

ПУТОПИС
ДЕЛА ПРАВЕ
- СТАРЕ –
СРБИЈЕ

I. СВЕСКА

од

М. С. Милојевића,

ДЕЛО ЈЕ ПОМОГЛО СРП. УЧ. ДРУШТВО,

а издала главна. срп. књижара

Јована Д. Лазаревића

У БЕОГРАДУ,

У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1871.

САДРЖИНА I. СВЕСЦИ ПУТОПИСА.

I. ГЛАВА.

Полазак, пут до Смедерева, туђи поданици у кнежевини, криумчарење на вишничкој скели, Веоград и његове старине.

II. ГЛАВА.

Смедерево, његова старина, име његово и значај му, народна песма.

ГЛАВА III.

Натпис код Марковачке цркве; алексиначког манастира св. Стевана; Крушевац са народном песмом и спомен о скором ослобођењу испод турске власти; св. Роман и Љубостиња манастири; урвине Сталаћа.

ГЛАВА IV.

Карановац са једним новијим писменим спомеником; Жича са своим старинама; Студеница са своим старинама и остало.

ГЛАВА V.

Српска и турска граница, караула и ђумрук турски, пут до Куршумлије, старине уз пут, Куршумлија и преноћиште у њој, старине цркве св. Николе, пут у Приштину, старине уз пут, нахија куршумлиска и њени становници, ханови, пепељевачки или добањски и подујевски, черкези, одело, обичаи и т.д. вођ чича Сумбер, његове приче, сретај са мутасерифом нишким и секретаром му бугарином и т.д.

ГЛАВА VI.

Приштина; њени становници и старине; Грачаница, њене старине и хрисавуља; њена новија и садања судба; Јањево са своим старинама и становницима: Косово поље, битка косовска и остатци од ове; тулбе Муратово и старине око њега; народонасеље приштинске нахије и по које старине у њој, народне српске песме и I.шкипска.

I. СВЕСКА ПУТОПИСА

ПУТОПИС

дела "Праве Србије" од многих сада тако зване "Старе Србије".

Пре саме ствари, неће бити сувишно, ако ово, што иде, напоменемо:

1. Да нас је високо-учена и поштовања достојна старина, претседник Српског ученог друштва, г. Јанко Шафарик, садањи члан државног савета, понудио: "да одемо у Дибарску нахију старе или као што рекосмо "Праве Србије"- и тамо да опишемо обичаје, и препишемо песме, -нарочито сватовске, племена тако званог "Мије" или "Мијаци", које се од свију српских и славенских племена, како у обичајима, а нарочито сватовским, тако исто и у језику, разликују". Ову понуду ми смо у два маха одбијали, из узрока: што смо већ две књиге: "Збор песама и обичаја укупног народа српског, I обредних, а II сватовских" издали, добивши доста грађе из истог племена "Мијака;" што смо желели да још кд да овом пољу поради, а нарочито од способних и ученијих људи; што смо имали започетих других послова и што смо хтеи да се ова ствар строжије и са већим силама, и по знању и лицима, изврши. Али, кад нас исти господин извести: "Да се нико не прима тако опасног посла, па ни од млађијих наших људи"; ми смо га се радо и свесрдо примили обгрљивши га, тако рећи, оберучке. Ми смо и сами, још пре неколико година, сагоревајућом љубављу, ово желели и више пута молили наше владе: да нам допусте, о сопственом трошку, обићи свете земље српске; но да не губимо права чиновничка. Али високе владе наше, имајуће и сувише разлога, а нарочито: "да ће овакав дут пасти у очи и тумачити се не с такве научне, но с тачке политичке", одбијале су нас; те ми тако, и с тога, не могосмо жељи нашој за доста учинити.

2. За овај пут одређена је била сума од 80. дук. ц. По примљеној суми ваљало нам је се одма кренути, како би о Петровудну били у Галичнику поменуте нахије, у ком је тада било 7. свадби. У путу разабравши: да ће на Петровдан у Галичнику бити само 7 свадби, а 8. на св. Илију, и да ће у Лазаропољу на св. Илију бити 32; ми нисмо хитали, нити смо право ишли у Галичник, као што ће се из путовиса видети; него смо, ради могућих, свестраних описа, светих српских крајева, о једном трошку, а већој муци, гледади: да што више видимо, опишемо, разаберемо, познамо, прегледамо, изследимо, прибележимо и т. д. Према овоме дакле, а и по дужности наводимо:

3. Да ће читаоци овог дела наћи само чисту, овејану и сваковрсну грађу — у колико је ова сабрана, прегледана, описана и изслеђена — наше народности садање и прошле; наћиће остатке књижевности наше прибележене онако, какве су се нашле; имаће чисте и јасне преписе ове и осталог онакве какве су нађене, сачуване и т.д. без да је се игде што: додало, променуло, одузело, изменуло и т.д. А за овакав свој путописни зборник држи: да му и није нужда, а и немогуће је по готову, све ове разноврсне грађе поделити и сваку у своје врсте, по значајима, ставити и уврстити. С тога ће дакле сборник овај обухватати сваковрсну и различиту грађу, без икаква обзира на њену несложност и неодносност једне према другој. Једино што ће у њему бити досљедности, то је; што ће прођени простор тачно и слѣдствено, један за другим, по времену и месту, у ком је прођен, обележити се.

4. Како смо идући у "Праву Србију" и враћајући се из ове, пролазећи кроз данашњу нашу "Кнежевину Србију" а пре неколико десетина година само "Пашалик београдски", и у овој којешто и којегде прибележавали понешто, што је или непознато или као познато, али непотпуно: или другчије схваћено: то ћемо и ове прибелешке у овај исти зборник, као нераздвајно цело, уврстити, и то пре прибележака у "Правој Србији" учињених. Ове прибелешке слажу се са првима, што се уређења тиче у свему, изузевши само време и прођене просторе. Време је прекидано путовањем кроз "Праву Србију" као и прођена места, Али, да неби чекајући и дуже прибелешке из "Праве Србије", још више дангубили, решили смо се: да прибелешке из Кнежевине, пре одласка у Праву Србију, и после повратка из ове, ставимо напред, пред прибелешкама из "праве Србије". Ово једино чинимо с тога: што су све прибелешке учињене у Кнежевини, у овој и остале, код извесних власти и пријатеља; што су нам, по повратку нашем, одма и послате, те су се могле прво и урадити. Од добивене попутине у 80 дук. ц. које за 2. коња, самаре, одело и т.д. потрошено је 33 дук. ц. те нам је остало само 47 дук. ц. за пут. Ова је, као и бивша цела од 80. дук. ц. сума била врло мала, за овако огроман пут и трошкове; али нас је сагоревајућа љубав, спрам свега оног што је некада било српско, приморала, да учинимо намишљено. Ми смо се кренули, са челичном и надљудском вољом: или скупо, и што може бити скупље, дати главу, или видети некадашњу славу и величину српску, са њеним светињама и узвишеностима, а садању црну и чемерну гробницу, јадне, непрежалите, неоцените и неисплатите урвине, некадашње -силе и моћи, светих, дивних и непостижних, краљева, царева и владоца српских, са старим већ умрлим српским народом ?

Покрај поменутих 47 дук. ц. коња са самаром, — јер је други са свом ормом уступљен пратиоцу и вођи нашем — и осталом ормом; беше у нас још једна једина потпора, телесна, узданица, и осветница, шестометна пушчица — револвер — са сестром дугом, и кратком запојасницом. Да ње, ове дивне и тако рећи свемоћне узданице, не би; остале би многе ствари невиђене и непреписане. Уздајући се у њу, ми преписивасмо и онда, кад се дивљаци ватаху за кундаке своих пиштоља и кад ове и запињаху. Осим ових телесних помоћница и узданица, беху у нас још и две духовне и то једна за Кнежевину, а друга за ову и бившу царевину и краљевину српску, Па кад напоменусмо све што имасмо и са чим пођосмо, држимо, да неби било лепо, кад и те две духовне помоћнице неби напоменули и казали. Ово нарочито велимо, да неби било лепо за рад наших будућих путника, ако се ти крајеви наши, и те силне земље наше, за грехе наше и наших старих, по нашој несрећи, боже сачувај и сахрани, неби што скорије и брже присајединили дан: Кнежевини и са овом саставили, под влашћу и династиом нашом, једно велико цело царство или бар краљевство српско.

Никоме на свету, па и највећијим непријатељима и душманима нашим, не желимо овакво путовање, са овим осећајима и под овом влашћу наше рођене браће и сопствене земље; али ако се то, по највећој несрећи нашој, мора, онда нам је једина и највећа жеља: да се наши научењаци, а нарочито млађији, не само, као што то у нас по несрећи бива, увећају десетинама; но у стотинама разуђу по свима нашим земљама, ове изгледе и опишу у сваком погледу. Ово је једино и највеће средство, ван сајединења, да се боље сдружимо и познамо, да се једном бар духовно обратимо и сљубимо, кад није среће да је то телесно и државно. Овим ће се јединим размрсити све сплетке и интриге, којима су нас сви народи европски непријатељски и пријатељски, са свима својим лажним научењацима, као паук мушицу, обавили и уплели. Докле год ово неузрадимо, ми ћемо по речима Далина и Стринхолма шведских, а скоро тако исто и Вебера општег историка: "по своме сопственом незнању и глупости, нарочито своих учених, вечно своје сопствено држати за туђе, а туђе за своје сопствено и једино; те тиме и показивати своје сопствено грдно и највеће незнање. — Помињате духовне две помоћнице ове су, и то:

I. "Објава.

Којом препоручујемо дотичним властима да г. Н. Н. који полази ради изтраживања старина српских по Србији, не само никакве сметње у том путу не чине, но да му колико могу и на руци буду.

№ 2057
2. Јануара 18 ... год.

Министар просв.
и црк. дела.
Д. Матић.

II. "Објавленије.

Г. П. Н. — полази на пут за време одмора, да као научен списатељ по поруци нашој посети старинске цркве и манастире по свима крајевима нашега народа и опише ове задужбине и богомоље народне у сваком обзиру ради историје наше православне цркве.

Зато препоручујемо настојатељима манастирским, свештеницима и благочестивим христианима, да овога путника примају и показују му све што се тиче цркве и манастира, и ако се гди налазе старвиске књиге да му их покажу, те да их он види и опише, као старине ради научног, испитивања ученог света.

Надајући се на побожно свештенство у Србији и изван границе њене и христијане по свима крајевима, где живи наш православни народ, да ће учинити могућу услугу овоме путнику, призивљемо на све њих благослов Господа Бога и Спаситеља нашега Исуса Христа.

8. Јунија 18 ... год.
у Београду

Архијепископ београдски и
митрополит српски
"Михаил".

Ово су дакле те две духовне ваше узданице и помоћнице! Као год што без оне прве телесне шестометне и друге две, нисмо могли много чинити; тако без ове последње, не би учинили ни 1/3 онога што смо учинили. Хвала наша, нашег несретног и угњетеног народа и потомства, — ако смо

му икакву услугу овим учинили — остаје г. претседнику друштва, а нарочито преосвећеном г. митрополиту, што нам даде ову препоруку.

Ово оволико држали смо, да је нужно било казати, као и то: да је сва и сваковрсна грађа, у овом сборнику на најбржу руку, са многих неодоливих узрока, урађена; с тога нека нам се извине многе и огромне погрешке.

I. ГЛАВА.

Полазак, пут до Смедерева, туђи поданици у кнежевини, криумчарење на вишњичкој скели, Београд и његове старине.

Јуна 10. 18.. год. беше јутро, -дана тога- одвећ пасмурно, натмурено, туровно, и одвећ мочарно. Још при расвитању своме показиваше, да су се обманули они, који очекиваху, благи, топли, прозрачни и весели осмех његов, на овај божији бели свет. Сам рођај, прекрасног и јасног сунашца, показиваше: чезњу, страх зебњу, трепетање и лебдење неко, у страховитим грчевним потресима, који се осењаваху на мочарној и влажној црној земљици, у последњим крајцима београдске паланке — вароши — Ова његова узнемиреност, страховање и потајна дрхтавица, и није била тек онако узалуд, беспослено и неосновано замишљена; јер га са свију страна опкољавашу густе и скоро непрозрачни загасито црнкасти облаци. Тек би га једни обкољавали, пролазили грозећи му, својим силама и снагама, својом влагом и потмулом тморном помрчином, а други би већ наступали и тако исто само са већом жестином и срдњом пролазили.

На све ове нисам се толико ни обзирао са моја 3. друга у колима и кочијашем четвртим. Али ме је највише занимао сјеверни, вечно смешећи се и обкољавачући сунце облак, који се овоме продаваше под именом, братства, љубави, сродства и т.д., а овамо га све више и више упетљаваше у своје црне и грабљиве, срце парајуће, нокте. Он изгледаше пред тужним и плачним сунашцем, у његовој борби и муци противу таме, злобе, јада, чемера, робства, туге и сваке несреће, као најуслужнији пријатељ, најрођенији братац, највећији заштитник и покровитељ, бранич, и обдржалац; а овамо му све више и више, под најлепшим и сладкоречивијим изговорима, најсроднијим и пријатељскијим облицима, одузимаше снаге и моћи; свега више и више подкрадаше и прождираше, одузимајући му светлост и видело, а самим овим унижаваше га и опуставаше угурујући, у празнине, некада бивше напуњене моћи, видела и знања, своје густе, црне пуне влаге и ладноће вале.

Јадно и чемерно, тужно тек у свом рођају, сунашце, иза густих, туровних и тамних, пуних влаге, хладноће, зависти, прождрљивости и себичности облака, виђаше се као најдивнији и најневинији створ свемогућег. Оно час једноме, а час другоме, пружаше своје млађене и слабачке ручице, своје, детињасто анђелско светлеће се у свима дивотама и красотама, какве је само свемогући и свезнајући, свемудри могао створити — лице; час једнима, а час другима, показиваше у пуној својој невиности и доброти; час једнима, а час другима, откриваше своје преиспуњено свима благама, поштењама и добротама срдашце, у пуној својој наготи; час једнима, а час другима, без икаква зазора и лукавства, показиваше све своје добре намере: бити окружавајућим га више, но себи од користи; ама заман све чињаше; заман све то беше; заман права, чиста и света искреност и љубав спрам свега и свачега; заман искрена и моћна жеља озарити све и сва божијим светом и виделом, најсавршенијим створом и украсом његове моћи и премудрости; заман беше јасно — бело и светлеће се надземном светлошћу и лепотом лице; заман млађане и невине, дивне и најблагородније и користије свима и свему, прекрасне божанствене ручице: црни облаци под именом: дружбе и пријатељства, сродства и љубави чисте, братства и најчистије срдачности, све га више и више ждераху па напослетку и прождраху. Непрође дуго од овог кобног, и не, најправеднијег, удеса поднебесног, надземног и наземног, а црни и прождрљиви утвори божијих створова, себични и безосетни за свако право и правицу, сродство, љубав, братство, искреност, па и питоме одношаје - облаци, обмоташе га својим тморним, тленим и загушљивим влажним валовима, — заклонише и прождрете.

Све се то сврши на ужасном преступу и неправди, са којег најсавршенији створ, највећи украс свемогућности и премудрости божије, највеће красило овога света, у место јасно светле светлости и видела, опушташе бело бледе, па бело жућкасто бледе, и, напоследњу тамникасте, сенке видела и светлости своје. За овима је се, а над главама наземних створова, вила густа и непрозрачна, тешка и влажна маглуштава једноставна облачина, кроз коју почеше падати ситне, честе и студене капљице, за живота и видела заплаканог, а при смрти и тамнини плачућег сунашца, — његово јасне и бистре сузице, које зовемо, дажда или киша. —

Крај мене сеђаше друг мој до Смедерева, ниже овога брат наш по крви и вери, криумчар из Србије под Немцо-Мађарима, — али не по занимању и одношају; јер први беше само у тој разлики спрам њега: што над њим владаху османски Турци и Шкипи мухамеданци, са оступницима Србима мухамеданцима, а над овим последњим, аустриски Немци, Маџари и своја рођона до-такође одпавша од вере и народности, браћа. Некада прве врсте и броте бивши, а сада од силног умора и много промењених господара и претрпљених управа и господства разних над собом — и можда доста преживелих година, — два сипљива коња, нашег кочијаша, и сами туровни и зло расположени, тромо и олако извлачише своје некада челично чврсте и брзе, а сада разклимлављене троме и изнемогле ноге, из житког глиба и блата, које поста с месом црне земљице и сузица сунашчевих. Сам господар коња, као и другар из Србије под осман: Турцима, беху и сами до зла бога хрђаво расположена.

Шта више и сама кола не радоваху се нашем путу и путовању; што је се дало приметити из њихових, потмуло, труњадовито, крцкарајућих уздисаја, који су, са остарелости и уморности, при сваком наступају на најмањи камичак, све већи и већи, али нејачи и сдабији, бивали. Сам кочијаш, са својим непрестаним климатањем главе, ударањем овом час на једну час на другу страну, показиваше; да није далеко утекао ни од коња ни од својих кола, што се умора, лабавости, тромости и санљивости тиче. На лицу мога сапутника из Србије под османским Турцима, и ако је ишао своме завичају, вирила је, туга и жалост, зебња и страх, ужас и највеће црнило; док су се готово те исте мисли и по мојој глави мутљале.

Ја сам сам био препун: нестрпљења, зебње, чезње, радости, туге, милине, горчине, преузнашаја, несрећа и бог те пита какве се још нису глупости и памети суљале и мотале по мојој глави. Час ми је се Права Србија, под Османлиама и потурицама, престављала, као седилица, са белим разчешљаним косама, дугим и густим, пуна сваких дражести, дивота, красота, милина, лепота и т.д.; но изнемогла, плачна, слаба и немоћна. Час је ову слику смењавала понека пуна сваковрсних дивота, красота, лепота, украса, чара, боја, блеска, са свима узвисима некадашње моћи и славе српске. Ту је на првом месту, стојала час величина и снага српска, час побожност и просвета моћна, час узор и племенитост, час величанство и милост, час украс и неописата дивота и красота; час је опет све то закриљавала и заклањала по каква: ужасно — гадна, црна и страховита ругоба и наказа, авет и страшило неба и земље, која све то ждере и прогутава својим гадним, пуним крви усмрдела огња загушљиво смрадног, и свега злог и поганог, чељустима; из којих и излази: само смрад и гад, муке и отрови, јади и чемери, болештине и све поганштине и ругобе и наказе овога јадног и чемерног света.

Тек што се стресо од тешка задаха и поганштине појавивше се утворе, кад наш брат из Србије под аустро-угарском — кичељивим и поношљим гласом причаше: како ради и живи; како ужива сва права и благодети уставне и законите земље, у којој је ред, поредак и слобода, но разуме се не колика је у држави његовог цесаро - краљевског величанства! — по његову мишлењу — и како за све то: не даје ни цару арача, ни Богу колача? Причаше много о старини вишњичке скеле, на и пре ослобођења дан: кнежевине, кад се ова наша вајна, па опет и бајна земљица зваше ништа мање ни више, до "Пашалик белградли". Истина да је ово вајна утеха, за многе наше научене главе, у којих је Србија само овај пашалик и ништа више. ??

Слушајући тако мог кичељивог и хвалећег се сапутника, а желећи се одиста уверити, о таквој старини вишњичке скеле, претурајући по хартијама пок. Петра Лазаревића, одиста наиђем, на ово у колико ново у толико жалосније "Објавленије", које стављам само ради подсећаја на наше јаде и несреће, глупости и чемере. Из њега се види, да је вајна старина вишњичке скеле у нашим рукама

истина од пре 1828 год.; али се види још и то: да је можда све дотле била, по нашој несрећи и глупости, у рукама других, који нас мучише и злостављаше. И ако је оно овако тужно и чемерно, овако горко и паклено, спрам некадашње наше среће и славе, наше моћи и знања, наше силе и уважања од осталих; ипак нам је нужно — драго, као залога данашње наше, ако ће и младе и мале, али свакојаке слободице драге. Кад није среће, и кад није г. Бог дао другчије, те да наше писмене доказе, о старини нашој и слободи непрекидној, увршћујему у неколико, ако не десетина тисућа, а оно бар тисућу, година; онда, држимо и овај писмени прилог, неће бити сувишан, тим пре, што су скеле по хатишерифима уступљене у наше руке, тек скоро на непуну десетину година, после овог "Објавленија".

"№ 900.

Објавленије.

Писмом оним предајем скелу вишњичку надзиратељству кнеза Петра Лазаревића. И препоручујем му, да он у будушће с том скелом руководи; уречене приходе, по тарифи, находећој се при Луки Савићу, узимље и од свега точан и совјестан рачун држи.

Дано у Пожаревцу 29, Маја 1828 год.

Милош Обреновић.
књаз србски".

Крај имена кнежевог, стои осредњи, у црвеном воску, печат са надписом с једне стране: "књазь, србски" а друга је са средином уравњала се и слизала. —

Како, одтуда је, по чему и на каком основу још и до данашњег дана остало у нас то: да странац живећи у нашој земљи, под заштитом и окриљем наших уставних установа; наших напреднијих закона, власти, понајправије, од свију европских држава, правде и правце,—користе се свим оним благама и богатствима, која се у земљи нашој налазе, нашом љубављу, дружбом, братством, слободом, једнакошћу и т.д. а овамо недају ни богу колача ни цару арача? Од кад је, и кад је почело то насилничко право или управо неправо, и апсолутно, господство странаца према нама овде, кад ево имамо под руком такође у подлинику или ориђиналу наставу још од 1828 год. како ће се поступати са странцима, ако се покуравају, а како, ако не, законима и властима нашим ?

У делу нашег вредног, Милићевића. "Путничка писма с разних страна Србије о Србији, Београд 1868 год" наилазимо на једну наредбу пок. кнеза Милоша још од 1827 год. 5. Фебр. о овој истој ствари; по којој би наше писмено било од мање важности, као доцније о једном и истом. Ово се овако чини, али доле идуће истине увериће нас о противном. Ево самог тог писмена, ког смо такође у хартиама пок., поменутог, Петра Лазаревића у ориђиналу, нашли.

„№1124.

Објавленије.

Сматрајући на злоупотребленија и непоредак, који је до сада међу житељима вароши и предградија Београдски, по свима частима чињен, и рад свему томе учинити конац; постављам кнеза Петра Лазаревића, кнезом варошким у вароши Београдској и к овој принадељећим придградиама Сава Махали и Пали лули. Њему је препоручено да у свему нужни полицајски поредак заведе и настојателно чува, сврх чега и пространа Наставленија Моја има. Познавајући способности његове, надам се, да ће он достатично дужностима званија његовог саотвјествовати: а кнезовима и кметовима, трговцима и еснафима и свима житељима Београдским и к Београду принадељећих предградија: острешје налажем, да предименоватог кнеза Петра, за кнеза и старјешину свога признају, да се заповестима и наредбама његовим повинују и да му у име Моје пристојну почест

одају. Из числа њихног неизузимају се ни страни, у Београду наводећи се, подајници, који су такође дужни, као што је и у свим прочим државама, обично живећи овде, владати се по законоустановљенима и обичним уредбама ово — земаљским: а ком би се између њих ова уредба неснасна учинила, премда к взајномном поредку, безбједију, следователно и обшчем добру служи, и ниучему није противна њихним подајническим дужностима, — онеме на вољи стоји не сједити у Београду.

Дано у Пожаревцу
29. Јула 1828. љета

Милош Обреновић
књаз српски".

Код имена, као и у прве објаве, стои печат кнежев у дрвеном воску, али излизан скоро сав ван једног дела грба и ово писмена: "язъ сербскійъ." И једна и друга објава написана је прекрасно на глатко-жутој великој хартији. Из поменутог писмена у књизи, г. Милићевића шта се види, које ову читао зна; а из овог види се: да се и странци подвргавају под општи српски закон и називају још и подајници.

Питање је сада: да ли су дакле ови одиста потпадали под српску јурисдикцију, и да ли су се сматрали као српски поданици, теглећи са осталима све државне терете и уживајући сва законска благодетања, као и сви остали? На ово питање, гледајући још и на дан данашње стање ствари, чини се као да је одговор јасан и чист и то такав каквог га и данас видимо, т.ј.: да страни поданици ни онда, као и данас, нису подпадали под српску јурисдикцију и уравњавали се са Србима из кнежевине. У ствари овако није било. Од 1818. па све до 1835. год. страни поданици свију држава, по причању старих и паметних људи из дан. Београда, потпуно су се изједначавали са српским суграђанима, изузевши оне, који се нису хтели подврћи српској власти; те су с тога, а нарочито од доба основаног аустриског конзулата у 1830. год., морали свако вече прелазити у Земун и тамо ноћивати, а дању се враћати у Београд и са својих послова предајивати у овоме.

Сами Енглези, са својим радницима на поташама, и остали, признавали су у свему власт српску. Ово је све дотле трајало, докле нису установљени конзулати, а нарочито до заговора великаша српских противу блаженопочившег кнеза Милоша. Наводећи се у вечним смутњама, подстакнутим и распаљиваним, преко конзулата, и страних агентстава, страних интриганата, пок. кнез Милош, већ је се више морао старати о свом одржању; но о страним поданицима. Кад су унутрашње сплетке дошле биле до свог врхунца, аустриски конзул дошао је био дотле, да је не само аустриске поданике потпуно од сваких обвеза, спрам земље у којој су, разрешавао; него је шта више, хтео и једног српског чиновника, али рођеног у аустриској Србији, несматрајући што је већ био природен грађанин кнежевине; што је као такав био већ и чиновник српски у високом звању, и што му је као владин изасланик послан; — да окује и окована у Аустрију да пошље. Овога је — а он је још у животу и у звању великом — спасло једино знање латинског језика и куче конзулско, које је на њ наскочило; те се његова конзулско-агентска милост, мало одобрила. Да није било латинских изрека: (*domine exellentissimae, clarissimae* и т.д. оде српски чиновник у оковима у Аустрију.!?)

Овог покора није пре ни било, нити је смело бити; док нису српске издаице и изроди, тегдећи за своим себичним користима, у сваког туђина, душманина и врага наше земљице, помоћи тражили. Благодарје дакле српским, глупацима, по неким тако званим Вашингтонима и другима, ми смо се лишили до данашњег дана свог рођеног права. А да су страни поданици све до поменуте 1835. год. потпуно били под нашим законима и властима, јасно сведоче многи догађаји, а нарочито онај о подизању звона на звонару бивше тада дрвене, а саборне, и пре неколико година оборене цркве, у дворишту богословском. И ако је се пашалук београдски, а садања кнежевина, ослободила испод власти османске; опет стањујући грађана османске царевине, и војска у граду београдском, чинила је сувише сметње при подизању звона.

Пошто је кнез Милош видео да ће при овом послу бити окршаја, и кад му је сам паша одговорио: да се звона не смеду подићи: он је отишао у тадању своју престолницу Пожаревац. Из овога је помепутом кнезу Петру Лазаревићу поручио: "да звона дигнеш, или главу изгуби". Овај је

сабрао био скоро сву београдску нахију и упарадио је с београђанима, у данашњој чаршији, или Калмегдану, а Турци су изтурили били своју војску такође на Калмегдан, наперили топове, одвели чељад сву у град и све учинили што је требало за прави рат. Пред свом српском војском стајали су сви београђани, који су само могли носити оружје, а међу овима и подајници свију тадањих европских држава, колико их је само било тада у Београду. Срби нису хтели први да пуцају, но су очекивали док Турци започну. Звоно једно по једно почели су подизати, а у граду Турци, са уређеним на Калмегдану, страшно су се били узкомешали. Причају очевидци: да су покушавали и да пуцају, кад је прво звоно, у једном ваљда двадесетом делићу српске земље, а до скоро бившем "пашалику белградском", ударило и зазвонило; да су фанатици турски подпаљивали топове и пушке, ама несмешоше се упустити у борбу са Србима.

Наши једни веле зато: "што су се наших бојали", а други опет: "што нису смели, насрнувши на Србе у исто време, насртати и на туђе подајнике, тада живећи у Београд". Ово последње, неће бити; јер су бар тада турске паше, мрзећи на шешире, изтресале своје луле на шешир Енглеског конзула и то на самој глави овога. И ако се слажу у томе, да је мудар расположеј кнеза Петра, са странцима учинио бар то: што је паша због ових, одвратио Турке од пуцања; опет ће најглавнији узрок непуцања бити; што су се Турци бојали Срба и њихове силе. Светина српска, кад је прво звоно зазвонило, падала је ницом на земљу узаврелу у крви својих највећих мученика и светитеља, својих невино изгинувших на кољу и на ченгелима мукама уморених отаца и ђедова. И ако су звона подигнута била, опет је пола године, и дању и ноћу чувала стража, београдску тада саборну, цркву са звонаром њеном; јер се Турци за сво то време нису били умирили и од намере своје: да полупају звона и оборе цркву, одустали.

У свакој овој стражи било је страних подајника, коим се и сведочи: да су они подпуно подпадали под власт српских закона, и да су у свему и свачему били изравњани са своим српским саграђанима. И ако се дакле незна управо баш време, од ког наши европски изображени суграђани, туђи поданици, живе у нашој сопственој и нашој крвљу ослобођеној земљи, недавајући ни цару арача, ни богу колача; опет се барем зна извесно: да су у прве године нашег ослобођења били с нама савршено равни. Унутрашњи дакле наши немири и незгоде биле су узрок, што и дан данашњи гледамо у нашој рођеној, благоустројеној, уставној, законој, ~ ако не више, а оно као већина европских држава, — држави странце; где живе као међу дивљацима нове Полинезије и њених острва. Они извлаче све користи, које им само може дати наша земља, наши добри закони и праведни судови, а овамо, за таква бдагодејања нестиде се неавати нам у замену баш ништа, па не само ни пребијене паре, него ни лепе братске речице.

Нама управо и није стало толико до почетка овог доба, у ком странци одпочеше овако међу нама живити, колико нас тишти ово неслободно и управо надгосподарско право њихово над нама. Дошао улез и незван гост у туђи дом па и без сабље и десне руке, без топа и пушке, без знања и узајамне користи, и без лепе речи и договора шири се и господари у сопственом нашем добру; неограничено у њему живи, и чини све шта хоће; па кад ти се награби свега и свачега, само колико може, он се враћа одкуда је и дошао нарекавши никоме бар од све муке ни с богом. Нас не тиште користи, које од нас без ичега извлаче, ко ти није дошао, ко ли ти неће доћи ? но; нас тишти само тај јадан поглед њихов на нас, који се чини само према дивљацима који људе једу, и у којих нема скоро савршено никаквих човечанских појама ни о чему на свету. Да ми ово ниуколико незаслужујемо, кад имамо ред и поредка, право и правцу, власт и уљудност, законе и устав) слободу и остало, са којима, и ако непретежемо, а оно се бар опет можемо мерити, са другим европским слободнијим и изображенијим земљама. —

У овим и оваким мислима наш бели Београд, и ако по догађајима, по мукама, јадима, чемерима и несрећама, које претрпише Срби у њему, заслужује да се назове не Београд, но црни и паклени град за Србе и српство до скоро; опет је зато и по свом положају, и по свему што је у њему и око њега, издаље гледајући га, прави Београд или Белиград. Нарочито је овакав, за онога, који га оставља са сумњом, а видети га, а неневидети још који пут у свом животу? Кад га човек по издаље гледа чудне се мисли врзу у глави његовој. Сравнијући његову прошлост, од тако рећи постанка, па до данашњега данка, скоро сваког минута, у том грдном простору времена, наилази се на саме

противности, на неке загонетке и замрмшљотине које ће тек време и знања, разрешити и разсветлити. Гледајући га и мислећи о њему, у час ти дође пред очи град освојен још Александром великим од Србаља и њиног владоаца Срма, који из своје престолнице, у овим нашим земљама, бегашу изпред силе Македонско — Шкиптске, побеже на Пећске острве при у токо дан. Дунаву у Црно море.*)

*) Дионисије Перигит, казива један острв на утоку Дунава у Море "Pence", но ово није био један, већ многи острви. Quiposcens ortus — Дунас — Euksini pervenit undos Irriguam Pencem amplexus gurgite quino. Да су Грци од искони само Србе звали Сривалима или Тривалима т.ј. Србима нема никакве сумње и да је Александар на њих војевао, те се ови, са краљем Срмом - Вуппив, Е^р/ <о» — уклонише у дан. Бесарабију, или као што вели Вељтман и други, "Беласрбија"; о томе се сви славенски и страни историци подпуно слажу. Кад нам оци и неби то признавали, ми имамо и наших доказа, а имено у опису Румјанцова Музеа у Москви, у ком се многи наши краљеви зову: "Крали Сремские или Србские" значило је од искони у свију садањих славен. племена једно и исто, као: Стефан Драгутин и други. Осим овога, народи живећи у овим, и свим околним земљама, од искони су се звали само Србима, а не другим којим народом; па су их овако звали и странци од тог доба, па и после тога чак и до почетка XI века и. Хр. што сведочи превод "Zonarae Annales" налазећи се у Волаколанском манастиру у Русији, у ком се каже за Даке ово: "Траианъ . . . воинствоваже на Даки сирѣчь на Србле, начелникъ же Србскіи Диковалъ" и т. д. — види Чтенија 31. А за Мај 1847 год. стр. 58.

Да ли је Александар велики разорио овај, и на овом месту бивши српски град, или не то се незна? Александар велики само је тако рећи, са мачем и огњем, прошао кроз ове земље; али их никада није покорио, ни под своју власт подвргао, зато; што су српска племена по речима свију грчких историја и историка: "Бивала побеђавана; али никад покоравана." Од Александра дакле, па до Трајана или до 103 године, по Христу, Београд је био у српским рукама, а од овога па до Хуна у тако званим римским. Атила са својим Хунима и овај је наш Београд разорио, као и стару престолницу српских владалаца у овим земљама пре Христа, Сирмијум — Sirmium — Срм од ког се и данас виде развалине код Митровице. Од Хуна, који разорише и близу Сирмијума његово црעדграђе дан Митровицу, у којој сеђаху илирски или српски екзарси све до Хуна или до 4 века по Христу, — па све до Јустинијана; наш садањи Београд лежао у развалинама. И тек Јустинијан с концем 5 века подиже га из развалина, као предстражу варварима, који се суђаху преко Дунава у ове земље.

Почев дакле од нашег овог Београда, а код Римљана још одма по Христу Singidunum — а грч: Σινγιδεον, Σινγιδον — па све десном обалом Дунава до утока овог у Црно море, Јустинијан је, веле, подигао, а боље и правилније, обновио, из развалина подигао и поправио 50. градова. Ови су градови, као и наш Сингидунум још пре Христа постојали и овако се, као и у време Јустинијана, звали, и то знатнији: 1. Singidunum — наш Београд — 2. Aureus mons — Златогор, дан. Смедерево — 3. Margum — раз: близу Пожареваца на утоку Мораве у Дунав — 4. Vinimasium — гр. Ουινμασιον или Βινμαχιον дан. Костолац, у ком је, у време императора Хардиана била насебина римска — 5. Taliatis или Talia — на водопаду по Страбану реке Jster-a. — Дунава, — близу данашње Градишке паше. — 6. Egeta — дан. Фетислам а стари српски Вишеслав близу остатака Трајанова моста — 7. Rataria — близу утока реке Срба или Цибра у Дунав у старом Браничеву, а садањој Бугарској тако званој, но боље и истинитије старој Србији — 8. Oescus — у Бугарској и данас се виде развалине код места Ичигепа — 9. Nicopolis ad Istrum — за разлику од других основао га је Трајан — 9. Dorosterum — у Птоломеа, а у Прокопија Durostolus дан. Силистрија у Бугарској — 11. Axiopolis — дан. Росафат у Бугарској — 12. Carsum. — дан. Чиршова у Бугарској — 13. Aegissus — дан Исакци у Бугарској, код ког је Дарије направио мост на Дунаву, који су Римљани звали Pons Darii — 14. Istropolis или Istrus — дан. Ћустенце —; и по бреговима Мора црног: 15. Tomi, — Τομις, δος — дан. Томис баба — 16. Calatis — дан. Мангалија — 17. Odessus — Οδυσσος дан. Варна — 18. Cruni — Κρουναи а после Dionysopolis недалеко од дан. Варне — и т.д.

Од Јустинијана па до Авара, Београд је био у рукама источних Римљана, а од лажних Авара, и то од њиховог Хакана Бахана, па све докле ове своје земље не ослободише Срби од Авара, —

налазимо развалине нашег Београда или Сингидунума, у аварским рукама. Авари су и Београд, као и остале све градове српске срушили и утаманили. Пошто су развалине београдске Срби заузеле од Авара, да ли су га, или не, подизали незна се управо? Оне су у њиховим рукама од 7 века па до 11. или до смрти светог Владимира 22. Маја 1015 год. биле; и од то доба, пошто Грци завладаше земљом српском, биле су у рукама ових непрестано до ослобођења српског под Воиславом. Ово је трајало око 30 и неколико година. Од то доба, а под Неманићима, Београд је непрестано био у српским рукама - т.ј. околно земљиште кнежевине - али под каквим именом незна се. Погрешка је што многи држе да је он некада био у Бугарским рукама. Он у бугарским рукама никада није био, У ову је погрешку пао и наш г. Милићевић као и већина страних писаца и скоро сви наши. Тако је исто грдна погрешка непрестано бркање старог Сингидунума или дан. нашег Београда са Тауринум-ом, или дан. Земуном.

У свима најстаријим и најдоцнијим римским споменицима и писаоцима строго се разликује мали градић Singidunum, прилично насељена паланка — варош — Мезије, на гранци Паноније, која ја станонађе IV римског легиона, од Тауринум-а — дан. Земуна — на дну доље Паноније, огромне и одвећ богате паланке — вароши — која је се одликовала своим богатствима, и била далеко и даље много чувенија, од незнатног Сингидунума.

Још је већа и знатнија погрешка, или неистина, оних, који мешају стари Сирмиум са дан: нашим Београдом т.ј. Сингидунумом. Sirmium — је садања развалина код наше Митровице на Сави. Био је најзнатнији и после Рима и Цариграда највећа и најбогатија паланка. Он је, по римским земљописцима, пре и после Христа, лежао на реци Васунтиа. У њему су не само становали; но и помрли, па погребени, многи императори римски као: умрљо је Марко Аврелије 180 год. по Хр. после деветнајестогодишњег царовања; Клавдија II умрљо је 270 год. по Хр. од заразе; Проб је се у њему родио, и 232 год. удављен је такође у њему, од своих војника*) због многог гоњења на рад око изсушивања ритова околних.***) Максимиан Херкулес око 250 год. родио је се у његовом предграђу, а Констан II у самом њему 317 год. и Грациан 359 год.: Недалеко је од Срма — Sirmiuma — Budalia или Bubalia, место рођења импер. Деција гониоца хришћана, и Cibalis или Cibale на брду код блата Јулке — неки држе дан. Свиљујева у кнежевини — место рођења импер. Валенциана I Валента и Грациана. На овом је месту пропао Ликиније, побеђен Константином Великим.

*) Etrop. lib. IX cap. 18. Vopiscus in Probo imper. cap. 21.

**) Недалеко од Митровице налази се и данас доста блатуштина од којих су понајзнатнија "ђулка".

Још је и то као знатно: по брдашцима тако зване сада Фрушке-Горе и око Mons-aureum — златогоре — или Смедерева, подизане су прве лозе винове, пренешене из Азије и са приморских брегова: док се ове непомињу око Сингидунума, као незнатног месташца. Ми би имали још прилично навода да наведемо у име старине нашег дан. Београда, а све до краља Драгутина, Сингидунума, а нарочито до времена Душанова. Ово остављамо све наводећи само то: да је се дан. Београд од скоро 400 год. пре Христа па све непрестано до Стефана Драгутина, а нарочито Душана, дакле до 1340 год. од прилике, свега дакле око 1740 год. непрестано, и то једино звао Singidunum, а никад и никако другчије. Што се пак спомиње у других неких некакав други Београд, а наши га пренеше на овај, напомињемо само ово: да се то односи на столни Београд ког су Римљани још пре Христа звали Alba == бели, Београд; можда и на Белградчик код данашњег Видина и на Акерман, ког су још Римљани тако звали и сви остали народи — т.ј. Београд — па и Татарско-Турска племена само га преведоше под тим истим значајем на свој језик и прозваше Акерман. Сви ови Београди на свима страним језицима вавек су се тако звали и сви народи преводили су их на своје језике под истим значајима, док, овај наш нису никако другчије звали, осим Сингидунума. Праштајући се са његовим — Београда — називом римско-грчким, неможе нам се па ино, а да не наведемо овде и старине његове махом из тих времена, а и из доцнијих нешто, кад беше само црна гробница и пакао Срба и да не наведемо и доба кад га ми прозвасмо Београдом.

Што се тиче наших споменика и од када га ми зовемо Београдом, више је казато, да је то главно од Душанова а нарочито Лазарева и Грбљановића, времена, а изредка и одвећ тамно, и од

Драгутинова; но да ли је то овај или неки други Београд, питање је тек ? Наш славни и неумрли Ђура Даничић у речнику за српске старине, местимице одређује ово место дан: Београду, као и оном, о ком чак бугарски краљ Асан, око 1190 год, говори. Он тврди, да је ту епискупија београдска основана св. Савом била и т.д. *)

*) Види реч. из срп. стр. Даничића стр 98 и 99.

Разуме се по себи, да се према горњим наводима ово неможе никако допустити тим пре, што је етнаграфија наших земаља, а нарочито историја места и догађаја, савршено као и у Турака занемарена и недирнута; па и оно што је дирнуто, додирнуто је савршено са страве наопачке. Нама је тешко да се неслажемо са назорима тако научног и заслужног мужа; ама нам се, код доказа и правог стања ствари, па ино неможе. Колика је и каква то сбрка у нас лако може човек поњати одтуда: што је дан: Софија, по историји г. Крстића Велбужд стари, по другима, овај је Ћустендил, по трећима друго нешто и т.д. што се одређује београдска епископска столица св. Саве овде, а Београд је данашњи све до Драгутина био у рукама мађарским и т.д. Да се не би далеко упуштали пошто о Београду нашем нежелимо дуго и много говорити, — а и за овај оволики одступ од главне ствари молба је да нам се опрости — навешћемо из пок. Шафарика књиге повељу цара Асана бугарског, коју је г. Миклошић у свом делу Монументе српске хрђаво, прештампао. Тамо се каже ево ово:

**„ДАВА ЦЕСАРЪСТВУ МИ и т. д: ДѢКѢИ ЛИБѢ ЗЕМЛѢ или ХОРИ
ДѢИДѢ, или ДѢ БѢДЫНѢ или БРАНИЧЕВА и БѢЛГРАДА ДѢИДѢТѢ,
или ДѢ ТРЪНѢВА и по всемоу загарноу идѢ, или ДѢ ПРАСЛАВА
или карвоуныскыѢ хѢри приндѢТѢ, или крѢистѢн хѢрѢ, или
БороуныскыѢ или БолѢри —у Миклошића - Дрину?! — и вѢимѢтѢ”** и. т.д:

Шта дакле из овога излази? Излази ништа друго до то: да дубровачки гости ступајући на границу бугарске царевине прво и прво ударају: на Бдин, или по свима, садања Видин; па иза овога идући даље к истоку дођу у тако звано Браничево и Београд у њему; из овога долазе у Трнов и по свом Загорју, ако хоће до Преславе -на дан: Дунаву, или до Карвунске хори; које значн влашке или у влаш. — Од грчке речи. ὄριον Βλαχικόν. — Из ове ако хоће међу хора крнсти — део молдавске, — или борунсти — део дњепровски области — или на Болери — део прибрежија црног Мора — и у Дамотику — на дан. Еркену реци ниже Једрене. — Ова није била у рукама цара бугарског; но је он њу као и Скопље, Прилеп, Солун и земљу арбанашку, означио само као главно место у туђој земљи, по ком се пут из његове земље зове, као кад би ко од наших великаша казао: ако хоћеш у Крагујевац, Ниш, Цариград и т.д. да идеш пут ти је наш н. пр Нишки, Цариградски и т.д, безбедан, разуме се докле се по њему простире наша власт. С тога се из Београда зове пут цариградски; а ми не владамо ни Нишом; пут софиски, босански и т.д.

Осим овога не ваља заборавити још и то: да су у стара времена нарочито уговарали трговачке путове, да су н. пр. за поданике једне земље и њихове пријатеље слободни путови у туђој земљи, а за непријатеље неслободна и д. д. А што се тиче ових земаља односећих се дан: Влашкој Молдавији и делу Бесарабије, — ми имамо и историских дата: да су се оне, од 1160 па све до скоро 1294 год. у грчких и римских писаоца, спомињале као Бугарске, а народ не влашки или Румунски, но Бугарски. Нарочито од доба тако званог Кало-Јована, брата поменутог Асана — владао је од 1199 до 1202 Год. —који је се тако и титулирао као "самодрѣѣцъ Блѣгаръ и Влаховъ". У његовој титули тек, налазимо име Влах, а пре њега за тај народ, као и после њега до конца 14. века, нико и незна ништа, као влашком.

Из наведеног дакле дознајемо ово: да је Београд даље истоку од дан. Видина у Браничеву и ближе Трнову граду под Балканом, а то и сведочи: да тај Београд и није Сингидунум стари, а дан: Београд наш; него је то дан. Белградчик у ст. Србији, коју многе пропагандисте и незналице зову

Бугарска, да је у правинцији Браничеву, коју је краљ Милутин дао са својом ћерком Недом као мираз, бугарском владоцу. Браничево је цео простор, од Вида па овамо све до у пожаревачку нахију. Да је ово одиста овако јемчи нам у свима старим споменицима то: што је св. Сава основао 11. епископију Бдинску, коју су доцнији преписаоци незнајући је преписивали Београдском и са овом помешали, а ми оваквих преписаоца старијих и немамо од пре 80 год. па може ли се овима веровати, нека каже наука и знање? Осим овог налази се подједнако и бдинских и београдских, на једним и истим споменицима, епископија. Ми ћемо на свом месту навести и сам препис овога.

Сад наводимо још и то: што се око дан: Белградчика налазе развалине за које причају: да су биле потрикана; што народ то сав зна и прича; што слави славе; што се неодликује у језику од осталих Срба у ст. Србији, као ни у типу и обичајима, и што је белградска епископија пренета у турски Шаркеј, или садањи Пирот, међутим видинска остала је опет у Видину, ако је он одиста стари Бдин, а не оне развалине на утоку Вида реке у Дунав, што је највероватније; јер градови, осим места и од река своја имена носе као: Прилеп од речице Десник и Десница од речице; Морава од Мораве, ит. д. Даље, што се и данас код развалина тако зване патрикане, налазе урвине св. Богородице, а при утоку Вида у Дунав код развалина старог Видина или Вдина — св. Николе са патриканом и т.д.

Свако зна, а навешћемо ниже и доказ из летописа: да је Стефан Високи, пренесавши своју столицу у данашњи Београд, у овоме први пут сместио и столицу епископску, а дотле јој нема ни гласа ни трага нигде и ни у којим споменицима ни једнога народа европског. Кад је и ова столица, пресељеница из Крушевца, а у Крушевац из Призрена, пала, Бранковићи је преместе у Смедерево. Кад ово освоје Турци владике се повуку, од силе њихне, у Гроцку, која се у бератими даваним патриарсима цариградским и на нашу, тако звану пећску, патриаршију, зове Хисарцик. Тако је се и столица из Бдина на реци Виду преместила у Белградчик доцније, а из овог у Пирот. Кад су Грци тек с концем 18. века — 1775. год. — овладали нашом патриаршиом; онда су владике њихне, као бератлије и турске удворице, седице уз колена паша, које су седице по главнијим варошима. Тада су замењене наше владике Грцима, а ови су остављали Хисарцике и белградчике и т.д. па долазиле где је највиша сила турска.

Једном речју: наше су владике бегале од Турака и оснивале епископије по заклонитим местима, — а прве су биле у манастирима, као и патријаршија — а Грци ишли онде где су Турци, и у велике и главне вароши. Тако је постала, ваљевска, шабачка, ужичка, пиротска и т.д. епископија у Србији, у место главних митрополија основаних још св. Савом. Држимо да је за сада довољно казано о нашем Београду, колико нам време и простор допушта и да је у нашим књигама свима грдна и вапијућа погрешка, од нас самих и наше глупости, што се истине не држимо као и Мораву — и остале многе ствари — што зовемо, од доба кад је пок. кнез Милош делио кнежевину на округе и срезове, Бугар-Морава. У правој Србији и незнаду шта је то "Бугар-Морава" по ову нашу; од нас произвољно названу "Бугарска Морава" зову само Морава и Бинча, Бинч. — Морава, а највише само Морава; становнике њене, Моравци и Поморавци, као што тако и целу дан. Кнежевину зову, а особито потурице, и Турци "Морава и Моравци". Тако је, осим многих места, промењено име и срезу рујанском, који је прозват Мачкатским, итд.

Старине су београдске ове: на десној страни зинданских градских вратница стои камен четвороуголан узидан у зид од вратница са овим надписом.

1.D-M- 2. IALRVPN. 3.PT)MINV S 4. S I C P N E C H I i i — 5. F I A V I X ••• A T N X C L I
6. MII-XV.VX REMS. 7.AEDICOUXS)NCN, E 8.L OMMAXM. 9.БИВБ -10. ВЕРИ. BMSPUSS. 11.
PP. IA: EXBRISE. AV. 12. - H — 13. K - *)

На бедему, спрам ладне воде свете, којом се лече од грознице, а ниже цркве Ружице, стои ово излупано камење од неких билега. 1. — **АБ** — **Б** 2. избрисана 3. — **ГОС** — **□** — 4. **УАЮ** — 5. избр. 6. — **ББА** —

На другом такође излупаном стои 1. — **Б** — **Ф** — 2. — **Ж** —

У среди је од камена точак, који у горњој шпици има некакав колутић. С леве стране овога стои као нека стена, на овој велика круна; више ове виси у ваздуху мала лепа круна, коју, са точком

или колумом једним везује једна шипка танка. Са леве стране камена, а на поребрини овога, стоје две змије и то једна већа а друга мања, које су зинуле једна на другу.

У дољњем граду код стражаре, која је скоро при утоку Саве у Дунав, под једним огромним топом у помосту, стои бео камен прекрасно израђен са овим надписом:

1. MXNER — 2. NIV — VIVIB — 3. TT — OXB — 4. IAL — II — K — 5. — T 6. — LAX — 7. — ANVHVI 8. RV>AZ XANL — 9. IVHIALOMA — 10. LA — VI —

Мало даље западу опет под једним топом у помосту пребијен камен са овим неподпуним надписом. Он је као и онај први бео и лепо урађен.

1. IAGMIV) 2. LENEICENTIP 3. —C—

За овим показао нам је г. Антоније Книћанин један разбијен камен, са надписом, узидан у бедем градски, спрам капије затворене, за коју се прича да је кроз њу Карађорђе прошао и освоио град. Овај је надпис на простом камену; но добро и лепо урезан.

1. F F S E P 2. V E R E T N 3. MRANTO

На шанцу који је испод барутане горње, а баш под бив. војеном болницом, стоје ови огромни некадашњи споменици узидани и сложени да се тај шанац неосипа. Ф N Л П.

Крст на плочи са писменима O — C.

1. P A D H — 2. O B I C E C I B — B P.

*) Бројеви свуда значе врсте.

1. —П- 2. R I A X M N B — 3. C O H V O — 4. D G A D M C O — 5. —П—

1. Д — L A H — 2. — 8 T N Ф E —

1. S A T —) V K S K I 2. Δ I M Δ D Z X X —

Од толиких виђених одломака старине разне, међу које ваља уврстити и до 10. натписа турских, само на ове две три опеке, узидане у зидине пред казаматске, код тако зване зинданске капије, преко моста идући Ружици цркви, — читају се наше невоље. Натписи су ови грубо и невешто ножићом, или тупом бритвицом, или кебом каквом, урезани и то баш више казаматских врата.

1. ЖЕЛЕ-Ф 2. ЖАЛОСТ. 3. Н8ЖД-ПЛАФ. 4. ТАРНЬ 7.. 1593. 8ДАВИШЕ-ГА.

(Ф — ово слово немам али више је као Ж)

П. Г Л А В А.

Смедерево, његова старина, име његово и значај му, народна песма.

Данашње наше, а по свој прилици и на неколико тисућа година, такође наше, Смедерево, Римљани су звали, од доба кад су овладали овим земљама српским: "Aureus mons" што ће рећи златна гора или брдо. Оно је, као што смо већ на једном месту рекли, у Римљана било знатно с тога; што је римски Император Проб прву донешену винову лозу из Азије у Европу овде пресадио.*)

*) Vied. Etrop: lib. IX cap. II ad Vopis. in. Probo cap. 18.

Зна се још и то: да је у њему, и у Сингидунуму, до доласка Хуна у ове земље наизменце седио владика подпадајући под илирску или Митровачку екзархију. Митровица дан: није ништа друго била, до једно огромно предграђе огромног Срма или римског Sirmium-а, а и добила је своје име од столовања Митрополита или екзарха илирског што и сама реч грчка "Μητροα" —круна—екзарка, сведочи.**)

**) Μητροα реч грчка управо значи ни мање ни више до материца, јер јој је и облик такав. Од ове речи у буквалном смислу значеће материца, у преносном смислу, произведене су речи: Μητροπολις значи: главни град, или онај, из кога су се иселили грађани па где основали друго место, Μητροπολιτης, становници оваквог главног или родитељског места, а од ове је и митрополит т.ј. владика најглавнијег града и паланке какве у држави и т.д.

Као да му је суђено да вечно прима и прогања из себе Митрополите или владике. Тако знамо: да је кнез Лазар пренео, из Призрена, престол царски, због приближавања Турака срп. границама, због самовоље Краљевића Марка у Прилепу и Алтомановића око дан. Дибре и т.д., у Крушевац, дотле незнатно место које народ и незове градом; но само шареним шанцем*)

*) Славу слави срп. кнез Лазаре у Крушевцу месту скровитоме вид: збор. пес: из. Карац. I к. а од многих сам и то више њих, слушао овако: "Славу слави српски кнез Лазаре у Крушевцу у Шанцу шарену" и пошета ла царица Милица по Крушевцу по Шанцу шарену и т.д.

Његов син пак, Стефан високи, преноси из овог Шареног шанца своју престолницу у Београд данашњи, дотле такође мало и незнатно место. У њему оснива столицу Митрополитску, преневши је из Браничева; подиже здања, од којих се трагови и данас виде у Пиринчани, тако званој на дорћолу, у одкопаним темељима цркве св. Николе, код и око текије ниже бив. Стамбол-капије и т. д: По његовој смрти столица деспотска и митрополитска стои у Београду све дотде докле га Ђурађ Смедеревац не уступи Маџарима, нагнан политичким невољама. По овоме пређе и он са својом столицом деспотском, а пренесе и Митрополитску, у Смедерево и т.д: Кад је и оно пропало, митрополити се сељакаше час у Гроцку или Хисарлик, час у Ваљево, Београд и т.д: докле у овом последњем и неостадоше у лицу Грка. Као год шта се за дан. Београд, а стари Сингидунум, погрешно држи, да су га основали неки Синги скордиско племе на 300 год. пре Христа; тако је исто погрешно држање: да је Смедерево основао први Ђурађ Бранковић, или боље његова жена Јерина, као што вели трношки летописац, држећи се народног причања **)

**) Гласник срп. уч: други V стр: 104. "Георги пребиваше во градје Смедеревје близБ рјекиДунаја на равниње, јаже Ирина јего жена от имјенија својего ко помјат своју саздала" и т.д:

Београд су прво основали Срби као и Смедерево на некодико тисући год: пре Христа, па су оба ова града, као и многе друге, освоили од Срба прво Египћани под своим владоцем Сезострисом, који је, са љубави према њему египатског бога Ра прозван Рамзесом II — владао је од 1394 — 1328. пре Христа. Он је покорио сву Азију са Инђијама и Европу до Дунава и Волге, — на обалама које подигне храм своме богу Ра или супцу, те се и Волга тако прозове; — порушио све градове и тврдине бив: као и живши тада овуда и у малој Азији, срп: племена, па следователно и Смедерево и Београд*)

*) Види Вебера Всемир. истор I св. пр. сп 1860 г9Д. стр. 118 и 129

На 552 год. пре Христа Дарије Хистап прошао је овуда и разорио градове и тврђаве које су Срби били подигли из развалина, па сљедователно и Београд и Смедерево, а око 334 год. пре Христа Александар Велики са својим оцем Филипом, то је исто учинио. А кад од овог Срм, владаоц српски,

побеже са своима даље сјеверо истоку, тада видимо: да је Смедерево, код дан. Романова у Молдавији, дуго и дуго било престолница тих срп. племена, које је, по бегству одавде Срба, тамо основано **)

**) Вид Алфред де Бессе тур: импер. Сп 1860 год. стр: 292. Код поменутог Романова и данас стоје, огромне развалине другог нашег Смедерева, а наше је овде многе старије од оног бив. код дан: Романова.

Кад су Римљани, покорили александријских потомака државе, покорили и ове земље, и кад наваљују разна немачка племена гоњена и потискивана из Азије Хунима и другим Монголско — Финским племенима, насрћу на ове земље после и пре Христа на неколико десетина год.; тада ми видимо: да скордиско неко племе Синги оснивају тобож Сингидунум. Другим речима: они подижу из развалина срп. Београд дан. или га просто освајају од Срба и надевају му своје име Они су тако исто чинили и са Скадром дан. отевши град тај од срп. племена, и наденувши му само своје име. У време римске владе, у овим земљама, наше се Смедерево зове "Avreus mons", а да су га Срби ипак звали Смедеревом и пре Ђурђа Смедеревца, па и од искони, доказ је у Хрисовуљи цара Лазара, по којој из Смедерева даје једног човека својој задужбини славној Раваници.***)

***) Види срп. љет за 1847 год. стр. 55.

Дакле је се и пре Ђурђа Смедеревца, а и од вајкада звало Смедерево. Хуни су разорили и Сингидунум, и Смедерево, и недалеко од њега лежећи Vinimasijum са свим своим војеним станом и т.д. Од ових па до Авара протрчкавале су кроз ове српске земље, разне немачке и друге туђинске чорде; час гоњене, а час дозиване Римљанима; па Срби нису ни могли овај град опет подићи, а и да су га подигли, Авари би га разорили као што су учинили са Сингидунумом и осталим многим градовима. Тек после политичког преселења Срба под Звонимиром, сином Дрвенара Великог, могли су се подићи. Но они су и опет рушени, подизани и т.д. како је се кад водида борба са Манџурско-Монголско Финском расом Маџарима, уљезима у српске земље, и Монголско Финско-Хунском расом Бугарима, који су такође уљези у српским земљама и т.д. Ближа судба њихова нетиче нас се толико. Ово само морамо навести, као мимогред, кад смо већ код њега, а имено: да Смедерево није први основао деспот Ђурађ Бранковић; но да га је само из развалина, може бити, или сасвим опалог, преправио, обновио, па допустио и подигао, а то нам сведочи ово:

1. Развалине на којима је и из којих је Смедерево подигнуто, и ако се неспомине његова старина.
2. Ове се развалине, од којих је употребљен материјал за дан. Смедерево, састоје, из српских споменика још из идолопоклонства, па могуће је још и пре Христа, као и римских, и
3. Што је сав тај материјал ту затечен и, Деспот Ђурађ Бранковић, или његова жена Јерина, употребио за свој град новоподигнути на урвинама старог Смедерева српског, а римског Златобрда или Златогора.

Садањи смедеревски град дели се: на мали и велики, или горњи — мали — у ком су били двори деспотови, и дољњи, — велики, — у ком су биле многе зграде, као цркве манастири, оружнице и т.д. Нама није намера описивати овај град, који би требало снимити, премерити и т.д. док се није разрушио, ради знања нашег старог начина зидања; но нам је намера изнети на видело његове старине. Што се тиче начина зидања можемо рећи: да је прави српски; јер је неправилан троугао. Римљани, Грци и груги, одликовали су се строгом правилношћу и сразмером у свему и свачему, док су Срби од тога одступали. Све срп. старине, у односу грађевина, као и свију осталих старих срп. а сада славенских племена, одликовале су се своим изглединама и то најглавнијим:

1. изглединама неправилног или јајастог круга,

2. изглединама неправилне и у неколико јајасто-округласте четвороуголности и
3. изглединама јајасте троуголности, као што је и садањи смедеревски град.

Првобитни је облик свима грађевинама: јајаста, или тако звана другчије још и лађаста округлина. Град има прекрасне старосрпског начина зидања 24. куле, које једна од друге сразмерно одстоје, по речима десившег се ту капетана и команданта градског. Од прастарих и пре Христа српских старих споменика долази нам одломак надгробног неког споменика српског. Он је прекрасно изрезан, на белом љутом белутку прекрасно урађеном и углагчаном, а стои скоро под самим врхом источне куле у горњем граду, или где су били деспотови двори, на западном зиду. Пре овог ваља нам напоменути, да су двори деспотови били над самим Дунавом са источне и сјеверне стране, и да су стајали ниже ове поменуте куле, у којој је ова старина наша. До ње се долази пузајући се уз сјеверно платно, по поквареним каменим бив. степенима. Пузање је и пењање ово врло опасно, а кад се већ једном човек узпење на платно; онда му се заврти мозак које од приличне висине, које од шуштећег и ударајућег о њега Дунава, а које од ветра јаког који вечно овде дува. Од платна до куле закључане ваља прећи преко провалице обрушене, па тек у кулу ући.

По целом овом малом градићу, или горњем, опасно је ићи и од змиурина, а нарочито пењати се на платна и куде; јер што је дрвенарије, оно је тако труло, да се сваки час може сурвати, а што је од камена, њега је време тако олабавило, да при првом додиру руши се. Турци нису ништа поправљали и оправљали. Тако им оружница — арсенал — на јужном крају дворова деспотоких, стои на балванима грмовим, за 3. хвата од земље узвишеним, и долази се преко степеница такође грмових од самих греда и балвана таквих; да вам ваља много и много мислити: на који ће те стати, а да не пропадне, и да се са овим заједно, који су у свом трулежу, не срозате, чак у суноврат у какву провалију. Остало је овде нешто мало старих пушака отиматих од раје у разним побунама, некаквих топовских ужета и других справа; али таквих и на таком месту за које се поуздано може рећи: да се Турака ни су ни мало тицале, нити су им они кад год долазили.

Сам улаз из великог или доњег града у овај опасан је; јер не прелази преко језерцета доста дубоког, веле 3. боја човечија, преко кога води дрвени мост, који се као и помост оружнице, сав нихња и колеба, кад се преко њега прелази, и који, као и у оружнице крчка и грохоће као већ ослабиле и изанђале кости у каквог неколико стотина година лежећег у гробу старца. Ово је језерце постало од некадашњег вала напуњеног водом, којим се одваја двор деспотов од главног града, а главни град од паланке, или предграђа такође је одвајао некада тројни вал напуњен водом, од ког се сада сачувао један покварен и трагови од других. Овакви валови са водом и т.д. и јесу српски начин утврђавања своих градова.

Ми се нехотично задржасмо на овоме месту код ових степеница платна градских и кула прво направљених за стреле и бацање камења, а доцније у неколико преобраћане за топовска места. Преко поменутог моста пролази се кроз вратнице или капију, која води у двор деспотов. Спрам капије у зиду је за 4 хвати високо узидан, кип камени, за који кажу да је Ирињин, те су га Турци страшно нагрдили. Он је са леве стране, из малог града изнутра, спрам капије и прекрасно је израђен; али страшно у лицу нагрђен, да му није остао читав, ни нос, ни уши, ни очи и т.д. Но при свем том тип је лица и тела прекрасан, предиван и у опште осредња округлост. Јерина је на престолу огрнута царском мантиом.

У самом простору вратница, или капије, види се укопина у камену, где је стајала гвоздена једноставна одоздо оштра секира, дуга и широка колико све вратнице, која је се одозго доле спуштала; те тако наваљујећег непријатеља, у двор деспотов, секла. Баш наша поменута старина, са знацима на себи, гледа право у кип Јеринин спрам вратница. Знаци на овај старини значе ово: *) два грмова листа, свету шуму, у коју су се негда сахрањивали наши стари; два полумесеца са страна, знак сеобе или одласка две душе са овог на онај свет; три колута вечност и 3. полукруга од венаца део живота проведен сретно овде на земљи; венац и круг од цвећа у њему више вечности, спасење душе, а две аждаје и рибе, самрт. Ови последњи знаци, у то време, метани су на надгробне споменике, наших знатних људи старих; те је одтуд на старим руским гробовима у софиском сабору овај исти знак. **)

*) Сама слика, због скупоће, није се могла, као и других 18 из разних места кнежевине, напечатати.

**) Види Опис Кијева и његових светиња. Световид за 1866 и 1867 год.

Други нам споменик долази нађен са источне стране споља града, на његовом платну, а испод друге куде пошав од Дунава к југу. Камен је такође белутак или соља тако звана. На њему је грубо урезан костур човечији до пола, захватајући главу и прси, на којима су прекрштене руке, или костур од ових. Испод овог је натпис овај:

1." † ає лежи w 2. краль VЮ 3. рюлнкъ"

који значи од речи до речи ово "1005. — године - лежи Обрад Ђурјулнић".

У тако званој зазиданој кули са источне стране дворца деспотовог, стои унутра за једно 10. ако не и вишехвати, камен округао, узидан у западни дувар њен. На њему је, неких 7. људи са ниским калпачићима, или источно-римским капама из 11. и почетка 12. века. Рекосмо источно-римским само зато: што је цивилизација цариградска, у то доба, од српских калпака направила оне обичне војене качкете руске, без обода или заклона — соношира — од сунца. Народ прича: да је овде у овој кули обешено ових 7 војвода; па је с тога и кула зазидана била и у њу је се одозго на гвозденим ланцима спуштало. Како ови калпачићи нису ништа друго до наши стари калцаци, само мало нижи, и како облик одела припада оделу старом нашем; то држимо: да ће ових 7 војвода бити историске личности т.ј. да они престављају некакав историски догађај нашега, а не ма кога другог, народа. Најглавније је то: што су они за неколико векова пред нашим деспотом на овој плочи изрезани и што их је Деспот негледајући на њихову преставу неког историског догађаја, метнуо скоро у дно своје затворене куле, која му је по свој прилици, благо хранила.

На јужном платну града деспотова и дворца његова, а са јужне стране, више језерца поменутог пред горњим, — малим, — градом, или дворцем деспотовим, стоји огроман двогуби — мањи у већем — 16 углини, од добре црвене опеке узидан крст, са копљем и мотком, на којој су кљеште, сунђер и клинци с којима су — справама — мучили, прекивали распетог Христа. Одма од леве стране крста у два реда, такође добром црвеном, опеком узидан је натпис овај

Въ христа бога а благовѣарни господинъ деспоть Гѹргъ Бранковикъ гд... сръблємъ ї поморю зєтьскому повелєнїємъ єго сѣзида сє градъ сы лет † S. Ц. Л. Н.

што ће рећи: "В Христа Бога благоверни господин Деспот Ђурађ Бранковић господин, Србљем и поморју зетском, повељенијем јего сазида се град си в. лета 6938 " или 1430 од Христа. Ми смо овај натпис мало другчије прочитали; но што је у "Путничким писмима" г. Милићевића; те га овде тако, како смо га прочитали, стављамо. Изван града, код прве капије његове, а на платну градском, узидан је одломак камена са нашим писменима "я", "ш", "о" и "л" што опет тврди наведено.

Сад нам долази врло важна и најстарија можда ствар у целим овим зидинама. Та је ствар ова: на источној кули великог града, а у овоме, стои врло високо узидан камен један На њему је израђен неки омалечак, огрнут огртачем, војначелник. Он је се наслонио на нешто, а с леве, па на десну страну, иде му нека пантљика или друго нешто. Два војника, тако исто омалечка, као и он, воде му огромног старца једног, са дугом раздјељеном на глави косом и брадом дугом. Старац се клања овом војначелнику, а он је се гордо наслонио на ону своју штаку, па га, и негледајући право, са презрењем мери. Спрам њих стоји слика ова: у камену је урезано коло са крстом унутра, а више њега срп, над овим су две људске ноге у чизмама, табанима горе обрнуте, српом овим одсечене. Ако се сме нагађати и казати, као што је у египћана старих значило оно коло са крстом унутра, а срп обрнут

трбухом доле и ноге у његовој савијутињи одсечене, било би ово, по читању египатских ероглифа: страна је ова сва оружјем покорена, а људи у њој утамањени. Ствар је ова врло важна и ми би били ради, да се о њој озбиљније промисли, а не овако узпут и мимогред.

Међу многим одломцима старине, из римске периоде, које су прекрасно израђене, и престављају многе ствари из живота; ми ћемо навести само оне које имају неке натписе на себи. Почем ове нису целе, но у одломцима и непуне; ми о њима нећемо ништа ни говорити, но ћемо их само онако преставити, како смо их могли снимити. Тако на јужном платну деспотова двора, или малог града, а више поменутог језера, стои један камен прекрасно израђен. У средини је направљен кревет и на њему болесник лежи; с једне стране овога стои поодрастан мушкарац, а с друге жена у годинама; ваљда мати стојећег. Испод њих је изрезано два зеца, који на разне стране трче, а за њима по један кер. Више њих је у троуглу човечија глава са двома змијама, а испод свега тога био је огроман надпис, па. одломљен; те је само ово неколико писмена остало: XXXPERESCRIV.

У овом истом граду, на истој страни и т. д. а само скоро под самим врхом кулиним, више језера, стои прекрасно израђен камен са разним украсима, као: урна, гроздови, виново лишће, цвеће неко и т. д., а више тога камена, скоро баш под навршном камену исте куле, стои одломак већег камена са ово неколико писмена у 3. реда! D. M. ONESENEC VIX. ANAE Више зазиданих вратница, бив. великог града споља, стои висок човек наслоњен на дугачко копље, а крај њега други неки обмотан у огртач. Недалеко од њих такође на платну стои одломак камена са овим натписом у 6. врстица

1. D. M. 2. AVR. MARCIA 8. VSSTAECEC 4. **ΛΨΑ**: STXXVi 5. C + NVSANXIII 6. NIPPIICANXIX**Α**.

Такође на платну стои одломак од камена са овим непотпуним натписом у ове три врстице.

1. TАН—N—LIHD 2. IXXBR—NOCVI 3. **ΔΒΥΟΓΗΟΝΕΡΗΡΟΟ**.

Трећа је врстица и другим писменима, другчијим, и у друго време, по свој прилици, писана. Такође на платну, ама источном, и то од западне стране у великом граду, а близу треће куле, стои дугачак камен, преко целе половине уздуж пребијен и на њему, такође уздуж овај натпис само од пола, или до пола, у ових 8. врстица:

1. CRV 2. EHIGV 3. CISEVI 4. ANI 5. HVRISA 6. FELICISI 7. LATEV 8. ORIHA.

Зидајући град овај наш Деспот Ђурађ, са својом женом, као да је се особито старао: да што више одломака старине, уђе у његову источну кулу над Дунавом, из које је гледао, како лађе плове по тихом Дунаву. Тако ниже оног надгробног, споменика српског под № 1. стои овај римски надпис у 3 1/2 врстице:

1. CVRVECTERENTIVSCE 2. CLCVIXIVS VIR VE ECVHCE 3. CONIVRAERN AN.ΠΙΚ**Α**0 4. CRISTINO.

Натпис је овај на прекрасно урађеном мермеру, међу испупченим и округлим стубовима, лепо израђеним.

Ниже њега долази још и овај последњи натпис од 6 врстица такође непотпун

1. >>BHCSCRIAN 2. REIPVLSCRANI 3. REIFSPX 4. AVREIACVPIA 5. CORCE+ISB
6. NERONE + LOC.

Сви ови, а има их још и сувише, наведени одломци старих споменика, јасно сведоче: да је наш Деспот на урвинама прастарог Смедерева подигао овај садањи. Још да су зидари били паметни, да све ове споменике обрну како треба, и на лице, много би се којешта још дознало, а овако ваљало би град и од стране Дунава, са сјевера и запада, прегледати, што нисмо могли учинити. Деспот је баш најогромније камене, од споменика, трпао у темељ и у прве изидотине над земљом, што се свуда види. Колико ли је ових у земљи, у води око града и Дунава, то само један бог зна? Да је одиста сав град, из темеља, подигнут, нема никакве сумање, а тако исто да је оно Јерина спрам вратница, изнутра малог, или горњег, града, који се зове и двор деспотов, такође нема никакве сумње. Њу би требало, ако не донети у наш музеум — што би најбоље и најкористније било — а оно бар изаслати једног вештака: да је најтачније у свему, па и размеру, пресними и да се фотографише; те би тако могли бар издалека познати лик наше Јерине, коју народ неправедно зове проклетом. Много и много има да се говори, о Смедеревском граду у сваком погледу, о ком смо тек мимогред рекли: да би другима пробудили љубопитство, да га, као што треба и ваља, опишу. Од повратка нашег из Русије у 1865 год. ми смо већ 4. пута били у Смедереву и ни пут немогосмо бити такве среће, да нам се отвори стара изкопана, у гробљу смедеревском, црква; те да њене натписе видимо и препишемо.

Још поменути 1865 год. пред кућом г. Мате Поповића тр. видели смо један наш стари надгробни биљег, од белутка камена, до 4. стопе дугачак, 2 широк и нешто више од једне дебљини. Поменути г. Мата, од њега је направио клупу, на којој, са своима, лети седи. Судећи по изгледини писмена, може се, без погрешке однети у 1. половину XIII века. Натпис је овакав:

СЫ КАМЕНЬ МЫХАЙЛОВЪ СИНА СТЕФАНА ЖЛИКА

после избрисаног од 4 — 5 врсти стои још ово

ВОЕВОДЕ КЧУЕВЪСКОГА.

Од особите је важности, и ако је непрежалима штета, што је се баш у средини оних 4—5 врстица избрисало, овде једна речица, која се врло редко у нашим старицама наводи. Та је речица, придев произведени од особене личне именице и свршетак његов на **Ѣ** или **Е**. Друго је војвода Кучевски, а Кучево Кучевиште и т.д. је место и манастир у српској светој Гори, или старој Црној, а садањој турском Карадагу, више Скопља, у правој Србији. И овај је натпис напечатан, но мало другчије у помињатим "Путничким писмима".

Исте 1865. год. бавећи се у Смедереву, осим већ напечатаних 5—6. народних песама, преписали смо и ову, од једне важне женске, коју без одобрења, неможемо именовати. Песма до сада није нигде печатана, а по нашим речима: да ће у овом сборнику бити сваковрстне грађе, стављамо је овде, нарочито зато: што описује и карактерише извесно доба Смедерева и његових становника, по пропасти српској, под последњим Деспотима.

Јека удовица и Омер Челебија.

Пошетала Јека удовица,
Испод града бела Смедерева,
Смедерева Ђурђевога града.
Ја каква је Јека удовица,
Ја каква је јади је десили !
На њојзи је дивно одијело,
Одијело чудо од истине:
Једно грло, а до девет плоча,
Једне груди, а девет ђердана,

Два увета, а троје минђуше,
Једно теме, а девет кајица,
Једна глава, а девет калпака,
Једне руке, двајест белензука,
Једно тело, а десет фистана,
Двије ноге, двадестере гаће,
Троје чизме жуте до кољена,
Троје жуте, а троје црвене.
Ја каква је Јека удовица

Ја каква је јади је десили!
Када иде, канда паун шеће,
Кад говори, канда голуб гуче,
Кад с окреће, канда срна скаче,
Када стоји, канда звезде брои.
А какво је лице у Јелице,
А какво је чудо у свијету!
Бело лице, кано божи свете,
А грџоце сајна месечина,
Беле дојке, два бела голуба,
Двије руке, два прамена снега,
Чарне очи, као поноћ тамна,
Обрвице, кано предзорице,
Трепавице, крила ластавица,
Мрка коса, као помрчина,
Медна уста, кутија шећера,
Ситни зуби, два низа бисера,
Кад је растла, на Јелику глала,
Кад је зрела на румен јабуку,
И то чудо још је мало побро,
Спрама чуда грла удовичког:
Кад запева песму удовичку,
Удовичку песму кукавичку:
Једно грло, тријест песам каже,
Е, песама чуда не чувеног!
Једна суза, тисућа жалости,
Један поглед три стотине стрела,
Што стрељају срца јунацима.
Једна мисо, а триста помисли,
Што премишљу свакојака чуда.
Е, таква је Јека удовица!
Чудо дивно одавно не било!
Она шеће око Смедерева,
Смедерева Ђурђевога града.
Гледао је Омер Челебија,
А са града бела Смедерева,
Гледао је, па је уздисао.
Један уздах, а тисућа жеља,
Једно грло, триста воља каже.
Гледао је, па се не нагледа.
Гледала га Јека удовица,
Гледала га, па му беседила:
"Ој Омере, неплаћено благо!
Ој Омере, моје скупо злато!
Ој Омере, ако бога знадеш!
Јер не дођеш мени на чардаке,
Као што си од пре долазио?
Ја ти умре, без тебе Омере,
Изгоре ми срце у њедрима,
А помрча свијет у очима,
Чекајући ој, тебе Омере!"

Гледао је Омер Челебија,
Гледао је, па јој беседио:
"Ој Јелице, ој жежено злато!
Ој жежено, а не сагорено!
Ој Јелице, срце из недара,
Ој Јелице, чудна удовице!
Пуцају ми пуца на прсима,
Кад погледам на те удовице.
Кад помислим на те годубице:
Крв ми уђе у очи у главу.
Ништ не видим на беломе свету,
До тебека, моје драго благо!
Што ме питаш: што ти ја недођем,
Што ме питаш, кадер сама знадеш?
Ако незнаш хоћу да ти кажем,
Што не дођем моја голубице?
Ја би дошо моја голубице!
Ја би дошо и срцем и душом;
Али несмем моје добро драго,
Да би од ког, ни по јада мога,
Већ од сина твога Тихомиља,
Тихомиља мога крпопије?
Кад погледа на твога Омера,
А Омера тролетница хвата,
Кад што рекне, ка сабљом да сече,
Кад набрекне, ко громом да рекне.
Ето видиш, моје злато драго,
Што не дође Омер Челебија?"
Тако рече Омер Челебија,
А у Јеле срце препукнуло,
Од севдала и од тешка јада.
Она укну, ка да се помами,
Па Омеру срдно говорила:
"Ој Омере, моје благо драго!
Ја ћу убит мога Тихомиља,
Да би с' своје ненапела главе!"
Њојзи вели Омер Челебија:
"Чујеш мене Јеко удовице?
Не убијај свога Тихомиља,
Не убијај твојијем рукама;
Него уби туђијем рукама.
Разболи се од тешке болести,
Од бодести црне главобоље,
Од главице, ама навалице.
Пошљи Тиха на Стару планину,
На планину на Србску краину,
Ка ономе граду Самокову.
Тамо имам остарелог баба
И са бабом деведесет браћа,
Све јунака бољег од бољег,
Све ђетића да им равни нема,

Што поштују веру Михамеда
И клањају свецу рамазану.
За ништа ће убити Каура,
Каурина млада Тихомиља,
А немо ли кад им братац пише."
Кад то зачу Јека удовица,
Кад то зачу жалосна јој мајка,
Одма оде двору бијеломе,
Како оде у душеке паде,
Како паде више неустаде,
Нит с' умива, нит се Богу моли;
Но јауче, као рањеница,
Па ми кука, као кукавица,
А преврће, као ластавица.
Њој долази сине Тихомиље,
Њој долази јединац у мајке,
Грозне сузе низ образе лије
И кроз сузе мајци говорио:
"Мајко моја, мили родитељу !
Има л' лека твојој главобољи,
Да га тражим, на крај бела света?
Ја ћу ићи, моја слатка нено,
Ја ћу ићи, макар ти недошо,
Макар своје недонео гдаве!"
Тако вели млади Тихомиље,
А да видиш кучку удовицу:
Кука, хуче, шточе и јауче,
Е реко би сад ће преминути;
Док јој синак плачем не досади,
Кроз јауке тад му говорила:
"Сине Тихо, једини у мајке!
Тихомиље, материно благо!
Ја сам чула и људи ми кажу:
Ој, на Старој великој планини,
На планини на србској крајини,
Код некаква града Самокова,
Самокова српске покраине ;
Тамо има вода целебница,
Од ње с' лече боље од главице,
Од главице боље самртнице!
Иди сине, донеси ми воде,
Ако дотле мајка т' не премине?"
Још не дочу млади Тихомиље,
Још не дочу своју стару мајку,
А полети у подруме дољне ;
Те изведе гојеног дорина,
А дората коња убојита,
Ког му дао остарели бабо,
Кад је био боја големога,
Под деспотом са Турчином клетим.
Бојак био на њем погинуо,

Бранећ града Островице бјеле,
На Руднику високој планини,
Виш Велеса града богатога,
Бранећ' - Рудник, и српско господство.
Када Тихо дора опремио,
У одаје мајци поврнуо;
Те јој десну целивао руку.
Када мајци целивао руку
И узео благослова света,
Домаши се дори до рамена;
Те полеће преко поља равна,
Кано звезда преко неба ведро.
Право језди на Стару планину,
А са Старе на Виточ велики,
Са Виточа привати се поља;
Свуда Турци, по Старој планини,
Свуда Турци, по Виточ планини,
Свуда Турци, по том равном пољу,
Свуда Турци, као горски вуци.
Пута пита млада Тихомиље,
Пута пита Самокову белу,
На краину србску и агарску.
Пут казују Турци Јаничари,
Пут казују даље у планину.
Пут путује млади Тихомиље,
Пут путује граду Самокову,
А виш града води целебници,
Док је био изван Самокова,
Самокова деспотова града:
Излетеше тридесет Турака,
Из горице, а покрај водице,
Тихомиљ им Вога називаше:
"Богом браћо, Турци Јаничари!
Незнате ли воде целебице,
Целебнице, од боље главице,
Имам болну остарелу мајку,
У бијелу граду Смедереву;
Па сам пошо да јој лека нађем,
На некаквој води целебници."
Кад то зачу тридесет Турака,
Једним грохотом сви се насмејаше,
Ка из горе тридесет курјака.
Тек што су се Турци насмејали,
Нама стрелну до тридесет стрела,
На јунака Тихомиља млада;
Ал' Тихомиљ срца јуначкога,
Јуначкога срца господскога,
Родио га Србин од истине,
Од истине, и од те старине.
Има Тихо дора од мегдана,
Те му доро стреле прихватио,

А све у се ни једну покрај се.
 Кад то виде млади Тихомиље,
 С дора скочи на ноге подскочи,
 Па потеже мача очевога,
 Стаде сећи потурице младе,
 Потурице србске издаице,
 Издаице србске изелице,
 Што издаше Богу и закону,
 Што издаше браћу Србадију,
 Браћу своју, турско сиње робље,
 Тужно робље војном неузето;
 Већ преваром цара Агарјана,
 И његових паша и спахија.
 Од тридесет направи шездесет.
 Ну да видиш јада још горега,
 Тад излеће шездесет Турака,
 На Тихина јуриш учинише;
 Ал' је Тихо рода господскога,
 Господскога рода јуначкога:
 Он изсече шездесет Турака,
 И међ њима старог Јузу-Башу,
 Јузу-Башу, старог Гурсузбашу,
 А пређашњег војводу Милуна,
 А од Скопља града големога.
 Тужан Тихо допадноу рана,
 Па се враћа на турским коњима,
 Смедереву проклетоме граду,
 Смедереву гнезду од Турака,
 Све Турака млади Јаничара,
 Јаничара србских потурица.
 Кад је дошо дому бијеломе,
 А без воде ладне целебнице
 Ал' у дому Омер Челебија,
 Љуби нуну Јеку удовицу,
 Удовицу болну кукавицу!
 Њу не боли боља главобоља;
 Већ је она црна преварница,
 Преварница црна издајница,
 Што издаде свога сина Тиха.
 Кад то види млади Тихомиље,

Кад то види жалостна му мајка,
 Махну мачем, те уби Омера,
 Другом махну, те посече мајку,
 Те над мајком кроз плач беседио:
 "Нано моја, жив те Бог убио!
 Шта учини од се и менекар,
 Шта учини, црн ти образ био
 И на овом а на оном свету?
 Опрости ми млеко из недара,
 Опрости ми, моја сладка мајко,
 Што учини данас од тебекар,
 Од тебекар и од себикарна?"
 То изрече, а тај час утече,
 Он побеже Мачви поноситој,
 Старој Мачви младој краљевини
 Ка ономе Видаићу Бану,
 Да се бије, док му крвца врије,
 У жилама србским јуначкијем.
 За њим страшна потеря се дигла,
 Све Турака млади Јаничара,
 Јаничара србских издаица,
 Издаица црних потурица,
 Да освете Омер Челебију;
 Те га гоне ка Церу планини,
 До конака млада Видаића,
 Млада књеза од поносне Мачве,
 Од поносне Мачве- јадовите.
 Њега срета млади Видаићу,
 А са своји девет мили браћа,
 И Мачванском поноситом војском;
 Те у Турке јуриш учинише.
 Ту се клаше летни дан до подне,
 А кад подне беше превалило;
 Србска војска турску надјачала
 Ту погибе три тисућ' Турака,
 Јаничара младих Потурица.
 Онда било сад се приповеда;
 Тамо расло клење и јасење,
 А међ нама здравље и весеље.

Имали би још код Смедерева да проговоримо коју о његовом имену и шта значи оно? Многи су га разнo тумачили, и већина је ових тог мишљења: да Смедерево не значи ништа, ни више, ни мање, до на латинском језику, свети Андрија! Разуме се по себи, да оваком тумачењу не може бити места ни код једног ијоле изображенијег човека, који се бар најмање што разуме у језику. Ми би могли овде укратко само то навести: да Смедерево значи то исто што и Серберија и Семберија, а то ће рећи народ од једног корена, једног оца и матере, без даље свести, о вишем политичком животу. Ово ћемо, нарочито у речи Срб, Србин, Србљин, Серб, и т. д. показати, а за сада остајемо само при овом кратком наводу.

ГЛАВА III.

Натпис код Марковачке цркве; алексиначког манастира св. Стевана; Крушевац са народном песмом и спомен о скором ослобођењу испод турске власти; св. Роман и Љубостиња манастири; урвине Сталаћа,

Из Смедерева преко Јагодине, Ћуприје и Крушевца прешли смо у Праву Србију, а по повратку из ове, преко Алексинца, Крушевца, Карановца и Крагујевца дошли смо у Београд. Идући овим правцима, при излазу из Београда, и долазу овоме, прошли смо поменути простор; једино ради ствари, које ћу се у овој, или идућој, глави навести. —

Од како смо одпочели радити на изтраживању наших стариница, у нашој земљи, прва нам је брига била: да разбирамо о овима, каквих се и где налази? У овоме извештавали су нас многи људи, који су казиване нам старине виђали; али их не беху у стању, из разних узрока, прегледати и описати. Тако су нам многи, а међу осталима и један г. професор и неколико у оставци изслужених поштених чиновника, причали: о надгробном камену војводе Вуксана, који је дошао амо рањен, на Косову, па умро; о неменикућанским многим старинама; о космајским; о чумићским; о годицићким, о Бакића старинама и међулужичким и т.д. И ако смо, са ових побројаних старина, враћајући се из Праве Србије, ударили поменутим путем; опет их све, због разних околности, немомо смо прегледати, изуzeвши тако зване старине међулужске окр. београдског, о којим нам је нарочито изслужени казначеј г. Милосављевић причао.

По његову, и многих причању извештенисмо: да се на брдашцу Милатовици, код Марковачке цркве, налази један кладенац, — бунар — на ком је прекрасно израђен једноставан округао камен на среди за 3 стопе у пречнику просечен, да се кроз ову рупу воде вади. На камену овоме свуда је унаоколо, веле, у два реда натпис наш и по снимцима неких од њих гласи, колико је снимљен ово:

ВЪ ХРИСТА БОГА БЛАГОВѢРНИ ЦАРЬ

— а у других

краль. — Стефанъ въ сѣхъ Грьвлѣмъ, Грькомъ, Бѣгаромъ, Романомъ и Оугромъ императоръ

и т. д. а у неких се свршава са именом Стефан; па се даље, веле, не да да прочита. У свију, по натуцању говори се: да је тај кладенац, или бунар, ископан при борбама са Маџарима, Алеманима и т.д. Ствар је сама по себи од врло велике и неописане важности, и ја сам је хтео такође сам по себи, без ичијег многог упућивања, да видим и прегледам; те да би се разабрало: шта је у ствари, а шта није; који се владоц и са ког догађаја спомиње? и т.д. Осим овог причали су ми за неки надгробни камен подалеко — за 1. час — од механе међулужске, код цркве Марковачке, са натиисом неким.

И овде, као и при поменутом камену над кладенцом, многе известиоце није се тицао натпис; но нешто друго. Код првог споменика држали су многи да је остава, а кад овог последњег, и остава и нека светиња. За овај последњи нарочито су тако држали с тога; што су овај камен, пре некодико година, били одвукли у Јагилово, те их је 3. год. узастопце, град тукао, и тукао их је све дотле, докле га нису повратили на старо његово место. У поменутој међулужској механи, кад смо дошли, било је више од 30 душа, које из тог и оближњих села, а које путника, који ту ручаху. Док су се коњи одмарали мои другови, у путовању ручали, ми смо хитали, да прегледамо обе поменуте старине; али на велику жадост ни један десивши се ту сељак нехтеде казати ни о једној баш ни речице. За поменути кладенац, погледаху се испод очију крадом, и познало је се у кога је њиви; али не казаше ни један баш ни речице, држећи да је ту нека грдна остава, коју треба сами да изваде, а не туђинац,

па још по њиховом схваћању "шваба инцинир са плановима брате". Тако и о том кладенцу, и о његовом наведеном натпису, неможемо ништа казати, нити за наведени натпис на њеау јамчити.

Механџија, држећи да смо из Турске, каза нами крадом за цркву Марковачку, на којој страни лежи говорећи: "Бре ће ти најда џанум, и Милатувец, и бунар — от; токо сакам, да си сториме работа за једно, и да си братска делиме шчо да најдаме". Овако говораше и за цркву. Ни један нехтеде нам показати, за паре, пут цркви Марковачкој; те тако у показаном нам правцу, на чудо свију одемо. Није се дуго ишло— $\frac{3}{4}$ —часа добра и брза хода до поменуте цркве; али осим ње, ваљало је знати место камену. Свратимо се у школу, но учитеља ненађосмо; те нам један момчић покаже камен, до ког је ваљало прелазити закључану тарабу око цркве. Он нам причаше и о неким старим чесмама и бунарима; али тако, да нисмо могли ништа схватити.

Главнo је ово: што се место, и околина, на ком је црква, зове "Дрвена глава"; што је ту била огромна нека стара црква, са конацима, храм св. Илије, из развалина које подигнута је, пре неколико година, ова мала нова; што је за 1. час одавде истоку на брду Милатовцу, био некакав град, из којег урвина и данас многи, кад им се сије, ваде оставе; што је у окодини овој било много цркви неких, од којих нам наброја 9. развалина од тих црквина; што је ту недалеко било неко језерце, те се још и данас познаје и т.д. Дакле из свега причања, ако је сво истинито, излази то: да је овде било неко место доста знатно у време наше среће и државе. А питање је: колико није било таквих места, и где их није било, кад на сваком кораку, на свакој стопи, прођене земље тако рећи, наилазимо: на саме развалине и урвине, од некадашње наше силе, изображености, богатства, славе и величине бивше? Закопајмо, тако рећи, на свакој стопи наше земље за 1 или 2 стопе дубљине; па ћемо се о наведеном уверити. Нисмо зато: да се одма, чим се наиђе на прве урвине, одређује баш поименце, које су то, из ког доба; и т.д. са којих погрешака већине нас, сузбисмо се само у дан. кнежевину, као у котарчић неки, у ком је све и сва било; докле је се све најважније, најзнатније и веће вршило далеко и далеко изван граница њених на југ и исток, а дан; кнеж. беше само репић Србије. Она је тек огледало оног доба, од којег почесмо сунавратке пропадати и утамањивати се.

— Ево нам дакле и самог траженог камена, са натписом, који се, по опису вредног и честитог друга пок. Косте Поповића у првој Лицејци стр. 67 налази код цркве Стојничке окр. крагујевачког, а изоран у окр. београдском. Њега је преписаног из Данице Вукове од 1826 год. наштампао и Миклошић у свом прекрасном делу "Споменици српски"; али како се наш снимак у многоме разликује од свију до сада познатих, нарочито у самом тексту; то га наводимо овде.

1. Натпис се састоји из 17 врстица више којих је нешто као круна, под којом је од две пречаге крст, међу крацима којег пише: "Царь слави, Исусь Христосъ ника", а с десне је стране овога сува грана. Може бити, да је, сад испод овог крста, са западне стране, са овим украсима на њему српа, који је пресекао један класић, или живот, испод ког је — српа — опет крст са набоденим огнилама,—онај натпис који пок. Коста у Лицејки наводи под именом: "и на четвртој страна:

азъ ѡа, гѣргъ зѣборникъ грѣшнихъ рабѣ божии постави сии споменъ

Са западне стране на камену стои ова шара, која ће оно исто значити, што и у старини јегипатској: "одсечен српом суви и безполодан живот — сува грана — једнога човека". Камен је укопан у земљу, до баш испод овог крста, са западне стране. Ја сам га одкопавао дрветом и рукама, али се није могло; те тако и не знам одиста: да ли постоји, или не, тај четврти натпис? Наш натпис, са источне стране у 17. са сјеверне у 6., а са јужне у 3. врстице и у четвртој једна реч,- гласи, по нашем препису, ово:

† Азъ деспотъ Стефанъ, синъ светога кнеза

Лазара, и по того прѣставлен милостыю божьею
 бѣхъ господинъ въ сѣмь срьбл...мъ и Подѣнавью и
 восньскѣе бѣще же и Поморью зетскомѣ, и въ
 богомъ данѣи ми власти проводихъ же житѣа
 моего врѣме елико благомѣ изволи се богѣ лѣтъ
 ѡако .л.и. и тако приде къ мнѣ повелѣнѣе ѡце ѡ
 вѣсѣхъ цара и бога глаголе послани къ мнѣ архель:
 греди, и тако душа мнѣа ѡ ѹбогаго —дл— мира
 разлѣчи се телѣсе, на мѣстѣ именѣмомъ глави, лѣтъже
 тогда текѣщѣ † С. моу. и Ц. мѣ и Л. и Ё. мѣ индикта
 ѡ рѣждѣства Ё. слицѣ крѣгъ

погрешно, ѡѣ ѹ у место ѡѣ дакле—

ѡѣ. лѣни ѡѣ. месеца иѣлѣа ѡѣ. дѣнь

У нашем овом снимку нема чести унгарѣе и т.д.; са сѣверне стране:

прѣдобри и мили и слатки господинъ деспотѣ ѡ,
 горе тѣмѣ тко га видѣ на сѣмь мѣстѣ мртѣа

и са јужне:

благѣѣстиви господинъ деспотѣ Стефанѣ,
 добри господинъ

Ми смо се старали, да што тачније, као и код свију натписа што смо чинили, овај натпис снимимо; али може лако бити, и ако не држимо, да је се каква погрешка поткрала. С тога све путујуће научењаке молимо: да кад буду у међулужској механи, непожале труда, кроз прекрасан места положај, свратити се цркви Марковачкој и овај натпис снимити. Ниже цркве је на кландевцу, и око овога тесано старо камење од неких зграда, али без натписа.

Ми нисмо приметили да је њих неколицина чак из механе, идући за нама тајно, вребала сваки поступак наш, и при повратку причаху нам, о смрти овог деспота, незнајући му ни имена, ни званија: да је целу ноћ и један дан мучио се; да је из Београда био пошао на коњу некуда и због болести ногу ту се свратио цркви, издахнуо и т.д. — За једно два добра коњаничка часа југоистоку од Алексинца, преко прекрасне ходмисте месности, долази се прастаром малом манастирчићу, под плавином тако званом Лесковицом, коју зову још и просто стеном, св. Стефан. Ова стена, по догодившем се на њој историском неком догађају, као што га оvd. народ прича, и то идући од сјеверозапада к истоку, зове се: права гола стена, Миливојев камен; даље више ове такође гола стена зове се Кулина, веле, да су на њој остатци развалина од некаква града.

На овој стени скоро неприступној стои и дан дан. од памтивека, убоден у њену пукотину, дебео растов, или, велики грмов крст који је пре 4. год. понављан. Крст је овај, веле, пре неколико

стотина година пободен за знак премирија, или, мира, двоице браће, која су се овуда борила и то код крста и Кулине, — из града — онај што је био са Србима, а са, мало даље истоку тако званог, Падалишта, други који је био с турском војском, која је скоро сва изгинула; те се с тога и брег тако прозвао. Истоку је Жљебурина, у којој се још и данас виде испоснице, у пећинама од природе, но људским рукама доправљане. Из ове извире прекрасна и студена речица тако звана св. Стеван, на којој меље 40 воденица и неколико десетина ваљавица, веле, ваљају сукно. Она у овом осушитом месту, веле, пои 30. села. Од Жљебурине југу иде Срнин камен, пред њим Лесковик, Шиљати камен, Ћупријан, Горуновац, Дрвићак, а од запада Дубрава.

Са Ћуприана је, тако звани Ћуприан, — од ког је и та стена тако прозвана — рођени брат Миливојев ранио овога у моштницу, са чега је Миливоје остао бездетан, а Ћуприон му наследио земљу и државу. Као што народ прича, та су се двојица тукли, а манастир је направио Високи Стефан син Лазарев са братом Вуком, за знак неког помирења. Народ кад говори о стенама и борбама помиње она два прва имена, као још и то, да су они и овај манастир, направили а овамо опет меша их са Високим Стефаном и Вуком, што ће бити због реке бившег патрона овог манастира св. Ђакон Стефана и т.д. а нешто и из прича калуђерских узетих из натписа, више врата, улазећих из препрате у главну цркву. Где стои крст данас, прича се, да је ту био и добош један тако направљен, да је и ноћу и дању сам од себе, натериван справом и ветром, добовао, да се плаше Турци и да мисле силна је војска у вође српског Миливоја.

Његов брат Ћуприан, и ако је знао, колика је сила у брата му Србина, опет је се ова потурица, од тог добоша уплашила, и тек је тада свог брата покорила, кад га је седећег на стени и прегледајућа турску војску, опазила и ранила у моштницу. Пре но што се дође до оградe манастирске покрај које, а само неколикохвати од самог манастира, протиче бистра и студена, здрава вода св. Стефана, ваља напоменути тек онако мимогред: да се довршује прекрасна и дивна основна школа ових села. Ми замерамо што је овако близу манастира из разних и многих узрока. Манастир је врло мали,спрам осталих, крстоизгледан, са повисоким 8 уголним кубетом, у ком је 8 дугачких, а узаних, прозора. Ово је на самим пречагама крста. Посвећен је св. Преображењу, а некада, веле, св. Стефану, о чему се сумњамо. Више њега на поменутим стенама, а нарочито Лесковику и Жљебурини налазе се остатци других развалина од црквица; па је могла која бити посвећена св. Стефану, или бар која од испосничких црквица у пећинама. Два оца у њему живећа савршено нигде и ништа, о овој светињи, незнадоше нам казати. Као мимогред ваља нам напоменути, да смо ми само ради натписа овог манастира дошли, и да је отац игуман погрешно известио лицејске путнике 1863 год. кад им је казао: да је тобож стругао креч са надписа и тиме га сачувао од пропасти. Тако исто неслажемо се са описом овог манастира тих путника ни у томе, да га је бајаги Стефан Високи, син цара Лазара, градио са своим братом Вуком; те се с тога тако и прозвао. *)

*) Види Пут лицејских питомаца за 1863 год и т.д. печ. 1867 стр.157.

Као што рекосмо, ми смо само због поменутог натписа отишли у овај манастир, и на наше велико задовољство, опомињући се снимака напечатаних, у поменутој књизи, Гласнику, Миклош. на стр. 247 преч. Опис манастира у Србији од г. Мил: и т.д. — нашли смо повелику разлику између нашег снимка и ових, а имено баш на оном месту где га ни један непрочита. **) Нема неколико писмена пред првом речицом, у првој врсти, и то што нема означавамо тачкама. Прочитали смо га, као и други донекле овако:

**) Види Глас. срп. уч. друш.

**.... ВѢ ПАВѢНИ...МѢ СНА И СѢПОСПЕШНИ...МѢ СѢТАГО
ДѢХА АЗѢ (Герман)СМЕРѢНИ И ПОСЛЕДНИ ВѢ ИНОКИХ
ПОТРЕДНЕ ѡ СѢТОМѢ**

ко възмогах и ѹставиѹ ѡпце житъ въ немъ,
житъ и нацельствовати молю и заклиная с'
Христомъ Ъако да не разорить нь и потврьдитъ;
аще ли кто дрзнетъ разорити да разоритъ ...го
богъ и да ... проклетъ Ъин храмъ сы въ
дин благовернаго кнезь Стефана въ лѣтѣ †С. Ц. З.
+ Азь кнезь Стефанъ съ братомъ моимъ влькомъ
приложихъ криви моравѣ съ всемъ старинанамъ Ъако
и въ божьствени царствами цари срьбски... приложиша
и Г. винограде ѹ Липовици, слава съвршителю въ вѣки
аминь

Крива Морава зове се сада у правој Србији, или турској страни Србије, све од спрам Ниша, па до тако званог Курвин града, дакле око 2 часа простора. И ово је још један доказ: да се и у најстарија наша времена Морава, што долази из Праве Србије, никад нијезвала Бугарком, или Бугарском, по само Моравом, иначе би било бар овде забиљежено.

По најхрђавијем времену, како може само бити у мочарној јесени, кренули смо се из Алексинца, опростивши се са врлим и ваљаним Србима, двоицом телеграфиста Н. П. и К. и једним званичником начелства М. Ш. те дођемо, већ и сувише уморни и намучени, од тромесечног пута по Правој Србији, — у манастир св. Романа, држећи: да ћемо бар, у њему за неколико часова, наћи одмора. Ми смо се јако преварили, и поготову смо се томе колачу и надали; јер нам још у Нишу, причаху, о његовом старешини, његовим пропагандама, за неку бугарштину и т.д. као да су Срби из кнежевине нешто друго од Срба, из Праве Србије, које он зове Блгари, а земљу "славна Блгаријата".

Наша азиско цивилизирана капа, коњ орман по истој цивилизацији и т. д. раздрага срце пречасног старешине; те нас предусрете, држећи да смо из придунавске "Блгарије најсрдачније и најдраговољније. Ни смо се могли дуго непознавати, и пошто незнадосмо, као што треба, а и нехтедосмо говорити "блгарски" и постати "Блгарин" наш ти се пречасни дрну и до зла бога наједи, видивши се обманутим. На сва питања у целом манастиру не беше нигде и ништа важнога; јер је сва "важност и старина та вБ бједна — та Блгарија-та"! Ми видесмо само дивну звонару, која је онаква иста, као и она у св. Јовану Риљском, коју подиже

хРЕЛИЃА ОМЃКЪЕВИКЪ, на сРЬБСКОМЪ ЗЕМЛИ СВѢТОМЪ ЇОВАНЪ ѹ РИЛЪ

а Душан обнови подигнуту првоучитељем српским, прародитељем своим Св. Симеоном Мироточцем сазидану обитељ св. Јовану Риљском од колена царског српског" и т. д.

Што год је се имало и могло за сада казати о овом манастиру, казао је наш г. Милићевић у своим чланцима: "о манастирима". Једино би се имало и могло додати причање народно у неколико другчије од наведеног у његовим чланцима, а на име: Кад је цар Лазар науумио био да пренесе престод из Призрена у Крушевац, веле, ишао је у св. Гору: да поведе што више, из ове, побожних и св. људи, које би, по манастирима, око своје нове престолнице, населио. На велику молбу његову

довео је и св. Романа, који је родом био Србин, из Праве Србије веле, некуд од Кичева. Цар Лазар је с тога то чинио: што је хтео, да привуче што више побожних и светих људи, како се народ неби туђио од његове нове престолнице, коју није волео. За св. Романом дошли су још многи манастира из препуњених, као добре кошнице м'ра у Правој Србији, амо у кнежевину данашњу; те тиме подизали и овај дотле, по свој прилици, са свим занемарен и непознати крај. Лазар је сам предњачио у овоме и подизању св. храмова; но он није напуштао и остале крајеве своје државе, као м'ре у кумановској, велешкој, кичевској, скопској, тетовској, кратовској и т.д. нахији, што сведоче и данас силне, у његово доба обнављање, и живописане, а сада у урвинама, задужбине српске. — Наш св. Роман на прекрасном је месту и недалеко од Праве Мораве, или Бинче. Као што смо већ једном напоменули, од старина немогосмо ништа дознати, а да се казасмо Блгарином, можда би што и било, и можда би се чега докопали, од нашег оца говорећег француски језик.

Ко није путовао по нашој дан: кнежевини и ко не мисли и неће да путује; тај нити ће икада видети нити ће моћи себи преставити, невиђене и дивне оне дивоте и красоте, које је у стању био само једини свесилни и вишњи творац саздати. Међу многима неописаним и прекрасним дивотама и красотама, и ако можда у последњем реду ових, увршћујешо и оне дивоте и красоте, на којима су наш Крушевац, Љубостиња, св. Роман, Сталаћ и т.д. Кад поменусмо овај последњи, онда нам ваља, такође, напоменути што о брду тако званом Кулине у крушевачкој нахији, на ком су развалине Сталаћа. Њега дивно обкољава Бинча, или Права Морава, из Праве Србије, од југо-истока, сјевера и сјеверо-истока, а са западне стране, наша ужичка Морава, које се обе испод града грље, љубе и слевају једна у другу, казујући једна другој своје грдне јаде и муке, које претрпише од проклетог Косова поља и његова доба, таме, мрака, јада и чемера.

Са западне стране облева га речица Кулиница, а са југо-источне Виноградац, или Гмитровац. Од југа га опкољавају брдашца, почев од запада: Голо средње, Доићско и Селише; од Југо истока, Царева гдавица, са развалинама Племске цркве и остатцима старог српског гробља, на олупанима ког се познаваху још трагови од натписа; па Почепан и сталаћско поље. Морава Бинча, или Гиланска, права и из Праве Србије, некада је, веле, испод самог града текла. Од града остали су трагови тројног вала; тројног града и урвине од куле високе, које зидине обухватају више од 1 1/2 хвата дебљине. Са западне стране куле Тодора од Сталаћа, биле су призидане тробојне зграде, а више ових у прозору кулином још се и дан данашњи познају трагови од живописа, састављеног из чисто народних тробоја.

Са сјеверо-источне стране, испод главног града, познаје се место, на ком су биле огромне вратнице, а даље развалине од паланке, у којима ископавају разне гвоздене и остале ствари, међу којима је нађен и огроман мач, дугачак до рамена човечије, који је, веле, и дан данашњи у Спасе Живадиновића из Мрзенице. Бивше вратнице, као и пут до ових, заклањале су огромне стрелнице, од којих се урвине огромне и данас виде. У њима су налазеће многе стреле, копља и остало старинско оружје и разна оруђа, а тако исто и новци стари. Ми одосмо са пречасним попом баки једној, да видимо стари новац, нађен овде. Пошто га прегледасмо показа се: да је аустриски од 1470. год. Бака је ова веле, ископала и нашла била ових новаца доста; ама је превари нека друга, као што сама прича, којој је то открила; па пре оде и извади скоро све.

Међу осталим старинама, писар општински показа нам и једну прастару, сребрну турску, пару, нађену такође овде. Под бившом четворобојном поменутом кулом, налазили су и посуђа старог, а нарочито у подрумима, под оним дворцима, пред кулом, и у подземним ходницима, кроз које је се, са западне стране, салазило правој или Бинчи Морави; али од овог нико нам нехтеде показати ни један комад. Са источне стране одкопаване су, случајно рукама и потоцима, многе костурнице, са силним и огромним костима, а овуда, као и свуда, и као што смо код развалина Племске цркве, напоменули, налазе се трагови од прастарог српског гробља, који сведоче старину Сталаћа; но не, као римскога "Presidium dasmum" -а, него као српског Сталаћа, бившег знатног места. Сва брдашца и називи, по овима, сведоче, као и трагови старина, да је око њега била и паланка. Простор његов казује и алексиначки Сталаћ и други остаци од кула и т.д.

Тако на једном доста лепо израђеном одломку од надгробног споменика, једва се чита ово неколико речица

† арки оумориша станѣговеа сина

На другом

† асз лежи

На трећем и четвртом и петом одломку, од разних споменика, стоје тек по нека писмена, а шта значе незна се, нити се могу речи целе саставити. Да Сталаћ одиста није тек из доба деспота Ђурђа Смедеревца и да га одиста није градио у доба овога, као што прича народна песма, Тодор од Сталаћа, сведочи, осим осталог, и то: што је цар Лазар дао Раваници својој:

панагѣрь Петров ѣ Сталакѣ и бирѣ до Сталака,*)

*) Вид срп. лет. за 1847 год. IV.

а цар Мусија расипао га је 1413 год. у време Стефана Високог сина цара Лазара:

**въ лето † з.ц.к.а. царь Моусѣа разви деспота Стефана
на Врѣбници и расипа Крошшевацѣ и Петроусѣ и
Сталакѣ и Копѣанѣ **) и т. д.**

**) Лѣт. 65. у Шаф. ст. 76.

Можда је Тодор од Сталаћа подигао ону малу кулу која стои на брду не дошав граду Сталаћу, а то ће по свој прилици и бити; јер јој је и начин зидања доцнији. Има једно место, баш на врху града, за које се и прича, а и сва је прилика, да је била црква. Сељаци причају, да ту, многе ватре ноћу, у вече великих празника, гору, па с тога држе; да је ту силна остава Тодора од Сталаћа и још којешта друго.

Крушевац. Ево нас и у прекрасном Крушевцу, у који се бегајући од приближавања турског, смести наш последњи цар Лазар. Ми зовемо тако званог кнеза Лазара, царем због тога: што је он доиста за цара изабран сабором српском у Призрену крунисао се круном Неманића, код живих потомака Неманића у Трикали, у Тесалији; што је се за првих година своје владе одиста тако и звао: па је овај назив променио и заменуо са "кнез" пошто цариградски патриарх скину анатему са Душана, срп. народа, великаша, патриараха и свештенства.

Васионским сабором призната је пета православна и васионска патриаршија српска у Пећи, још за Душана и св. Саве, али цариградски император, његова духовна и светска власт, с патриархом, негледајући на коначну пропаст и свију и целог православља, још су имали доброту бити политичним и титулу императора, само себи задржати. Из свега се види: да је се Цариграда, и ако је марио за патриаршију српску, много више, тицала титула . срп: владоаца: "император" но титула патриараха, Србије, целог Илирика, Бугарске и т.д, срп. архиепискупа.

— На дивном је и прекрасном месту наш Крушевац, само шарени шанац, а не град. Месност је тако предивна, да се варош може пружати неколико часова, ако јој срећа прискочи. Положај је исти, који и у свију паланака и градова, које су Срби основали, као: Призрена, Приштине, Пећи, Ђакова, Скопља, Тетова, Кичева, Дибре, Куманова, Врање, Гилана, Ниша, Кратова и т.д. Ту се није оснивало толико на стратегију, колико на леп и угодан живот становника, на добре воде, чист ваздух, здраво место и т.д. Колико се зна, у њему је цар Лазар потписао једну хрисовуљу издату дубровчанима, за неке повластице:

**и сеи се повеленѣ господина Лазара писа се
месеца генвара ѿ дань 8 славномъ градѸ
господства ми КрушевцѸ вь лето † ѿ. □.ѿ. и т.д.*)**

*) Вид. Morum. Ser, стр. 207.

Цар Лазар је истина подигао био град, од ког се трагови и данас познају, а нарочито од куле; ама је још Мусија 1413. год., кад и Сталаћ, и Крушевац, разсипао. После се опет у летописима спомиње, како су Угри разсипала дрва турска у Крушевцу, а то ће рећи подигнуте Турцима палисаде по шанчевима. Од старине у Крушевцу находе се трагови од града, куле и т.д. Лазарева, што би требало причувати и одржавати да се и даље неутамањује, као што сретни народи раде, а не још да и сами рушимо и утамањујемо, као што се чини; један велики амам, веле основан царицом Милицом, за свог зета Бајазете, кад јој дође у госте и још којекакве ситније ствари. Народ прича: да Бајазет није хтео доћи у походе својој пуници, царици Мидици, све дотле, докле му није назидала џамију, у којој би клањао, и амам, у ком би се, по прописима курана, купао. Царица Милица то је, веле, и учинила и т.д. те се те развалине и до данашњег дана виде.

Дали су поменуте развалине одиста, при првом свом зидању, намењене биле амаму или нечем другом н.пр. цркви каквој, о том је питање, које ће се при изслеђењу истих решити? Но да су оне српског начина зидања и још ранијег од Лазара и његове сеобе у Крушевац, ствар је без икакве сумње, и ако се нису још нашли никакви писмени споменици.

У Крушевцу се налази још једна дивна и целокупна старина, а то је придворна црква цара Лазара. Она је са два прекрасна кубета; али јој је западно, благодарећи нашој незрелости, које је мање било од онога над пречагаша крста, изидано и надзидано: те је сад више од источног. Њега су надзиђавали и кварили ради звонаре. Нема ниједног народа на свету тако мајмунастог, као нашег, и кои би све туђе, без икаква разбора, примао. Још нигде човек ни у једном народу, бар европском, неможе видети, да се све и сва туђе хрђавије и лошије прима, а своје боље и користније напушта, заборавља, руши, кваре и т.д., као што је то у нашем.

Да напоменемо само наше новије цркве. Оне су све и нескладније, и непрактичније, и непостојаније, од старих; па их опет такве зидамо само зато: што је тако у Аустрији и на западу. Осим овог оне неодговарају ни вери нашој, ни нашој демократској и задружној нарави и т.д. Шта значи црква са звонаром, и џамија са мунаром? Значи, односно џамије, јединство бога, његовог пророка Мухамеда, а односне цркве на западу јединство папе, његове власти и т.д.; Слажели се све ово са нашом црквом, којој изглед ваља да одговара духу вере? Дух је у свију наших старих цркви и манастира оличена задружност светску и свету. Оне које имају 3. кубета, значе св. Тројицу; које 4. четири еванђелиста; које 4. кубета и у среди 5. четири еванђелиста и међу њима 5. Христа; које 13. значе 12. апостола и 13 Христа и т.д. Осим свега и непрактичност је ту и штета, држати, за зданије храма, везану огромну звонаретину, са званама, која сметају и самом богослужењу и т.д.

Ми не бесмо сретни, пролазећи кроз Крушевац двапут, ни једанпут наћи црквењака; те да уђемо у цркву и да је видимо. А тако исто немогосмо местимице наћи оно место где је био гроб проклетог и црног издајника Вука Бранковића.

Њега је, као што каже летописац пећски, удавио Бајазет зато, што је хтео непрестано да буде цар српски. Турци су му у Крушевцу подигли тулбе над гробом, из благодарности, што су, помоћу његовом, задобили царство на Косову. Ово ће се многим учинити чудноватим; али је у ствари одиста тако. Турци су сваког поштовали, кои им је ма у чему помогао, да велика предузећа политичка сврше. Ово ће се видети из фермана датих сељацима Страже и т.д. у Гиланској нахији, још на Косову; ово се види и чује сваки дан у Призрену на мунари Синан-пашине џамије, и свима косовским и метохиским мунарима, где се спомиње и баба Милена, која је Турцима, подказала како ће Милоша Обилића уватити и т.д.

Кад је кнез Милош повратио, и заузео, од Турака Крушевац, народ је тулбе, над гробом проклетог Вука, разсипао сасвим; кости му сагорео; pepeo развејао по ветру и 3. дана и 3. ноћи сва војска и сви десивши се ту, излазили напоље на том месту. Ово је страшна и велика освета народна, над оним, са кога још чами и робује. Леп пример свима, кои, ако их има таквих, мисле и раде, као проклети Вук Бранковић. Осим овог стои још неколико чесама, и чесма у селу Лазарцу, од српског прекосовског доба. На прекрасној крсто-изгледној цркви, ништа тако споља нема, што би се могло уписати у знатност, ван двоглавих, у камену изрезаних орлова и са сјеверне стране на ниској округлој надтемењачи, — цоклама — од камена ово неколико писмена, која су негда састављала цео летопис неког догађаја, а сада само ово:

АУЋГ НОГ из: НЗМАНЛ из:

Ваљда је се хтело да назначи доба разсипања "славног Крушевца", а баш мало даље стоје трагови дворца Лазарева и куле, коју су нарочито рушили; па немогући јој ништа оканули је се. Са јужне стране цркве подиже се прекрасно и огромно здање, које смешта у се основне школе са полуреалком. Оно истина служи на просветне и сваковрсне цели; ама, је, по глупости нашој, прождрло много и много старог нашег, које је можда означавало много непознатих ствари. Ништа више, овако мимогред, није се могло разабрати о старинама крушевачким; па излазећи из њега наводимо и премио и претужан спомен новији о њему. Премио је што у наводећој се дипломи под I видимо га ослобођеног од азиских дивљака, у II којој команди војеној прапада, а тужан: што не бесмо среће такве, да никад и непотпада, под туђина, и што се нехораше весела, а не овако и оваква тужна песма, не само по њему него и по свој земљи српској. Ова прекрасна песма није нигде напечатана, а преписана је од неког Ђоке Вуковића бившег пандура из Пећи, Патриаршије српске, у Правој Србији. Наводимо прво песму.

Сан царице Милице.

Сан саснила царица Милица,
Сан саснила љуба Лазарева,
У Крушевцу, у шарену шанцу,
У питому мјесту маленоме,
Ће се српско уставило царство,
Од Прижрјена веља Цариграда,
Цариграда српског цар Шћепана.
Чудан санак госпођа саснила,
Чудан санак, а у чуднији данак,
У суботу у очи неђеље,
Да би које не би чудо било,
Већ неђеље биљарске Ђурђевске.
У сану је царица виђела:
Да се вједро небо проломило,
Над Србиом тужном саломило,
Свје су звјезде сјеверу прјебјегле,
И на крају овога с'станиле;
Даница је крвава изашла,
Те побјегла југу крвавоме,
Сва у крви људској и коњичкој;
Сјајан мјесец на земљицу пао,
Како пао у крв огрјезао,
Па у крви комади му тону,

А у крви људској и коњичкој,
Више људској него ли коњичкој;
Вас је свијет тмина прјетиснула,
Од осоја, па до тог присоја,
Од присоја па до тог истока,
Од истока до тамног запада,
Свуда тама, на све четир' стране,
Свуда тама није свјета нема;
Сву је таму крвца огрјезнула,
Више људска, него ли коњица;
Вас је свијет у крв огрјезнуо,
Као риба у морској пучини;
На сјевјеру виђела се види,
А виђела мала и незнатна,
Више личи, на ту помрчину,
Него на свјет божији бијели.
Сво виђело бљедо и сигаво,
Е реко би и није виђело;
Но се мљеко у ноћи провиђа.
Сав Крушевац гуја опасала.
Пола гује рода осојскога,
Друга пола рода присојскога.
Што је пола од осојска рода,

Она бјаше жута и зелена,
А та друга од рода присојска,
Она бјаше половину Лазо!
Половину бјаше љута црна,
А друга јој пола жута бјаше.
Двје се гује у једну салиле,
Четир боје у једну прјелиле.
Црна гуја крупна и дебела,
У главу је ријеп утурила,
На Крушевац главу наслонила,
А рјепом се на двор наслонила
Баш из двора србског цара Лазе.
На њој црној ниђе краја није.
Мало пођо, до два краја нађо,
Сибир воду мутну и краву,
Ће но тјече од југа сјевјеру,
На Сибиру ниђе брода њејма,
Већ на њојзи камјена мостина,
А камјена прегрдна мостина;
Прјеко које војска прјелазаше,
Србска војска модра и блиједа,
А по нешто и свијетла Лазо!
Како која војска наступаше,
Под војводам својим бранилцима,
На прокљету гољему мостину,
Тако ми се с моста отискива,
У Сибира мутна и крвава.
У Сибиру с' у кост претвараше,
Те ствараше те јаке стубове,
У Сибиру у води крвавој.
Прва војска на мост нам удари,
Прва војска наше Маћедије;
Друга војска из те Шумадије,
Шумадије те земље богате;
Трећа војска и Баната славна,
А за њима свје остале војске,
Свје ступаше и свје пропадаше,
У Сибира у води крвавој.
Ја јих Лазо разпознат немогах.
Мало појђох мио господару!
Од сјевјера ка западу тмином,
Мало пођох, другог краја најђох,
На, западу у тминоме крају,
На врљетној високој Планини,
Покрај мора сињег дебелог.
На њојзи је србска круно свјетла,
На њојзи је нешто мало војске,
И то Лазо војска србска бјаше;
Та се војска на врљети пење;
Сва је војска бона и рањава,
Сва је војска србска израњена.

Ну да видиш србско круно свјетло,
Ну да видиш мио господару!
Та да видиш ту гујину гадну:
Из главе јој војска излазаше!
Црна војска, та броја јој нема.
Чудна војска Лазо излазаше,
Чудна војска чуднија мложина:
Пола војске жуте и зелене,
А пола је жуте и прјецрне;
На првој је зелено одјело,
Ово зелено жутим изшарано
На другој је то црно одјело,
Сво је црпо жутим изшарано.
Црна војска, а црња јој сила,
А мложина, да јој броја њема.
Сва та Лазо силовита војска,
Ка Сибиру води текнијаше,
Текнијаше гољемој мостини.
Када војска на по моста дође,
Са србском се на њем удараше;
Те са Моста обје пропадаху,
Пропадаху у Сибира мутна.
Када војска на по моста бјаше,
Провали се мостина велика,
Не оста му ни трага ни гласа.
Опет војска Сибиру текњаше,
Ал' Сибира прјећи њепогаше;
Већ сва војска у Сибир падаше.
Како која војска пропадаше,
У Сибира мутна и крвава,
Тако ми се љеши надимаху,
Е реко би хоће оживјети;
Те удара смрадом њечувјеним;
Сибир вода даље односаше,
Односаше усмрђелу војску,
Односаше љешје усмрђело,
Пола људско, а пола коњичко.
Друга војска из главе јој куља.
Друга војска, а и друга сила.
Већа војска, већа црна сила,
Те по гуји даље удараше,
На другом се крају устављаше,
На другоме, а' на западноме,
Под врлетном високом планином.
Како која све по рједу војска,
Како која силовита војска,
Како која на планину појђе,
А за оном наше мало војске,
Наше војске боне и рањаве;
С планине се стрмо отискује,
У амбиса велика бездање,

У амбиса прјепуњена мраком.
Гром грмљаше муње сијеваху,
Те мораху силовиту војску,
Силовиту војску змијурине,
Е реко би сав се свијете Лазо!
Сав се свијет у ад претворио;
Те из ада страшила изљећу.
Ниће живе душе од Србина,
Сву је земљу змија опасала,
Опасала па је позобала,
Љута змија, а са својом војском.
Неостале виле на брдима,
Нити оне красне самовиле,
А на нашим високим брдима
Ниће ништа у свом свјету нема
До те једне големе хаждаје,
Што бљуваше силовиту војску,
Силовиту војску без прјестанка.
Ни мора јој ништа њемогаше,
Нити мора ни водана страшна.
Свуда војска ником изницаше".
Сан казива царица Милица.
Сан казива србском цару Лази,
А Лаза је сана саслушао.
Кад је Лаза сана саслушао,
Госпођа га кроз плач запиткује:
"Казуј царе србска круно златна,
Казуј сана, од Крушевца главо,
Добро хоћеш, ама право кажи,
Ако мога сана разумијеш ?"
Царе Лазо оборио главу,
Слушајући сана царичина,
Па је љуби кроз плач говорио:
"Ја бога ти царице Милице,
Ја бога ти моја вјерна љубо,
Вјерна љубо висока госпођо!
Чудан санак уснила си љубо,
Чудан санак, а у чудан данак!
Добро хоћу, а зло казат морам:
Што си снила моја вјерна љубо,
Што си снила госпођо Милице!
Да се ведро небо цроломило,
Над Србиом нашом саломило:
То ће србско пропаднути царство,
Србско царство и србско господство.
Што су звјезде сјевјеру прјебјегле:
Оно ће нам остат' сиротиња,
Сиротиња слаба и нејачка,
Без заштите и без браниоца,
Без отаца и без хранилаца,
А под кровом тог неба ведрога.

За дом ће се туђин нагонити,
И снагом се њеноме служити;
Те ће своју славу вјеличати.
Што остаде моја вјерна љубо,
Што остаде госпођо Милице!
Што остаде на сјевјеру свјета,
Мало свјета модра и блиједа:
Оно ће се подић сиротиња,
Сиротиња слаба и нејака,
Кад одрасти и до снаге дојђе,
Потражиће своје, ђедовине;
Ал' ће туђин саломит' јој силу,
Те њом своју величати славу.
Сиротиња биће боја љубо,
Биће боја госпођо Милица!
Љута боја, дуга и крвава;
Ама заман госпођо Милице,
Ама заман наши јади вељи!
Што Даница крвава изађе,
Те побјеже југу крвавоме:
То ћеш остат' госпо удовица,
Удовица црна кукавица!
То ћеш остат' да Србиом владаш,
А у крви људској и коњичкој.
Остаће ти друге удовице,
Удовице црне кукавице,
Које ће ти к југу прјебјегнути,
Тамо тражит крова и заштите,
У јужноме Синишином царству;
Ал' и њему дуго бити неће.
Јер што госпо царице Милице!
Што Даница југу одлазаше,
А на југу тамну и краву:
И тамо ће остат удовице,
Удовице црне кукавице;
Те прокукат' Србинова мајка,
Србинова и Србије мајка,
Та велика жива божљествена,
Тамо бјегат' у шуме пустаре,
Те градити цркве и олтаре,
Монастире божје задужбине;
У њима се живу Богу молит:
Ама заман Господ непомаже,
Тужном Србу, њејачкоме робљу.
Што си снила моја вјерна љубо,
Што си снила госпођо Милице!
Да је мјесец, на земљицу пао,
У крви се људској утопио,
У тој људској и коњичкој крвци:
То ће теби госпођо Милице,
Царе Лазо изгубити главу!

Изгубиће русу са рамена,
Русу ћу му одсијећи главу,
На поругу свијету србскоме,
А на укор свом роду људскоме;
Те ти тако пропаднути Лазо,
А заједно са србскијем царством,
Србским царством и србским
господством.

Што си снила моја вјерна љубо,
Што си снила госпођо Милице!
Да је сунце на земљицу пало,
Да се јарко сунце разпануло,
Те комађе на земљицу пало,
У крви се црној утопило:
Оно ће нам моја вјерна љубо,
Оно ће нам госпођо Милице,
Оно ће нам велике жалости!
Раздјелити народ свеколики,
Раздјелити у црно завити;
Те на вјеки браћу раздвојити:
Да брат брата свога непознаје,
Ни по вјери ни језику своме,
Те се брат' брата на вјеки туђити,
Ах, туђити горе њег туђина.
Авај, нама горе нег душмана!
Брат на брата моја црна љубо,
Брат на брата руку подизати,
У својој се крви утапати,
А за туђе ползе и користи,
А на своју тугу и невољу.
Што комађе од тог јарког сунца,
Што комађе госпођо Милице!
Што се свјетли пливајућ' по крви:
Оно ће се моја вјерна љубо,
Оно ће се госпођо Милице!
Наша свјета вјера сачувати,
Сачувати мутна и жалостна;
Пропаш ће нам цркве и храмови,
Пропаш ће нам бјели монастири,
Попалити школе свјеколике:
Те се србска изгубити слава,
У књигама србским попаљеним.
Што си снила моја вјерна љубо,
Што си снила госпођо Милице!
Да се парчад од тог јарког сунца,
Да се парчад у крви топљаху,
Па из крви више неизлазе:
Оно ће ти моја вјерна љубо,
Оно ће ти госпођо Милица!
Изтурчит' се Србадија млада,
Србадија тужни Јаничари;

Те на своје руке подизати,
И своју ће славу угасити,
Потлачити образ и поштење,
Потлачити вјеру и језика,
И свјетило крвцом помрчати:
Те пропасти србска слава стара,
Србска слава и србско поштење,
Србски образ и србско господство,
А настати туркушињ робље,
Што остане Срба нетурчених.
Што си снила моја вјерна љубо,
Што си снила госпођо Милице!
Да је гуја Крушевац обвила,
Сав Крушевац и Србију нашу:
Оно ће се моја вјерна љубо,
Оно ће се госпођо Милице!
У њемука угњездјети Турци,
Црни Турци тежки насилници,
И латини божији издајници;
Те ће тако пропанути красна,
Пропанути србска царевина,
Царевина србска господштина,
Од Турака и од тих Латина:
Те Србија бити њихно робље,
Њихно робље, одсад па до вјека.
Што на њојзи није краја није:
То ће наше свеколико србство,
Пропанути, моја вјерна љубо,
Пропанути у робство завити,
Ах, у робство црно вјековито!
А то ти је све ова прилика,
Ев прилика моја вјерна љубо,
Моја љубо госпође Милице:
Само Лаза бориће се тужан,
Без помоћи Марка и Драгана,
Без помоћи Драга и Радоја,
И осталох Бана и жупана,
Без кнезова и војвода силних.
Бори ће се па ће и пропасти;
Те у црно увалити робље,
Упалити Србе и Србију.
Што си снила моја вјерна љубо,
Што си снила госпођо Милице:
Да су до два краја на гујини!
Ово су ти ев' ове прилике:
Што је краја на Сибира води,
На Сибира вода прјевеликој;
На Сибира мутна и крвава,
И на њему мостина велика,
И на овом наша бљеда војска,
Наша бљеда и прјемодра тужна;

Што се с моста у Сибира руља,
 Турајући, ту гујину војску,
 Ону жуту и зелену војску,
 Ону црну и прјежуту војску,
 Што ми смрди смрадом прјеонаким:
 Оно су ти србски соколови,
 Оно су ти србски изгнаници,
 Што ће с' борит за србско господство,
 За крст часни и вјеру србинску,
 Бориће се вјечно и довјека;
 Но душмапа завладати неће,
 Докле траје Срба и једнога.
 Као што су и ти наши стари,
 Наши стари и прјестари прједци,
 Борили се на Сибира кљета,
 За Сибира, а за србску пјесму,
 Борили се, па и пропанули;
 Те га туђи освојише људи,
 Туђи људи и туђи народи.
 Освојише Србе проћераше,
 Да с' скитају по бијелу свјету,
 Као пчела по шарјену цвјету.
 Што си снила моја вјерна љубо,
 Што си снила госпођо Милице!
 Што си снила оног другог краја,
 На високој стрмјеној планини,
 И на њојзи војску убојиту,
 Убојиту војску израњену,
 Израњену и прјобону војску,
 Оно мало србске тужне војске,
 Оно мало огољеле војске,
 Тек се виде плаветне доламе,
 Тек се виде црвјене јаздије,
 И чакшире бјеле издјеране,
 Од чизама ни спомјена нејма,
 А калпаци махом изсјечини,
 Без челенка и без перјаница,
 Што гујину војску одтурују,
 У амбиса даље отискују:
 Оно ти је моја вјерна љубо,
 Оно ти је госпођо Милице!
 Оно ти је комад, земље мале
 Ће ће нам се Србин заклањати,
 С дивовима тужан братимити,
 Са вилама тужан сјестримити,
 Само да си госпођо Милице,
 Тјек саклони од силних душмана,

Од Турака и тијех Латина.
 Отље ће ти слобода изнићи,
 Коју ће ти Србин доживјети,
 Посље дугог прјечемјерног робства.
 Што си снила моја вјерна љубо,
 Што си снила госпођо Милице!
 Да из главе те прокљете змије,
 Излажаху до двје силне војске:
 Једна војска жута и зелена,
 А друга та жута и прјецрна,
 И што су се двије змије љубо,
 И што су се госпођо Милице!
 Саставиле те у једну слиле,
 Осојкиња и та присојкиња;
 Те из главе испуштају војске,
 Испуштају војске силовите,
 Те на Сибир воду ударају,
 И на ону високу планину:
 Оно су ти моја вјерна љубо,
 Оно су ти госпођо Милице!
 Оно су ти до двје вјере туђе,
 До двје вјере и до два народа,
 Сложила се госпођо Милице,
 Да позобљу србску царјевину,
 Царјевину србску господштиину,
 Да униште србску славу стару.
 Што је војска жута и зелене,
 Она ти је војска агарјанска,
 Агарјанска војска пексимијска,
 Пексимијска прјеко Црна мора
 Незваног госта проклетог:
 То је војска црне Турадије.
 Што је војска моја вјерна љубо,
 Што је војска госпођо Милице!
 Што је војска црна и прјежута,
 То је војска Гуга Аљемана,
 Црних Гота и црних Јузуна:
 То је војска тих латина црних,
 Што нам нашу земљу отимају,
 Што нам шокче Србадију луду,
 Србадију луду неодраслу",
 Тако царе сана казиваше,
 Тако Лазо сана толковаше.
 Тако снила госпођа Милица,
 Тако снила честита царица,
 Тако снила тако се и збило.

За уваженије вјерне ваше ревности и многгодишње службе, за освидјетелствованије особеног нашег к вам благоволенија, желећи установити добар поредак, како међу чиновницима, тако и међу народом окружија Крушевачког, тек скоро Божијим промислом под наше крило подпадшег, постављамо ми вас љубезни Петре Лазаревићу ! Старјешином среза Крушевачког, окружија Крушевачког, производећи вас на вишији степен, чин полковника нашег. Производећи вас у високи чин овај и вручавајући вам отлично званије ово, надамо се од свагдашње ревности и вјерности ваше, да ћете се ви способним одправљењем званија вашег, мудрим поведенијем, примјерним и чиновницима и народу тамошњему, и заданом нам вјерностију вашом, како чина и званија, тако и особите милости наше достојним показати, к задовољству нашем, срећи народа тамошњег и особеној чести и отличију вашем. К освидјетелствованију поставленија овог издајемо вам диплому ову подкрјепљену подписом и печатом нашим.

№ 180
19. Јануара 1836. год.
у Крагујевцу

Милош Обреновић.
књаз Србски
по заповести књажеској
Паун Јанковић
секретар књажески".

Печат се врло добро сачувао и око крста са 4 огњица пише: "Милош Обреновић књаз сербскій".

II. "Диплома

Постављавши вас љубезни Петре Лазаревићу! у чину полковника нашег старјешином среза Крушевачког у окр. Крушевачком, имајући то нарочно намјереније, поставити вас доброг реда ради међу чиновницима и народом окружија, постављамо вас купно старјешином свију војених чиновника у реченом окружију Крушевачком, имајући бити њима, како примјером добрим у поведенију, тако и наставником у испуњенију дужности њихни. Они ће се вама у свему повиновати, а ви ћете им пут к извршенију њихни дужности показивати. Сви пак, како ви, тако и они, подлежаћете војеној команди Моравско-Подринској, која се сада у рукама нашег возљубљеног брата дивизионог генерала г. Јована Обреновића, налази, и односићете се к њему по наставленију нашем, које је издано за све чиновнике војене. Ко освидјетелствованија поставленија овога, издаје вам се диплома ова подкрјепљења подписом и печатом нашим.

№ 184
19. Јануара 1836 год.
у Крагујевцу

Милош Обреновић
књаз србски.
по заповести књажевој
Паун Јанковић
секр. књажески".

Наупара, или Наумпара, је манастир прекрасан још неолепљен, а тако и треба, иначе му се старе и прекрасне шаре неби виделе. Њега је, по причању, подигао деспот Стефан високи, син цара Лазара Грбљановића, докле је још седио у прекрасном Крушевцу. Добра 2 часа има од Крушевца до Наупаре, и овде се већ свршава прекрасна равница расинско-крушевачка. Он лежи, или као што тамо и све до преко Шара у Правој Србији кажу ћути, на прекрасном брдашцу, покрај кога протиче речица Расина. Са сјеверне његове стране за 20 и нешто вишехвати познаје се где је била звонара са звонима, у време деспота Стефана високог, у које је доба од Мусије 1413. год. опустео; али не порушен, као и црква у Крушевцу. Погрешан је надпис његов:

"Во времје благовјернаго господарја књазја србског Милош Т. Обреновића и при високопреосвјашчењејшаго митрополита всеја сербији - има много до све Србије!? — господина Петра Јовановића обновио храм сеј пресвјатија богородици, чеснаго јеја рождества трудом и иждивенијем господина Стојана Симића сь братом своим Алексом. Обновише је за свој вечити спомен в љето Христово 1835. Настојатељи бише при иждивенијем истога храма Сава Петровић, архимандрит св. Романа и Пахомије Јеромонах тојажде обители".

Погрешка је у томе, што се тада манастир овај није обновио; но само изчистио и отворио управо. У ову погрешку, као да су га подигла поменута г. из развалина, и као да је у овима и био, пао је и наш вредни г. Милићевић. На манастиру је, као и у крушевачке цркве, два прекрасна кубета, и то западно мање, на четирн управо четвороуголна боја. Крстообразност његова од крушевачке разликује се у томе, што ова излази из округлине и по томе, као и начину зидања рекли би: да је ова дивна светиња много старија, од цара Лазара, а можда је у то доба преправљана. Напослетку о њеној старини није ни потребе толико говорити, кад се ова неможе одредити без дата, која се још нису открила, а можда ће се што скорије открити. Да није била сва разорена и у развалинама јасно сведочи гробље старо са сјеверне стране; али из турског доба, као што на једном одбијеном биљегу писаше:

"† аџиг. здје лежи Момчил" и т.д.

Кад реко смо да ће се можда скоро открити јемчи нам ово: што се крај сјеверног дувара, од краја олтара, кроз овај, па све до зида, који одваја женску, од мушке цркве, чује нека потмула шупљина; што на том месту огромне опеке у помосту — патосу —пропадају и т.д.; што је отац надзиратељ, постриженик патриаршије српске — пећског манастира у Правој Србији, - добио епископски благослов: да може отворити и видити шта је унутра; и што ће се тада ма шта пронаћи, по чему би се старина овог манастира определила. Ми овде узгред напомињемо: да ће се ту ма што наћи, а да смо слободни у свој земљи нашој, и да нема опасности од изказа, казали би: како су се игде као и какве скривнице, и рад које цели у нашим старинама градили и правили, што јј у нас савршено непознато. Напред можемо рећи за ове и овакве скривнице под помостом: да су чисти подруми, у које су мртва тела калуђерска затварали, остављајући их, да виде хоће ли се или не посветити ? Ако је од затворених, које одма поддожно било процесу разтварања, погребавали су га одма, а ако које није, држали су га до 3. год. па ако је за то време учинило ма, какво чудо, или бар није иструлило а пожутило: је тада су га признавали за свето. У време опасности трпали су грубље ствари потребне и сасуде и т.д.

— Чудна је ствар у наших дивних и прекрасних старина, да, што су год старије, све им се више и више украси од камена и осталог састоје у основи точка, или вечности, огнила, или опет вечног живовања и т.д.; па тако је и овде на овом манастиру нашем, који заслужује више обзира, поштовања и т.д. но што му се поклања. Бар његови дивни и у сваком обзиру и народски и вештачки украси: точкови или вечности; двоглави орлови; огнила, и разни украси, на осову њихових изгледина; грмово лишће, лдале и т.д. требали би наше вештаке да привуку себи, ради усавршавања у собственем знању. Начин зидања, основа и карактер здања у старосрпском начину зидања и остало, ваљало би да послужи, нама, тако рећи дивљацима и варварима, у односу према нашим дивним и чудним, предцима и да ове и чисто народске, и религиозне православне и из српске до хришћанске и у хришћанској вери, споменике скроз и скроз проучавамо.

— Из Трестеника, или старе Осаонице, код које је, - но преко Мораве, а у старини Црне реке, - некакав разорен градић, на краичку стрменитог брдашца, за 1/4 часа долази се у мр. Љубостињу. Да л' се ове урвине, од града, нису звале негда Осаоница, која је ваљда од своих развалина постала тако знатна, да се и данас каже, кад се ко презире, а тај се презрени увршћује у знатне људе: "Зна он за те, као цар за Осаоницу".

Из оне дакле можда старе Осаонице, а садањег новог Трстеника, пролази се преко Мораве; те се, прекрасном долином, дође у диван и прекрасан манастир Љубостињу, задужбину, по причању,

царице Милице. Манастир је на прекрасној месности, коју окружава и још више краси, од сјевера планиница Камендар, покрај које протиче речица Самарица тако прозвана због брда из ког извире у јагодинском округу; од источне стране манастира планиница Вељаглава, па спрам манастира Јувор; између овога и даље југу брдашца Сухога протиче речица Сушица; иза Сухог иде Ветерник планиница, а са западне стране планиница Татарна, тако прозвана због тога: што је негда ту био логор татарски, из ког су на поменути град нападали. Ово је, веле, било пре Косова. Самарица река, у коју се ниже Камицара улива Дубичка река, од ове се планине па све до утока у Мораву зове Љубостиња. Она прима много мање поточиће, од којих је знатнији Сушица, Мутник, Татаран и још неки други. Манастир око себе има довољно простора, особито са јужне и југо-источне стране, а ограђен је старим зидом, који зову град; има прекрасну кулу, или звонару, направљену 1850 год.; конаци и све потребно.

Сама је црква по себи дивна, огромна и велика, прекрасно украшена грбовима разним и из ових изведеним шарама. Она је крстоизгледна. На саставу пречага крста подиже се огромно 8 уголно и са 8. узких прозора, кубе, а при западњем крају друго мање, на четвороуголној крстообразности великој, у којој је изнутра скривница. И на овом су кубету 8 прозора, а и само је 8 уголно. Над певницама, или крацима пречага крста, подижу се прекрасни камени крстови; олтар је округао, као и у свију наших старих светих задужбина. Над прозорима, испод ових, и над вратима свима, дивни су украси изрезани у саматвору камену, а престављају шаре и украсе имају које основе у грбовима српским, а нарочито династије цара Лазара, са изредка умешаним лалама династије Неманића. Испод и надпрозорних кубенцета подижу се разни украси изрезани у камену, као и на овоме самом и т.д.

Које вештак, ко има дара и воље зато, ваљало би му да иде по српским старим задужбинама, да их снима, као што чињаше мој друг г. А. А: понтоњерски подпоручник; због чега и нехтедо смо снимати ове украсе, кад ће их вештији боље и правилније снимити. Сва је црква споља, а по готову и изнутра, умазана и олепљена, чиме се и показује наш варварски поглед на дивне украсе и старине наше, које су тако зидане; да се и узидни и ванзидни украси, у зидовима, стотинама векова гледају, а не да се ови замазују и лепе. Срце нас боле, кад видимо, да ниже стоимо и од наше браће у Правој Србији под Турцима, у овом погледу. Пример имамо нарочито на Грачаници на Косову, која, као и све наше задужбине несрушене и неоправљане тобож, стои још неолепљена и неумазана. Кад смо их онако кушајући запитали: што не олепе св. богомољу? одговарали су нам, с поносом: да би се црква и старина покварила и нагрдила.

За нас овде просвећене, и у додиру са цивилизираном Аустро-Угарском и за наше стручне људе у овоме, не значи то ништа; но замазуј све и сва, што пре то боље, и што више и дебље, да се непознаје старина, то већма одговара науци новој у техничкој грађевини? ! и т.д. Пример нам је ова дивна и преузвишена Љубостиња, коју замаза инцинир неки г. Неволја, који је оправљаше 1850 год. по причању старешине манастирске. Шта више баш и при нашем доласку у ову светињу, мазале, замазиваху и малтерисаху понешто, а радионица, римокатоличких и западних облика светитеља, рађаше у велико ове. —

Одкуда је Љубостиња добила своје име, ништа се по писменом и оставшем незна, а народ прича: да ју је кнегиња и царица Милица подигла из супружеске милости и љубави према погинулом свом мужу, бившем цару српском Лазару, а од смрти мученику за народност српску и српском свецу, То је дивно чудо, да где год је каква женска или подизала какав споменик, или се догодио какав догађај, у који је и женско, ако не играло прву и најглавнију улогу, а оно бар било; — сва се та места зову оваквим и подобним именом имајући корен један и исти љуб са разним свршетцима, као: Љубетен, -а неки Љуботрн - окрајак Шара, где је се девојка убила, што су се за њу два драга уморила; Љубанце, код Скопља, Љуботен задужбина женска, а сада разорена црква више Скопља; Љубен у битољској нахији, Праве Србије; Љубан, или Љуботен, у Елбасанској нахији планине и развалине, где су се по два момка уморила за девојке, као и на нашем Космају и т.д.

Незнајући дакле прави и главни узрок са ког је основан овај дивни и прекрасни украс наше прошлости, прелазимо мимогред, као и све у кнежевини, на његову унутрашњост. Она се дели на два главна дела и то западни, под малим кубетом, и источни, или главну цркву, под великим кубетом, које држе четири четвороуголна стуба. Тако на првом јужном, а са запада, стубу стои огроман још

једва познавајући се св. Симеон српски, више њега неки други, а са запада опет неки српски ког је натпис сав тако изкварен, да се не може да прочита; више овога св. Сава српски, први архиепискуп; више њега св. Максим архиепискуп срп., и још један српски светитељ, ал' се не може да распозна. На сјеверном стубу, са јужне стране, долази св. Јован Дамаскин; ниже њега св. Студит Теодор, у црвено-рујном царском оделу са крстом и појасом белим украшеним драгоценим камењем. Од запада св. Аранђел и Гаврил у црвено-рујном оделу; више њих неки други светац. Од сјевера св. Јеврем Сиријин са још једним више себе; са источне стране:

СВЕТИ ФЕОДОСИ... НОВИ АРХИЕПИСКОПЪ СРПСКЪИ

и више њега св. Козма. Кои је ово св. Феодосије, или Теодосија, нови српски архиепискуп?

Српски свеци сви имају одежде састављене из српских тробоја, које ми зовемо српским, т.ј. ако је одежа бела, онда су по њој само плави, или црвени крстови; ако је црвена, бели и плави; ако плава, црвени и бели и т.д. Иза јужних стубова, а под прозором јужним округлим, као и сјеверним, у зиду овом — јужном — стои полукружна изидотина, као обод какав. Она се уздиже над гробницом неког светитеља, а у њој је под оном, изидотином, скоро премалан један, дуг, коштуњав, црвено-риђасто-кестењасте браде, бркова и косе, светац у царској, но не црвено-рујној, већ отворено црвеној, долами до земље, са жутим широким обтокама, околу ове дреје, и на обе стране разрезотине од грла па до ногу. Боја ће ова бити премазачева, а не првобитна. На њему су чизме, жут појас и круна црвена, око које савија се светитељска светлост, а руке су му прекрштене на прсима. Облик и тип је чисти српски у свему. Под њим је у помосту камена бела поклопница, врло просто израђена, и на врху њеном, а спрам главе обода светитељева у полукруг, пише

† асе лежи Стефанъ кесара оуглеше сынъ †

У препрати над вратима у источном дувару, а са западне стране, стои полукружна продугуласта удубљеност и у њој св. Богородица, држећи малог Ис. Хр:, на левој руци; два анђелчића до појаса више њене главе, а она десну пружа руку, да довати подносећи јој се пергаменат, са још једва познавајућим се остатцима од натписа:

прими все света смиреное моление мое премилостива
оутѣщ"е" бл дивице и прьсти съгрѣшѣице с" нѣ моѣмъ
прогнѣвъшаго бога и спаса нашего ис. х" то и мнѣ недос

даље избрисано па се наставља

домъ тво...мъ подоба...тъ светниѣа г"и въ дълготоу
дни и кто изб. принос изб. смѣр изб. макар изб. лѣпот"ѣ w
рождьства х"а б"га изб. Ѡ Vѣт

Познаје се да нека калуђерица подноси овај натпис на пергаменту св. Б~ци и то са леве стране врата. А та, по свој прилици, неће бити никоја друго до царица Милица, као калуђерица. Натпис је овај на беличарасто црвенкастом пољу са плавкастим писменима, и он ће значити, ваљда, по свој прилици, кад је ова црква грађена. Осим ових биле су још три полукружне продугуласте издубљености са јужне, и толико сјеверне, стране; међу овима су били неки свеци женске са надписима; али се сада не може ништа ни знати ни прочитати. Осим тога што су Турци кварили,

вртили очи свецима, посеје и т.д. брисали и стругали надписе, и наши су сву јужну страну тако заћапали, да стои само груби модрикасто прљави данашњи наш кумсал или тако звани малтер.

Испод врата ових и прага у простом и грубом камену, изшараном лазаровске династије шарама, стои ово неколико писмена који значе:

ПРОТОМАНСТОРЬ — БОРОВИКЪ РАД

Између свршетка речи протомајстор и почетка Боровића, избијена је још 1 1/2 врстица, у којој се по нагађању само, као познају трагови писмена **ЦЪРСТ** избр. **СРБСК** избр. За ово се нејамчи. Сад долази прилично знатна стварчица, која се истина неможе ни из далека уврстити у старе срп. вештине, којима се одликују надгробни споменици патриаршије наше; али је ипак ствар за сваког Србина драгоцен, па биле, или не, ту кости српског владоца деспота Стефана Високог, сина цара Лазара. Испод јужног округлог прозора у препрати, или као што овде зову женској цркви, стои висока за 4. стопе камена гробница, дугачка 1. хв., а ширина јој се неможе одредити, што је половином исте узидана нарочито у поменути јужни зид. Гробница је отворана и плоче њене познаје се да су биле лупане и разбијане.

За ову гробницу прича се, као што напомену смо: да је деспот Стефана Високог, сина цара Лазара; али се ми јако сумњамо, узимајући њен размер и остало у обзир. Ово је само тек народно веровање без икаквог доказа, као да је тобож и она напоменута гробница са поклопником и са оним натписом, над собом Стефана сина кесара Угљеше. Ова ће бити по свој прилици рака каквих светих моштију, можда св. Феодосије, а Стефанова, кога од његових рођака, браће, сестара или кога другог. Камен није најбољи, а и украси показују време из кога су, кад је се све српско почело клонити своме заласку и својој пропасти. Главно је, што је опет узето из народног веровања до христијанства. И овде су огнила са грмовим лишћем и т.д. као знак смрти и вечна живота. У сјеверо-западном углу ове препрате стои за 2 1/2 стопе узвишеност једна скоро омалтерисана, за коју причају, да је гробница царице Милице, као калуђерице. Веле, да је њена камена, труња много лепше и боље украшена, нашарана и изрезана, а и камен је бољи од овог Стефанове труње; али је скоро сва излупана и избобијана: те су је, тобож, с тога, и замазали. Одма на дувару западном спрам ове гробнице у углу стои овај надпис белим писменима на плавом пољу:

БЛАГОВѢРНА И БЛАГОУСТИВА И ПРѢВИСОКАА ГОСПОГА КНЕГЫНЯ МЪЛИЦА ЦАРИЦА

Од надписа, идући са сјевера југу, по западном дувару, стоје два велика, у црвеном царском оделу лика. На првом су шаре, по овој царској црвено-отвореној дреи, а на другом до врата, опет шаре са белим крстовима. Више њих је мали Ис. Хр. Они оба имају савршено једнаке круне. Оба су преко леве руке, претурили појасеве беличарасте украшене скупоченим драгим камењем. Код оног до врата, белим писменима, у плавом пољу, у 8. врстаца пише ово:

**ВЪ Х"А Б"ГА БЛ"ГОВѢРНЫИ И ПРѢВЫСОКЫИ И Б"
ГОДРЪЖАВНЫИ СТЕФАНЪ КНЕЗЪ ЛАЗАРЪ ВЪСѢМЪ
СРБЪЛ...МЪ И ПОДЪНАВСКИМЪ СТРАНАМЪ ГОСПОДИНЪ**

Да ово означава Стефанова брата Лазара, јасно се види, а то се тврди тим пре, што Стефан са једним женским лицем стои са јужне, или десне стране, врата и до главе његове стои тако исто у плавом пољу, белим писменима у 6. врстица овај натпис:

въ х"а б"га благовѣрныи и прѣвысокыи и богодръжавныи Стефанъ деспоть въсѣмь сръблѣмь подѣнавскимь странами господинь

До њега је одма женска слика, такође, као и Стеван у плавом пољу, а у отворено-црвеној царској дреи, као и Стефан, са белим шарама. Дољња јој је дреја плава са белим крином изшарана. Она је нешто мало нижа од Стевана, а више глава њихових крунисаних крунама, високим, но не Неманићским, спуштају им два анђелчића трећу круну. Десни анђео једном руком додаје и скиптар Стефану, на ком је отворено црвена дреа изшарана белим круговима, у којима су двоглави бели орлови. Појасеве своје и они су претурили преко левих руку у два краја, а изшарани су и украшени скупоценим драгим камењем. Деспот је Стефан вишији и од овог женског лика, које ће му по свој прилици престављати жену, и од она два са сјеверне стране врата, кои ће, по свој прилици, престављати два његова брата, кад је морао с њима да подели власт и државу своју нагнан Турцима.

Што се овде и трећа круна спушта више круне на његовој, и ове женске слике, глави; то ће бити та околност: што је он, ипак и по недели власти са браћом, опет био врховни господар над њима. Једнаки наслови спровођу глава означавају једнакост у земљама и властима и т.д. Код оног женског лика, као и код оног до Лазара, био је надпис, ама се ништа неможе од истог прочитати. Имамо још у своду да напоменемо живописаних неколико васионских сабора у којима заседавају грчка цареви. Тако на једноме пише ово, колико је се, могло са ниских лѣствица, прочитати :

прѣвы въсѣл...нскыи съборъ љс. сти"хъ ѡцъ присѣдници были

Мина и Аполинарије Константина града" и т.д. Одломке натписа напечатаних у Гласнику , за које се кажу да значи кад је црква она грађена, ми нисмо могли спазити; што нам остаје на жао. А натписе наведене овде већ познате само с тога наводимо: што их ваља читати онако како су написани, а не по ма чијим поправкима. Нестои читање благодръжавни; по богодръжавни и т.д. При поласку показа нами отац игуман ове свете обитељи, Данило Симоновић, једну стару цару римску, и на поискавање наше поклони је народном музеуму, што је већ извршено.

Г Л А В А IV.

Карановац са једним новијим писменим спомеником; Жича са своим старинама; Студеница са своим старинама и остало.

Колико смо прошли паланака и паланчица наше кнежевине, учини нам се, да лепшег и краснијег тржишта— пијаце — нема од карановачког. Као да је се сав дух и појезија човекова у ово месташце слегао, кои измисли и одреди овакво тржиште овој нашој, у свему доста, напредној, а у млогоме прекора заслужујућој паланчици. Није нам драго, што и из наше најновије старинице морамо навести препис дукумента, кои такође прекорева становнике, а у чему незна се управо. Што се нас тиче, морамо рећи, да нас је одвећ немило потресао случај, кад смо видели сељака проста, из студеничког среза, са половином носа. Причају и говоре, зли језици, да се догађају такве прилике и у срезу карановачком, што није за веровање. Писмено то ево шта каже од речи, до речи:

"№ 545.

Љубезни кметови и народе Подибарски и Карановачки, у нахији Пожешској!

Желећи, предјел положити злима и непоредцима, кои су ове две године у капетанији Подибарској, а и у варошима, Карановцу произишли, постављам вам капетаном речене капетаније и вароши Петра Лазаревића, о коме сам дознао, да је и вама повољан и од кога се надам, да не само он неће у зла газити, но да ће и вас све свеколике од таква чувати, правога бранећи, а кривога казни предавајући.

Препоручујем вам, да признате реченог Петра Лазаревића за капетана вашег и да му, као таковоме, дајете свако почитаније и послушни будете, извршавајући налоге његове, кои би се к добру вашем клопили, и владајући се по савјетима његовим, које би вам за добро ваше давао. Свиколици настојте с њим заједно, да се забораве зла, која су се међу вама догађала, и да изчезну грозна преступлѣнија, која су неки од вас починили с намерења вашег и бившег вам капетана. Будући да он сада к вама долази, неимајући у преправности ничега, чим би се могао обдржавати; то ћете сами видити, да је нужно снабдјети га с различним кућним потребама. Он ће пребивати у Карановцу у кући Перуничевој.

Ваш

У Крагујевцу.
2. Марта 1831 год.

благодоклони
Милош Обреновић.
књаз србски.

Написано је на страшно хрђавој жутој - пенцерији - хартији, печат је већ помињати са натписом окол: "Милош Обреновић. књаз србски", добро сачуван.

На нашем малом коњчићу, дорини, кои нас поштено, и како пристои шумадинском кљусету, пренесе по толиким стенама и врлетима највишијих и каменитијих планина по Правој Србији и Турској; ми смо до зла бога уморни, из Карановца, до у Жичу стигли за 20. минута, а први пут са нашим другом у околном путовању ваљаним србином А. А. подпоручиком, дошли смо за добар час, доброг пешачког хода. У два маха дакле, ми смо се навраћали највећој светињи и некадашњој дивоти и красоти српској, и за пуна два дана непрестане муке и патње једва смо успели да снимимо цео натпис под кулом жичином. Снимак наш и мука није нам узалудна била; јер се он у многоме разликује и од снимљеног надписа Вуића и Магарашевића и пок. Шафарика*) и других.

*) Види Pamatky Drev. pis.. Jihosl. Jos. Safarik u Prahu 1851 Путешест; Јоакима Вуича. Fr. Miklosich Monumenta Serbica Viennae 1858. Љетопис српски за 1828 год. III свеска.

Као што смо још једном казали, старине по кнежевини ми смо тек мимогред прегледали и већ описиване другима, тек само овлаш описали и то оне у којима се наши снимци разликују од осталих снимака; па баш зато и држимо: да их ваља што пре и тачније напечатати. Жича, или боље и правилније да кажемо, неподигпуте и не обновљене свете њене урвине, још лежи, и ако не сва, у развалинама и урвинама. Она је на прекрасној месности, којом се одликују све задужбине наших Неманића. Покрај западне и сјеверо-западне стране њене протиче речица Кружевица, која извире из Столова, а улива се у Ибар, или тако звану Баранску реку, за 1/4 часа ниже Жиче. Од јужне и истоко-јужне стране протичу многи извори, а од јужне за 1/4 часа протиче и вечно жубори страховити планински Ибар или стара Баранска река. За 2 часа преко Ибра, а у селу Канареви познају се још и данас трагови од велике и богате бивше паланке, веле, Јанока, у коме су пре 3. год. ископали 5. прегршти старих срп. новаца и других ствари, са једним сребрним прстеном са натписом старим.

Од овог 2. часа југу, стоје још и данас урвине, веле, Маглича града са своих 9. кула, костурницом, траговима моста на Ибру бившег и т.д. као и место бившег сената, веле разбојничког и т.д. Сва је Жича негда била ограђена високим и дебелим зидом, кои градом зову, а на овоме подизале су се огромне полукружне, неправилно четвороуголне куле, и т.д. од којих се и данас познају трагови, а нарочито од западне. У простору жичиног атара, или синора, било је много мањих црквица, од којих се трагови и данас познају од њих 6. св. Аранђела, Петра, Николе, Илије и Недеље.

Прекрасну високораван жичину окружавају дивне и прекрасне планине и то: јужно Столови и Кобасица; од запада Триглав; од сјевера Вујан иза Карановца, а од истока Котленик, удаљене за 3. а

које и по 5. часова хода. Жича је негда, веле имала 12. кубета једнаких, која су означавала 12. апостола, са огромним на среди, које је означавало гос: нашег Ис. Хр. и 7. веле, врата, од којих су отворена сада 4. а троја су зазидана. На западном крају њеном подиже се сада само до 11. хвати висока, а некада 25. кула, која је у себи садржавала царску породицу, или, по нашим изразима, краљевску, у време крунисавања наших краљева, који су се у Жичи крунисали. Из куле је се пролазило кроз двоја врата и два одвојена ходника, па се преко целе препрате и мушке цркве улазило у главну цркву при крунисавању. Десним пролазом пролазио је краљ, а левим госпођа краљица; те су се пред дверима састајали. Испод куле улази се у огромну препрату, која још и данашњег дана лежи у урвинама, а из ове у женску, па у мушку цркву покри вену. Покрај женске стои, са страна, по једна округласта црквица сјеверна и јужна, над којима су кубети. Ове црквице управо се свршавају онде, одакле настаје мушка. Иза ових су врата, па певнице мушке цркве, сачињавајуће пречаге крстообразности главне, у целом здању. Иза певница, а до олтару, биле су још по једна црквица са страна, над којима су била кубета као и на онима покрај женске цркве, а иза ових биле су спрам олтару још по две црквице, а други веле скривнице, просхомидије и остало, такође са поједним кубетом; али је то, на велику нашу општу несрећу и жалост, при тобожњем садањем подизању Жиче, све порушено и покварено.

Тако је се из просхомидије, покрај олтарне леве црквице, -ишло у леву певницу главне цркве, а сада је то затворено и зазидано. Зашто је ово овако учињено, и зашто је наша влада допустила: да се, по ђејфовима и вољама појединих, наши најстарији и најдрагоценији споменици руше, утамањују и преправљају како се хоће, ми незнамо ? Тако исто незнамо, да л' би иједна власт и једна држава на свету ово и овако допустила да се ради. Кад се није хтело, или могло, да се уради по ономе што је се затекло; зашто је се рушило то што је остало од дивљих чорда азиских, и зашто да потомци; у место величанствених, дивних, преузвишених и непостижних урвина, своје прве светиње, која опомиње на огромну прошлост, види тек обичну цркву, којој се незна ни крај ни почетак, која више личи на чедо доба таме, мрака, и варварства, него на тело славе и напретка српског?

Можда ће се многима учинити чудноват овај навод, а нарочито који видеше Жичу у Таковцу календару за 1867 год. али свс те уверавамо: да је тамо Жича направљена прекрасно на хартији; али је Жича манастир, код Карацовца, нагрђена грдно и наказана, до зла бога. Наставак и накаламак кубета, као и у Студеници, није ништа друго: до разцветани рак, болест, на прекрасном, њежном, дивном и прелепом телу прве лепотице у свету 16. год. девојке. А ко незна шта јо то рак и каква болест, кажемо му, да је то непрестано растење, тако да назовемо дивљег меса, распадање и т.д. ма на ком месту човечијег тела, и то растење без икакве изгледине, или форме, опредељене. Кнежевина Србија, ако није хтела, није могла, или умела, оправити своју прву задужбину, садањи њен нараштај није имао никаква права, кварити је, рушити, петљати и којешта правити од ње. Он је дужан био оставити је онаквом, какву је застао од варвара и дивљака, па нева је потомци, или таквом гледају, или како ваља и треба, подигну. Шта значи од слаба и болешљикава човека, у место да га излечимо, као што треба, одсецати, ноге руке, нос и т.д. па трошећи ово, развијати му трбушину, или што друго, да остане на поругу света? Многи су писали по новинама: да су са другим мислима и осећањима ишли далекочувеној, још из старине, Жичи, других били кад су је видели и враћали се. То у самој ствари и јест тако, само код нас другчије.

Људи, који су ишли са убеђењима, по поправци Жиче, да ћа бог зна шта видети; враћали су се тако рећи разубражени, а у нас је у место тога била срдња и љутња. Само брљање, мазање, замазивање и кречење наших дивних прастарих и никад небивших умазаних олепљених - омалтерисаних - и окречених споменика, преставља више азиску џамију и мошеју, но српску задужбину, наших краљева и царева, који их остављаше неокречењима: да им се види скупоба грађива и дивна израда. Мухамеданизам лепи, замазује и кречи своје мошеје и џамије; да му се не види унутрашња ништавилост и слабост, као што му је сама вера. Само ово рекосмо одвраћа човека од светиње; а камо ли кад је још она нагрђена и осакаћена?

Дуго и дуго стајали смо савршено пренеражени и изненађени код Жиче, гледајући је са свију страна забленуто; дуго и дуго врзле су се многе мисли по глави нашој, док напослетву, старина, ојађена светиња, стање наше бивше и садање, није омекшало болно срце; док није уталожила се

бура, а немоћност и ненадежност поправити покварено, пустило верног друга свога, а свега ојађеног, врелу крупну сузицу. Жича је ту, стање наше ту, немоћ ту, прошлост ту и ваљало је само клекнути, те се помолити вишњој сили: да се ово више незбуде, е да се више никада и ни на једној српској старини недогоди.

Осећаје прекратите хладне и студене, праве егоитске, и светских наслада, креатуре, којима стајаше све и сва до стомака и као што се каже обојака т.ј. одела и насладе. Вечерња је се почела и свршила тако рећи пре почетка т.ј. ње управо није ни било, а само је се промрмљало нешто мало и то ваљда не целог оченаша. Гледало је се више на састанке у прекрасним шумицама; но на оно зашто је се позвано и чему је се определено. Од преживописиваног живописа прастарог, виде се трагови, овог последњег, из доба у коме тешко стењаше српски мученик под лукавом и змијском руком лукавих ситних и цебравих азиата Османлија, као и тешком челичном снажном руком одпавшег од свог брата, народа, народности и вере, брата или боље небрата, потурчене утворе српства и Срба.

У самој разореној и у урвинама препрати, а са источне стране куле, познају се трагови, од остатака светаца разних, који су били живописани алфреско. Јужни са сјеверним зидом сасвим су опали, а источни је новом поправком сав изкварен; те се на њима невиди ни гласа ни трага од живописа. У колдико се може познати, била је слика св. Богородице израђена доста хрђаво. У женској, и мушкој цркви, као и оним побочним црквицама, које где познају се такође трагови живописа; али као што смо рекли из доба турског. Што се нека вештина особеност, и старина овима приписује у Гласнику 21. од нашег вештака г. Тодоровића; ми се само можемо дивити и чудити томе. Неразумемо ту ствар: да вештак невиди ругобе нашег живописа из турског доба, нарочито, као научењак спрам онога што је негда било. Црква је била 3. па и 4. пута преживописивана. Од последњег стоје остатци, у јужној црквици, спрам прозора с десне стране. Преставља се како 5. лица у свештеничком оделу носе једну труњу, а једва познавајућим се белим па пожутелвм писменима чита се ово:

несоутъ моци ст҃го Стефана не избр.

їерен избр. 2. врстица: **и попов и даконы**

Са источне стране прозора стои млади цар у црвено-рујном Неманићском оделу, а до њега патриарх у белој одежди, са плавним крстовима, изшараној, даље много свештенство и друга лица, која су сва црвеникасто-риђасте браде, косе и бркова. Више њих пише:

царь и патриархъ и нв҃ъ зборъ 2. вр.
исходитъ прѣмо моци ст҃го Стефана

а цар и патриарх почиње тек од Душана. У самим вратима, водећим у препрату разорену, стои, на левој страни, живописана, или уписана мложина голог народа, свију полова и узраста. Цео тај сбор гоне и свесрдно увлаче на силу у цркву, у овој познају се трагови, да га миропомазују и као кршћавају. Ово ће по свој прилици бити слика из живота Немањиног и сина му правовенчаног, у које доба, мора бити, да су на силу нагонили народ да прими православље и да се одриче разне јереси.

На вратима водећим из куле у препрату, стоје двојица у црвено-рујном Неманићском царском оделу, са крунама округластим са наушњацима, као и у свију Неманића; у обоице су дреје изшаране белим колутавама у којима су, у црвено-рујном пољу, двоглави бели орлови, у место других шара, а по где где познају се трагови од плавих огњица. Познају се трагови да су у место белих били и црвено-рујни орлови.

Први је Стефан Правовенчанин, са округлим — татарско-турским — лицем и за чудо црном брадом и косом, а други је син му: **"краль Радославъ"**. Но нетреба се овом турско-татарском и

једином међу 130. виђених лица правовенчаног, лицу чудити; кад се опази: да су ово доцнији и из турског доба поправљани ликови ових владоца. То се одма даје видити на остатцима старијег живописа двојног, а по где где и тројног; на слици, нстог једва познавајућој се од црвено-риђе браде, дугих образи и т.д.

Више краљева је св. Б"ца на престолу такође из новијег доба, грубо и невешто израђена; а ниже ње је слика, доласка краља у Жичу где га св. Сава са свештенством дочекује. Војводе а свита краљева, имају ћурдије, као и дреје до земље, са разрезаним рукавима, или тако званим чевкенима и т.д. Сад прелазимо, па повељу издату овом манастиру, а уписану у овој кули, скоро за 2 1/4 хвата висине, до последних дољних писмена, у њеном јужном и сјеверном дувару. На једној и другој страни натписи ови састоје се из по 25. врста дужих од 1 1/2 хвата.

Колико се нама чини рекли би: да је наново повлачено доцније мастилом по прастарим писменима, а и ово повлачење учињено је тако рећи вајкада. Особито се види то: што су многа писмена другчије, но што је требало премазана и од првобитних других направљена друга сасвим новија, но не друга. Ово се не односи на најновију поправку по где где и на повлачење перорезом и плајвазом по траговима писмена старих оних лица, која мишљаху да ће тако лакше овај натпис прочитати. Са сјеверне је стране овај натпис:

**Ж Бѣмѣже прѣсвѣтомѣ храмѣ спаса нашего и ѣса хѣ
понеисновѣдимѣи мѣсти еже створи ѡ насѣ Стефанѣ
по бжиѣи мѣсти вѣнчани краль все срьбскиѣ**

2. vrsta

земле двѣклитиѣ и травѣниѣ и дальмациѣ и захѣмѣи и сѣ
прѣвѣзѣбленимѣ ми синомѣ Радославомѣ, по божиеи
мѣсти намѣстѣнкѣ ми приносивѣ твоѣ ѡ твоихѣ
вѣмѣвѣиѣю памѣть наю дарѣ спѣсѣ нашмѣ їсѣ хѣ царѣ
и его стаѣго пророка прѣдѣѣе крѣститѣла и ѡѣна, десницею
же вѣзложи на вѣрѣхѣ жиждитѣла и крѣсти и ѡ главѣ
прѣдѣѣеви и о моѣь ми всѣхѣ светиѣхѣ апѣль пророкѣ
мѣѣениѣ стѣль прѣдѣвинѣхѣ иконами стѣхѣ ѡбразѣ и
сѣсоди златими и сребрьними, и рѣѣндами довлѣно и
завѣси и покровѣи стѣми и ризами ѣьсними стѣими
ѣвангѣли и книгами многими и ниѣми правдами ѣже
быша на просѣаѣенїе спѣсоѣ нашемоѣ їсѣоѣ хсѣоѣ и на
крѣмѣ и на ѡдѣвѣниѣ слоѣѣжѣцимѣ стомѣоѣ храмоѣ сѣмоѣ:
сѣло талѣдѣско и сѣ рѣтиновѣ и сѣ заклопитовѣ, лѣковѣ,
топольница сѣ воѣшоми, рѣдѣница и сѣ всѣми ѡбрьшѣми и
сѣ брѣновѣ, жиѣа со батнимѣ, рѣбиѣи и сѣ црѣновѣ
рѣкомѣ, тѣьсто вѣрѣдо сѣ рѣшькимѣ дѣлом исѣитѣриновѣ,

пѣшѹаница вса с пѣѹаномъ, боѹковица, граховица вса, свиньци, градуаница, радиѣво, кнарево, урьнавесъ, сѣруовъ, брѣстница съ тръгомъ, свивница съ шкроугломъ, боболе съ ѹеѹниомъ ї коѹаница съ пѣпавними.

Оѹ оѹлицинь села: долънавъсѣ, боркѣ, гнила, добринѣ, витахово, а оѹ хвостнѣ села: пекѣ съ заселнѣмъ си урьниврх, стльпези, трѣбовитики, гораждавъсѣ наклѣбъсѣ съ ѹелпекини съ лоблани лютоглавы съ градомъ, а Ѹ затонѣ сели: црнѹа съ заселнѣмъ, швѣ ивани съ заселнѣмъ, замѹанѣ съ заселнѣмъ, доѹбово гранѣ и вса сиѣ села съ заселнѣамы си, и се оѹ зетѣ села: трѣболе, плавница, Ѹ горскоои жоупѣ голиѹъ: а се планена, спонихъназдри, паворникъ съ лоѹкавицаѹа, оѹ хвостнѣ сдана полѣ съ тѹа свѣми гвоздомъ надъ брѣзницами жельинъ, а зимне паше шдѣ брѣздиѣ долоѹ низъ соѹтѣскоѹ съ всѣми пашами пѹкорѣ прѣемле црковна меда, съ всѣми пашами зимними и лѣтними, а по оно срѣнѣ вотлѣника а се власи ѹто смо дали сѣи цркви имена си соѹтъ: Грьдѣ, кнезѣ и зѣ дѣтиѹ, радота, влькосавль, тихомиль, станимирь, воихънѣ, драгошанъ, нѣгославъ, злинѣ, мирошь, бражнѣ, нѣгоѹшь, нѣгота сына, радомирь, драганъ, братинъ, воило, дрьжинѣ, поѹемиль, батинѣ, братмирь, драгоѹшь, коѹманъ, милобратъ, драгоѹшь, драгославъ, мѣжило, тихоѹъ, драгомирь, драгоѹшь, коѹманъ, милобратъ, драгоѹшь, драгославъ, кранѣ, рѣдило, драга, гръкославъ, драгоѹшь, полиградъ, радишь, тихомирь, тѣѹа мѣ и съ дѣтиѹ, злата, станъ, драгнѣ, попъ микъ, добинѣ, берило и съ дѣтиѹ, гостинъ, радѣ, гостимира съ матерѣю, ѹоѹѹъ, коѹманъ, братослава, боѹѹлиѣгъ, вѣлно, братень, братославъ, добрисъ, лѣвъ, драгомирь, страшинъ (или страшинъ), тѣдоръ, тихомирь, боѹнило, браѣ, гостило, воимирь, божѣа, тѣрниѣакъ, прѣдимирь, боѹѹъ, красимирь, братило, боѹдиславъ, тихославъ, мрьгѣлѣ, радоѹшь,

коуплѣнь, братань, боунь, продань, воихъна, братихъна,
 гатиша, илна, боукорь, радь, братихъна, бала, срацинъ,
 хрепа, мильць, добромирь, сина клада, десиля, доброславь,
 тешемирь, боудинь, божица, гела, радѣшь, кѣнь, боукорь,
 радь, владь, стань, понѣгь, роугь, грѣдашь, златань,
 драгоутъ, влъксань, богдань, братославь, бѣгота съ дѣню,
 толѣкъ, драгоунь, любота, кѣлинъ, велимирь, крезтѣнь,
 тоудорь, боукорь, нанота, синанѣгь, братѣша, бериславь,
 прѣвославь, снѣань, мицкаты, урномѣжь, правикла,
 драгомир, драгославь, воихъна, гоугота, вѣсинь, скоромирь,
 грѣдань, проужинь, воиславь, дода, радота, велимир,
 повръжень, воиславь, берило, мирошь, велѣнь, срашукань,
 дѣа, дина, бѣгота, гостило, урьнѣга, грѣгоурь, богдань,
 стань, десимирь, дѣшань, плѣнь, вратиша, дѣдомь,
 ѣдовица, драгѣша, лангѣнь и съ матерню, грипонь,
 урьнота, стань, шарбань, боинѣгь, бѣлота, воила, минь,
 славко, гостило, нѣжа, продань, боунь, дѣдь, драгоушь,
 гѣна, вратимирь, влѣкославь, гостимирь, кѣдиша,
 прѣдихна, боунь, трѣсѣнь, нѣрадъ, синьгѣрь, драгоушь, и
 снѣжоупе приложихъмо подѣ власть снѣ цркви:
 Крѣшильницѣ, моравоу, борьуь, лепеницѣ вѣѣ, бѣлици,
 лѣвьуь, лѣгомь, расина, кѣшаница и все хральствоми что
 прилага снѣ цркви симь, да нѣма прѣтопопа дворьски
 никѣре власти нѣ что доходи, или в попов, или в влахъ,
 или зѣмли, а и поповска бирь, что доходи в поповь
 половина да сѣ ѣзима снѣ цркви и да сѣ непозива
 архиепископовь ѣлѣвкъ кралоу бѣзъ кралѣве пѣвати, нѣ
 ако нѣкомѣ ѣимь длѣжьнь, архиепѣвъ — т. j.
 архиепископовь — ѣлѣвкъ, да га позива съ кралѣвом
 пѣвати нѣ кралоу да нѣ пондѣ по пѣвати то тѣзи да сѣ
 ѣспрю прѣдъ кралѣвѣ ротѣ и да кѣ ѣ сѣдѣ архиепѣвъ
 ѣлѣвкъ. Сѣ бѣ. ацѣ сѣ позове кралѣвь ѣлѣвкъ,
 архиепископѣ и да естѣ".

† „Сиже стѣни и прѣвѣни храмъ спаса нашего и са христа азъ милостию божию вѣнчани краль стефанъ и съ прѣвѣзлюблѣнымъ синомъ своимъ родославомъ прѣвѣнцемъ югоже и благословиismo бити кмѣ кралоу все сие дрьжавѣ, въ сеже храмъ спаса нашего здѣ да поставляютъ се вси кралии хотеце бити дрьжавѣ сѣи и архиепикъ и пискѣпикъ игѣменикъ † здѣ се поставляютъ се и сие жѣпе приложихомъ поудѣ власть сѣиѣи црькви кроушилницѣ, моравѣ, бораѣ, лепеницѣ, вѣѣ бѣлицѣ, лѣвоѣ, лѣгомира, расина, и власи вси сие кралеvске дрьжавѣ и сие жѣпе ѣто приложихонъ црькви сѣна нашего съ симъ да неимаю протопопѣ дворске инкре вѣласти, а цѣо доходитъ ѡ поповѣ или ѡ влахѣ земальски люди ѣто поповско бирѣ ѣто се ѡземлѣ на людѣхъ да се та вса ѡземлю сѣи црькви а попамъ кесѣ дошлѣ жѣпе да ѡзима протопопа дворьски половинѣ бири поповске, а крѣкъ врьховина попомъ, да ѡ тога неѡзимлѣ протопопа ѣести нѣ все то пискѣпъ да ѡзимлѣ а сие дѣ жѣпе: кельшаница пиѣка, вѣба ивѣра ѡ исьпрѣва не ѣлазилъ протопопа да и кѣѣ, да соѣ ѡ протопопѣ свободнѣ и дѣ. намоштири кралеvсци: сѣта вѣрдница стоудениѣвска и сѣти геѡргикъ ѣ расѣ и светогорски монастырь и света богородица градѣвска тѣми дѣ: ми ни самѣми ими, или гдѣ имъ сѣ села подѣ коима пискѣпими да неимаетъ надѣ ними инкре вѣласти пискѣпѣ, а ѡ поповсѣѣмъ поставлениихъ монастырскихъ вѣласти и ѡ всакомъ дѣховномъ исправлени прѣдлагамъ та вса архиепискѣпа, а ѡ поставлени игѣменьскѣмъ ѣгоже по правдѣ изволи кралеvство, сѣго архиепискѣпъ благосльвлетъ божьствено, а краль даѣетъ ѣмѣ жльзль и целовѣ ѣго поставлякъ юго игѣмена, и потомѣ божьскѣи законъ наѣѣивши по црьквенѣмъ ѣставѣ и прѣдани. II господьско зарѣѣение вистѣ: неразлѣѣати се моѣжѣ ѡ женѣ и

жени в мужа, аще ли котри вѣрѣють се сию страшною
заповѣдь прѣстоупаа симъ наказаниемъ да наказуєть се: аще
ли котри бѣдетъ в власть да оуземльть се на немъ кралоу
†.С. конь, аще ли в них коникъ да оузимлетъ се на немъ по в.
кона, аще ли в ѹбогихъ люди створит се да оузимлетъ се на
немъ по вѣ воли. Женамъ тоже повелѣваемъ: аще ли котра въ
престѹпление законоу внидетъ, аще ли бѣдетъ в влательскии
та власьтльскии наказаниемъ да наказиваетъ се аще ли жена
влахъ и в нижихъ та противоу родоу да наказиваетъ се, аще
ли котра родительи шкмет се или ниѣмъ коимъ симъ, то
такова да наказиваетъ се, противоу саноу своему, аще ли в
себѣ сама имѣти вѣсновати се, вставляющи своего мужа, да
аще има добик добитимъ да наказуєть се, аще ли добитька
неима то своимъ тѣломъ да наказуєть се, такоже боудеть
изволѣникъ муже се, наказаню д...ю водить, а аще ли
небоудеть емѹ ѹгодно водити то наказавъ ю да ю продаєть
камо кмѹ годъ, и по наказани всаки мужъ кои боудеть
поустилъ женоу да ю възметъ въ домъ свои, аще ли сего
неимѣа послоушати то такови и в божьствене цркви да
бѣдетъ завезанъ и ѿ ангеле и да небѣдетъ ѹмогѣти глати —
неможе да се прочита, а то је верно снимљено — аще вторѹ женоу поиметь да
даєть вслоухоу подобнѹ прьвон, или кто по таквимъ женоу
даєть и жене нехѣти свое възети тои тѣгда оупадаєть ѹ
такоже наказание такоже и поустивии, и женамъ же сими
вбразѣми запрѣщениемъ да биваетъ: да не имать ввласти
вставивши своего мужа ниьога ѹзети. Тиі свѣлѣмъ же и
господьствѹющимъ запрѣщениемъ божьственнымъ
запрѣщениемъ, никто же да не оставляетъ божьственаго сего
закона развѣ словесе прелюбодѣнаго и тои истинно да
испитать се съ разсѹждениемъ на влательхъже и на
воиньцѣхъ да оуземлють на нихъ вслѹхе господьствѹющи, еже
соутъ ѹбожни на нихъ же оуземлю по вѣ воли, то гдѣ
вѣрѣтають се ѹ жѹпахъ ксѹ подъ ввластїю архѹскѹпие да

оуземлетъ архіепѣкѣпиа, а подѣ властїю инѣхъ єпискѣпикѣ,
аще ѿбрѣщеть се такови то да оузима єпискѣпиа кдѣнь волю,
а други да ѡзима господствѣющіи, аще кто сватѣвицоу
прѣзаконѣ ѡзметъ, аще боудеть ѡ властѣ или ѡ воиникѣ да
оузимають ѡслѣхъ господствѣен по вѣвола, аще ли ѡ ѡбогихъ
то да ѡзيماتъ стѣитель половинѣ, а тавкви да се разпѣцають
ѡ распоустѣхъ или ѡ сватѣвицахъ. Ёже позиваетъ се прѣд
стѣлене сре порѣкѣ светителѣ кмѣт се, то такве роуке и
пеуати светителїе даѡзимають и да се не позиваѣ
архїепискѣповѣ ѡлѣтѣвкѣ кѣ кралю безѣ кралеве пеуати, нѣ ако
є комоу ѡнимъ даѣжанѣ архїсповѣ ѡлѣтѣвкѣ да се позива сѣ
кравеомѣ пеуати въ кравеве роте, да ако не поиде по пеуати
то тѣзи да се ѡписѣе пеуать имъ да ѡзимаю архїскѣпи сѣбѣ.
И все вса сврѣшихомъ ти сѣпсе мои и прѣдахомѣ божѣственен
и неизреуенен славѣ црѣствїа твоєго, да аще кто
прѣстѣпитъ и иметь тои разорати нѣкто ѡ сего прѣданого
тебѣ кто любо боудеть прѣтѣварае сик не тѣкми да є проклеть
и ориновенѣ божѣственомѣ тѣлѣ и крѣви гѣда бѣга и спѣса
нашего и сѣа хѣа и бѣѡматери родшен и прѣсвѣтїе и
приснодѣвнїе Марїе, нѣ и анатѣма ємѣ боуди и клетѣва на
нимъ стѣыхъ небесныхъ силъ и їѡана прѣдтеуе крѣстителїа и
стѣїа црѣкви хѣрстови и светаго прѣвомоуѣеника Стефана и
светаго оца нашего Гави и свїхъ ѡцѣ нашихъ тѣнѣї. иже въ
никии и мою грѣшнѣмѣ да є заѣзанѣ въ сї вѣкѣ и въ
боудѣщи и наслѣдникѣ да боудеть прѣдателю иудѣ и
приѣстѣникѣ рекшимѣ, възми разѣни єго, крѣвь єго на насъ и
на ѣдѣхъ нашихъ да приѣтъ се и тѣмѣ.”

У колико се наш снимак разликује од осталих, пазливи читалац лако ће видети, а у старинама једна једита речица, једно једито писмо, другчије схваћено и опажено, много и много чини. Свакојако није сувишно да и овај натпис уђе у наш сборник.

Студеница. Ко је читао г. Каница "Византиски споменици по Србији" ваљало би му признати: да се више ништа нема и неможе рећи о нашим старинама, до оно што је он казао. По њиме се повео и наш вредни и млади лекар г. Владан Ђорђевић у своим "Путничким цртама" те је и он потврдио све оно, што је г. Каниц, навео, додавајући само још нешто више: да су неке слике на камену узете још из римског доба; да су римске, па ту самопрешивене, налепљене и додане.*)

) Види њег. Пут: пр.стр.45. "А у пољу на камену изрезан је испупчено Христос на престолу с два анђела како се моле. Коло им је око главе са акантус лишћем у округ попуњено. Ова испупчина слика — рељеф — једна је једина у Србији на којој су и прилике — фигуре — и види се да је она са које старије грађевине.

Све што је на свима нашим, а незнамо по г. Каницу зашто "византиским — као и по чему је "Ариље најстарије," — споменицима"; по истоме је: или византиско, или романско, или арапско, а час чак и персиско и т.д.? Главна је ствар да нигде и ничега српског нема. Сваки изрезан листић, свака шара, сваки украс, свака слика, свака резотина, удубљотина, изпученост, угнутост и т.д.; све је то свију и свакога народа, само не Срба и српско; па не и славенско, у смислу данашњих славенских, а некада српских племена и народа. Народи ови од своих 100. милиуна душа, старином први и најстарији у Европи, нису ништа своје ни имали нити имају, ни могу имати, и све што је некада њихово било и звало се; све је то, по поменутом г. Каницу, туђе, украдено, усвојено, примљено, превучено и т.д.

Неслажемо се, као у свему са г. Каницом и његовим присталицама, тако ни о садањем крову студеничком од ћерамиде, као тобож да је такав од искони био, а тако исто ни да никада других на нашим старим храмовима није нибило, до оловних и т.д. Ех како се заборавља:

"Ударићу темељ од олова,	Покри ћу је жеженијем златом,
Па ћу цркви саградити платна,	Поднизати дробнијем бисером,
Сагради ћу од сребра бијела,	Попунити драгијем каменом".

и то у доба пада и пропасти српске, кад и са престолницама нисмо обезбеђени; него се сељакамо, бегамо и узмичемо чак из Призрена у Крушевац и из овог даље и т.д. А са шта се таки кров по песми у то доба ненаправи, каже: нам иста песма

"Вала кнеже на бесједи твојој! Што ти хоћеш задужбину градит, Време није, нити може бити; Узми, кнеже, књиге старо- славне, Те ти гледај, што нам књиге кажу: Настало је пошљедне вријеме, Хоће Турци царство преузети, Хоће Турци брзо царовати, Обори ће наше задужбине, Обори ће наше монастире,	Обори ћу цркву Раваницу, Ископа ће темељ од олова, Слијева ће у топе ћулове, Те ће наше разбијат' градове, И цркви ће разтурити платна, Слијева ће на ате рахтове; Хоће цркви покров разтурити, Кадунама ковати ћердане; Са цркве ће бисер разнизати, Кадунама поднизат' ћердане; Повади ће то драго камење, Удара т' га сабљам у балчаке, И кадама у златно прстење." **)
---	--

**) Види нар. пес. В. Кар. стр. 200 и 201.

Ми смо још једном рекли: да се у старинама нашим у кнежевини не ћемо упуштати у подробне описе, остављајући то старинама у правој, или краљевској и царској Србији. Тако исто не ћемо се бавити ни о нашем путу од Барановца до Студенице, ни о његовим, по г. Владану, нечувеним тегобама, и ако, по највећем плуску и ноћи, залутаваши мал се не скрхасмо са нашим другом Л. А: и пандуром, у једну ужасну и дубоку провалију. Била је већ превалила поноћ кад смо стигли у Студеницу, сабор беше и да се недеси г. капетан са Рашке; ми, окисли, озебли и уморни, пропадосмо без преноћишта. На путу мал не сломисмо врат, а у манастиру задуж. наших краљева и царева, мал

не погибосмо од зиме, без преноћишта. Добро рече г. А: "Ви прођосте Турску па не погибосте, а у Србији мал не сломисте врат, са мношћом и оним човеком"

Ђаково планина није тако страшна, као што се описује, а и пут је спрема оних у бив: царевини и краљевини Србији, а садањој османској империји, предобар и што не се каже: равна као длан. Тако исто није нам од потребе напомињати прекрасан положај од Карановца па до Студенице, а као мимогред рећи ћемо, што смо и више напоменули: да смо у механџије, код трагова од развалина бив: веле, паланке Јанока, видели српску пару цара Стефана. Она је од ископаних оних 5 прегршти, све самих оваквих парица. Међу овима је нађен и велики сребрн прстен, са надписом околом, који је и данас у неког Стевана Радовановића у Чибутковици селу близу Карановца. Ово само с тога напомињемо, да би друштво, преко власти, добавило тај прстеп и колико је могуће од тих старих новаца. Поменути је механџија причао све то г. капетану рашком пред нама.

- Тек сутра дан, кад смо се подигли, видели смо и прекрасну околину дивне Студенице и њу саму. Сва околина састоји се из дивних и прекрасних, доста шиљатих и оштрих, планиница, на којима стоје мале и сиромашне кућице села: Студенице, Засада, Боровца и т.д. Више њих, по врховима, као катарке на лађама, стоје сухи прастари борови, до којих се гурају млади и зелени, ама крцави и слабакчи. Стари дижу се у небо своим висинама и огромноћама, представљајући ваљда и доба наших дивних и непостижних предака, а мали, истина зелени и још растући и живећи, чепају се испод њих, немогавши им се ни издалека сравнити и упоредити. Густина, слабост, несложност, завист, себичност, изтуривањем и суљањем свију, да су први, чине их још незнатнијим и слабијим спрема дивне и величанствене огромноће предака њихових, који и, као мртви, одржаше се у свој својој висини и слави, на врху величија и величанства, и то сви скупа, не сметајући један другоме и не унижавајући један другога.

Само је омладина, на сјеверно-источној страни, и подмладак ове старине, у неколико успела, да се примиче своим праочевима, дјејствујући и радећи скупа и уједно; ама узалуд је све, крцава и тужна јужна, источна и западна страна, стење под тешким Притиском своје зависти, глупости, слабости и нејачи. С тога се, са сваком минутом, остатци њени, са голик стена, у крвавим сузама, руше, и строваљују у лађану и вечно шумећу Студеницу, која им сузе носи од извора свога, близу плота, па све до утока у Баранску реку или Ибар, а овај у Црну, или српску Мораву, из које се састају са сузама браће своје донетим Бинчом, или правом српском, Моравом. Из ове иду даље тихим Дунавом до Црног, Азовског и Белог Мора у којима, састављајући се са сузама остале браће из других крајева српских, састављају општи вапај и пакао и чекају страшна, а праведна суда, над онима, који их гоне да страдају и пропадају.

— Дуго смо и дуго обилазили око града т.ј. оградe манастира изнутра и споља, тражећи остатке старине; ама бадава, све је то утамањено, упропашћено и сатрвено. Често би нас у нашим мислима и послу прекидала саборска светиња, у којој доста беше онога, што се хвала богу, налази не само у другим, него ни у једним крајевима српским. Неколико екземплара, без носа и у ранама од сифилиса, обојег пола, чине одвратним и светину и околину, које се све неслаже ни са светином, ни са овим дивним и прекрасним народом српским. Туђа поганштина и уљезина у српску светињу и народ, вапају и позивају и владу и све патриоте наше, а нарочито лекаре: да што скорије притеку у помоћ овоме јадном и добром народу, који страда не са себе и сиротиње, по извештају неке г. доктора; но са туђинске погане уљезштине, која га још од доба пропасти патриаршије српске гони и мучи. Кад се свуда и по свима крајевима чини све и сва, онда пренебрећа овај крај, који и много даје, и најмање узима — јер има само 2. школе — од бога је грехота, а од људи зазор и срамота. Обазримо се једном и на бога и душу; те помозимо овима, да се опросте туђе хрђе, а онима у ужичком и подринском окр. своје падајуће болести, која је толико успела: да се налазе сада од неколико стотине душа у којима већина има ту болест. Ово је само сљедство наше изнемоглости, старости и слабости, од силног и огромног рада и тековине за друге, наше варварске бив. господаре азиате.

— Негледајући на саборско весеље, парничике се непрестано, а нарочито око препрошавања. Међу осталима нека баба Недеља подигла беше две парнице, противу две девојке и два момка. Парница јој је сва у томе: што јој је син просио девојке, изпросио, оне се препросиле — обичан обичај овде — за друге, а њега остављају. Баба Недеља стављала им је рачуне ужасне, те тако

иде вечна распра још и по удаи и венчању. За добре и поштене девојке, таква је јагма: да је заиста ни у једном крају српском нема, што показује карактер српског народа. Света је било одвећ мало, па и оно што је дошло из краљевске и царске Србије, ново-пазарске, пећске и вучитрнске нахије, да се поклонили и помоли своме краљу, због примања хрђавог, или боље гоњења; не ће више никад доћи. Лепо један рече: "Оче! Св. краљу моме доћи ћу и поклониху се, а да ми бог да, да те више невидим никада." Можемо поуздано рећи: да ће наша Студеница са св. краљем, скоро, ако јој се не притече у помоћ, ако не пропасти, а оно опустети и светина ће доћи само те се поклонити своме св. краљу, бегајући од задужбине његовог светог оца.

На западној страни, више добрих и богатих ћелија, подижу се остатци од бивше прастаре куле, која се над кровом ћелиским узвишава. Сада она служи за звонару, а да ли је и у стајрини то била незнамо. До места, са кога се звони, ваља прећи преко 61. дрвеног степена. Звона су све саме задужбине и од тих је једно приложио прота београдски 1833. год: пок. Милосав Михајловић, а два друга исте год. парохииани овог манастира. Од оне куле, веле, да је више од половине срушено, и у старини, по њој су биле све саме цркве, што се још и данас познаје, по остацима просхомидија, часних трпеза, живописа светаца и т.д. Нама се чини, како није било из ње никуда изласка, до у прастаре ћелије, и то чак у најдољне, да је, кула ова, служила за прошетњу и молитву заточеницима, а не звонару, као што држи г. Каниц.

Међу поменутих је црква св. Аранђела Михаила, до које се долази прешав преко 51. степена, а она је сва у своду. Тек више ње, још преко 10. степена, долази се до звона, која су због разорене куле даском покривена, Пошто је кров дрвен и нешто узвишенији од зида кулиних, између њега и зидова стои повисок отворен простор, са ког се види дивна и прекрасна околина студеничка. Одма на сјеверу подиже се прекрасно узвишено округло, а доста шиљато, тако звапо Крштено брдо, на коме је и данас дрвен крст, и развалине цркве св. Ђурђа; даље се по околним бреговима, виде трагови још од разорених 9 цркви, које су биле посјећене разним свецима. А то све сведочи: да је око Студенице било много и много цркви, а нарочито испосница. Оваквим је развалинама, причаху нам, напуњена свака планина и брдо, окружавајућа Студеницу, као окрајци више села: Понара, Чемерне, окрајци Ђакова, Шанца, Делова, Раковач, Гологбрда, Криља, Косјерића, Криваче и осталих.

У самој огради студеничкој стои још, сада на велику нашу жалост, немарност и несрећу, пуста црква св. Николе, за коју кажу: да је пре Студенице зидана. Она је просто дуго, лађасто, са српским узвишеностима на крову, здање из прастаре архитектуре српске, смешане са оном усвојеном у неколико из доба у ком смо подпадајући под илириску или српску екзархију, зависили од Папа. Она је у правом смислу пуста, забатањена и као да није црква и у српским рукама; него као да је, боже ме опрости, саставни део турскога хана.

Тешко, и чермерно нама, кад наши св. оци дођоше до тога: да овако гледају и надгледају оно, што их спасе, што одржа живот, народност и остало, а што им је као најдражији и најсветији аманет остао од вајкадашњих времена. Овакву и из овог доба старине, други би у злато окивали, а не овако напуштали. Но шта ће се даље, кад и по дворишту наше прве и највеће светиње у кнежевини, несматрајући на прастару ограду, као град, зидину, коју народ градом и зове, хода слободно и по својој вољи стока, лежи и ноћива. Свети оци жале се на школу и пошту ту намештену, којој последњој одисти и није место да ту стои; но ван ограде манастирске. Неко је био тако паметан и великодушан, да је умазао и закречио сву ову прекрасну црквицу.

Даље мало стои мања, но виша и лепша, црква св. Јоакима и Јање, задужбина Стефана Уроша Милутина. Црква је одвећ висока крстоизгледна, са високим 8 угодним, са 8 дугих, а узких прозора, кубетом на пречагама крста. Међу крацима ових иду изидотине, као ждраке од крста, а над западном страном подигнута је крстоизгледна четвороугласта, као кућица узвишеност. Зданије је ово, лако отворено, светло, блистајући се и весело; ама је споља сво замазано и окречено, по глупости и дивљаштву нашем. Изнутра је скоро сав живопис утамањен и упропашћен; јер је и ова светиња и задужбина, као да је у турским, а не српским, па још калуђерским и свештеничким рукама, — пуста, и тек по кад кад пречесте по кога и по које дете крсте, не могући тражити кључа од велике цркве.

Св. наш краљ Милутин софијски, да је знао, да ће му прапотомци овакви бити и његову задужбину, а своју светињу, овако пазити и надгледати, одиста неби је ни подигао, но би свој драги

новац на шта друго употребио. Од старог живописа, у округлини олтарној, а у самом своду овога, познају се трагови од св. Богородице, оберучке благосиљајуће; на грудима јој је мали Господ Исус Хр. такође са своим малим ручицама благосиљајући. Са страна су им по један анђео у црвено-рујном љубичастом оделу, од којих један држи у рукама сунце, а други у сјеници украшене разне кругове. Даље је, под огромним, украшеним украсима, од основног цртежа крста и огнила српских, Исус Христос, са по 6. апостола са страна, или тајном вечером, а испод ових иду у одежама срп. т.ј. белим и са плавим крстовима, црвеним са белим крстовима, плавим са црвеним крстовима и т.д. св. Никола, св. Атанасије, Василије, Јован Златоуст, Григорије, св. Кирил и т.д. А у удубљеностима под прозорним, у изглединама стои лађица, мали Ис. Хр. покрај, и над њим стоје у белом оделу крилати анђели, са округлим шестокрилим рипидама. На њиховим прекораменим ременима стоје натпис:

* II † стѹю † II

Под лађастом чашом, са стопалом, над којом је Ис. Хр, — стоје жућкасти крстови са беличарастим окрајцима, плавкасто црвеникастим точковима у црвено-рујном пољу, а над Хр. пише белим, у зеленикасто-плавкастом пољу, писменима:

жрѣтсе и заклаѣтсе агиць вѣжи за животь сего мира

Покрај главнога олтара стоје још две мале округлине са остатцима разних светаца, као и у целој цркви, која нема више, од живостаса па до западних врата, од Ј. (неодштампано) дуж: а 7 хв. ширине. У њој су, као и у кубету, које од нечувања и непажње, а које од испуцаности зидова, сви живописи са надписима пропали; те им се само трагови познају. Само стои живопис у дољном или приземном боју и то из турског доба. Тако на сјеверном дувару, идући од истока западу; стои мати божија са малим риђим Ис: Хрис: даље остатци од надписа и слике "**СВѢТЫИ СИМѢОНЪ**", а друге стране такође ове слике опет у 3. редића "**НЕМАННА**" Он је старац са дугом белом, густом и шиљатом брадом, брковима и косом. Лице му је дугачко, оштро, са дугачким носом. Он је у оделу калуђерском, као и сви српски светци, који су овде. До њега је св. Сава, у одежди српској, белој са загасито-плавим крстовима. Он је само сед. Даље у грчком војеном оделу са коврђастом плавом косом, св. Ђурђе, св. Димитрије; даље Исус Хр. благосиљајући отворену књигу са натписом и до њега стојећег св. Јоакима и Јању, који држе малу св. Богородицу на рукама љубећи је. До св. Апе је краљ Милутин подносећи јој план ове цркве, а она је окренута лицем од њега. Он је већ просед са круном ниском, црвено-рујном са наушњацима у три реда падајући му више ушију на рамена. До њега је, у високој круни, Симонида млада, са минђушима, као и свуда огромним. У Милутина, је дреја загасито црвено-рујна, а у ње нешто отворенија. Царски појасеви пресамићени су им преко левих руку. Покрај крунисане Милутинове главе стои овај натпис, колико се познаје:

† **Стефанъ Милѹтинъ Оурошъ вѣ. по милости
Божѣион краљ и самодръжць Всѣхъ сръбскихъ
подѹнавскихъ и поморскихъ земли**

Око главе краљичине:

† Симонида по милости Божїи кральница

даље избрисано па импер. изб. Палеогина

Под стрехом олтарa, како се овај састоји из пет углова, стоји у камену урезан, па обојидисан црвеникасто, изуzeвши истог дела, у два реда натпис, који се чита и то кад се прва врстица одозго прочита, онда се на истом камену и плочи чита она испод ње; па на другој угластој плочи опет прва, па друга и т.д. до краја. Ово је овако у пет делова, што је тако округлина олтарa састављена од пет угластих зидова. Овај је натпис прочитао и напечатао г. Владан; но како се наш снимак разликује од његовог, стављамо га овде:

ВЪ ИМЕ ОЦА И СИНА И СТѢГО ДѢХА АЗЪ РАВЪ БЖИ
СТЕФАНЪ ОУРОШЪ ПРАВНѢКЪ СТѢГО ГѢНА ГИМЕНА
И ЧНѢКЪ ПРѢВОВѢНЪУАНАГО КРАЛѢА СТЕФАНА СѢНА
ВЕЛИКАГО КРѢЛА ЧРОША И КРАЛЬ ВАСКѢХЪ СРБСКИХЪ
ЗЕМЛѢ И ПОМОРСКИХЪ, СЪЗДА ХРАМЪ ВЪ ИМЕ СТѢЮ
ПРАВѢДНИКѢ И ПРАРОДИТЕЛЮ ХРѢВѢ НѢКИМА И АНИ
ВЪ ЛѢТО З. Ѡ. К. В. ИИДѢКАТ К. В. И ВА ПАМЕТ ЖЕ
ПРИЛОЖИХ СЕМѢ СТѢОМѢ ХРАМѢ И ЧКРАСИ ВО ЛѢПСИХЪ
— место лепших — ШКРѢТИ — ИЧКРАТЬ — КТО ЛИ СЕ
ПРѢТВОРИ : ДАНЕ ПРОКЛЕТЪ Ѡ БѢГА И Ѡ МЕНЕ
ГРѢШНАГО АМИНЪ,

На истој страни, не само да нису писмена обојадисана, него су сасвим другом руком резана, а и основног карактера другог су:

† СЪЗДАЖСЕ СИИ ХРАМЪ СЪ ПОТРѢЖЕНИ АРХИМАНДРИТА ПРОТОСЫНГЕЛѢ ИГѢМЕНА ИИНА

Главна је разлика, осим остале, што је овде назван св. Симон правовенчани, као још на 6. места. Негледајући на законске забране да се око цркви и у оградама ових несахрањују мртваци, овде се то за добар новац, чини нам се, још и данас, чини. Ми видесмо многе нове гробове, или боље на овима скорашње надписе. Остављајући ово настрану, као предмету неприпадајуће, за сада навешћемо само ова два старија надгробна споменика, који се још сачуваше. Од старијих и старих до турског времена, и ако их је тисућама било, ненађосмо баш ни једнога. Ево првога:

ЗДЕ ПОУИВАЕТЬ РАВЪ БЖИ КНЕЗЪ ТОМА БЛЕНКОВИѢ
ПРЕСТАВСѢ ВЪ МАНАСТИРЕ СЕ † А. З. З. А.

Други по изгледу свега укупног старији.

**месеца юліа днь прѣстави се рабъ вж"и іоанъ а
зѡкоы Милошъ ѹелникъ М.... сего.... веуна.... паметь**

Ево нас једном и пред самом главном црквом студеничком. Загледајући и завирујући у њене красне и дивне дуваре од тесаног, жућкастог од времена, а некада белог и тврдог мрамора, и у надгробне оборене око ње споменике, као и надтемељаче; баш са јужне стране главне цркве у две мраморне плоче у дувару стои ово урезано и уписано доста лепо:

**иг҃умень Сімеѡн прѣстави се въ лѣтъ З.
и о"ѣ м"ца окт: в"д"нь оу Ст҃ѡденици**

што ће рећи: "игуман Симеон престабио се год. 7089 — 1571. — месеца Октомбра 20. у Студеници".
Даље иде дебљи урез овога натписа:

**Игнатіе прѣвы иг҃умень 8 ст"ы в"це
прѣстави се да помѣнете братіе**

даље на једној плочи само ово:

**† помени г"ди раба своего дionисиѣ бывшаго
прѣваго иг҃мена ст"го мѣста сего м"ца іюна
поуивъ а" д"нь**

Основ је Студенице двогуби, или српски, крст са две пречаге, и то горњи, или у праве цркве, угласт, а дољни, или у женске, цркве и препрате са пречагама округлим. На пречагама крста, више олтара, било је негда прекрасно прастаро 8 углоно, са 8 дугих и уских прозора, кубе, а сада нека грдосија, као и у Жиче, трбушаста, здепана, неотесана и у свему и свачему неодговарајућа овом дивном и прекрасном споменику наше славе и силе. Испод његова крова пише: како је овај — храм т.ј. кубе — 1837 год. обновљен у време владе благочестивог кнеза Милоша и т.д.

Црква је сва украшена разним украсима и шарама, а крај врата, уводећих у припрату црквену, стои у помосту отесана плочица мало издигнута а у зиду, као престолчић, од камена тесаног, у ком је веле Немања седио и одмарао се, а на поменутој плочици ноге држао. Више овог престолчића узидана је мала плочица новијег доба са натписом такође новим па још и цифрама година:

**ко имѡ прес"тна вц"ы создасѡ
Ми штырѣ ст҃ѡденица ко 1172. год.**

Олтар је, као и у свима нашим прастарим црквама, тројан округао. Прича се, да је јужна пречага крста била још за 1/2 хват дужа од данашње и да је цео тај простор начичкан био разним украсима од камена и у камену; па су те олупине, по налогу веле г. владике макнули одатле. Десивши се ту учитељ из Ерцеговине причаше: да су на развалинама манастира Милешеве — гробнице св. Саве, — овакве исте украсе нашли; па су их, по налогу Прокопиј, Бугарина а владике грчког у Мостару, све излупали и утаманили, јер је тај Прокопије говорио; да су еритичке. Калуђер

један студенички, а из Босне родом непрестано доказиваше: да то и овде треба учинити; јер се по православној, његовој, вери забрањују, каже, кипови и идоли и т.д. Нек nebude заборављено: да овај незна ни читати како ваља, као скоро и сва братија. Над западним вратима препрате стои замазан и излупан овај одломак од надписа **ИЗВОЛЕНИЕМЪ С** ваљда обична изрека, оца поспјешенијем сина и савршенијем светаго духа и т.д. ама је све замазано и утамањено до —

ВЪ ЛѢТЪ СРѢМ ПОМЕНИТЪ БРАТІЕ

Ако би се овај натпис могао однети времену, кад је чесма направљена, која сад онако стои без воде, онда би то било доба овог натписа.

**† во время обновленіа сѣи стѣпа шители и сѣи келіи
хтиторъ быша христѣ рабы Господаръ хаѣи Нѣво
Вѣковнѣтъ ѡ Гарасѣа и сѣмѣ истоучникѣ госпожа
Бока сѣпрѣга сто въ лѣта господнѣ †а. ѱ. ц. ѿ. мѣца
Октомѣра иѣ дне.**

Но ово не може бити, узев у обзир и изгледину речи и писмена и године назначене и т.д. а тако исто и израду камена. Питање је: да ли су ови одломци на камену више ових прага овде и пре били, или су их доцније при скорој поправци, уметнули, да попуне надвратну празнину? О овоме, као и о свему, нико нам ни речице неумеди казати и ако је та мазотина била пред очима дан: њених становника св. отаца. Ми се не ћемо упуштати у даља описивања ове дивне и прекрасне задужбине српске, једно што нам није за сада позив упуштати се у најмање ситнице и подробности; друго што би свакој изгледини, свакој прилици, украсу и обичају у исто време ваљало ставити тумачење, које се односи временима из нашег идолопоклонства из христијанства и старозаветне вере. Само ово напомињемо, да на 54 висећа полустуба, при дну и врху стоје разне животиње, главе од ових, утве и т.д. значе много више од казаног у "Византиским споменицима у Србији," па управо и незначе оно што се тамо напомиње, но сасвим нешто друго, као и сви остали украси, шаре, по "Спом:" арабске, персиске, грчке, романске и т.д.

А у исто време и г. Владану наводимо: да није само једна једита слика у Србији Ис. Хр. онако рељефно израђена у камену; но их има: у Милешеву, Дечанима, св. Аранђелу, у пустопољском манас. гиланске нахије, у елбасанском св. Владимиру, орлатском, боринском бившем манастиру и т.д. Шта више налази се и на старом гробљу српском, по нашем мишљењу из 9 и 10 века у подринском округу. Овакав надгробни споменик, на ком је прекрасно израђена св. Богородица држећи на левој руци Ис. Хр. а десном благосиљајући, — хтео је један трговац из Шапца да вуче својој кући, да метне исти у собу и да се на њему матери божијој и спасу моли богу; али га због непута и огромноће не може одвући. Казати што овоме и говорити: да се превуче и смести у наш музеум, значи безпосличити, а то се види на већ довученим, о туђем трошку, зноју и муци. Ови и данас и после решења, стоје напољу где их време бије. Оно им неби још за неколико стотина година нашкодило, да нису с места кретати; да нису тесани, сечени и т.д. Овим су само потрешени, пукотине им јаче пукле, у нову дељотину и тесотину улази већа влага и време, па ће се пре распасти и утаманити.

Ево нас већ улазимо у препрату црквену, која је огромна и велика. При западном дувару стои осмоуголно коло, у овоме 8. четвороуголних плоча, а у среди девета највећа и понајшира. У њима се познају остатци гвоздених шипова, као и у свима привратним и осталим стубовима. Овде је стајала некада огромна прекрасно изрезана и украшена, од мрамора, крстилница, или како је зову купјел. За

ову препрату сви кажу да је тобож доцније приграђена главној цркви. Ово нарочито изводе одтуда; што је зидана и замазана; што нема украса и т.д., а све то нарочито тврде што су овде прекрасно урађена врата која воде из ње у женску цркву. Али се сва та господа заборављају — нису никад ни знала — да су препрате увек грађене у прастарим црквама прво за оглашене, а некрштене, а друго за оне које је црква, зашто одлучила, и изтерала, из средине правих њених синова.

Оваквим казнећим се покајницима, допуштало је се иза жена, женске цркве, а у препрати да слушају слово божије. С тога су нарочито пропрате уза сваку нову цркву, кад и ова, грађене; али много лошије и хрђавије. Шта више, често су оне биле и отворене и као тремови неки н. п. кров је био на стубовима као и сва црква, а дувари од пола боја човечијег па навише били су сасвим отворени: да се кајући се грешници могу видети заузор осталом православном народу, са свију крајева света. Да неби и женскиње, као и остали правоверни, кроз њих пролазило — јер је морало дуже у цркви остајати — и у женским и мушким црквама правили су побочна врата, кроз која су пролазили, а не кроз препрате.

Тек кад Турци завладаше нашим земљама; кад ослабише секте и јереси; кад све поста роб и раја; кад се скоро сви великодостојници и први људи свију секта, које изселише, а нарочито скоро сви изтурчише, тада тек видимо: да патриарси наши спајају и препрате са главним црквама, као и остали људи, једно немајући у њима потреба, а друго незнајући им можда и правог значаја. У споменику св. краља видимо препрату још тада са црквом подједнако озидану, а то је зато: што је у срцу православља направљена; што није била опште светска, но сопствена његова, и што већ није било толико јереси и разних секта, колико у време оно, кад се још и сам осниваоц ове задужбине, тако рећи, није сасвим био очистио, од јереси западне. Да ова препрата, није доцније, дозидана, но да је од постанка свога неодвојни део првобитне цркве, нема никаква говора и сумње. А да је била као трем, такође нема никакве сумње. Нарочито се ово види на дувару западном; на ком се и данас познаје доцнији наставак новог зида, али још у време наших владаоца, направљеног.

Са једне и друге стране препрате, а у округлим пречагама крста, стоје хранилнице и ризнице. На многу и силну молбу једва после два дана, изнашаху нам само из леве старине неке старе ствари, а десну и неотвараху никако; те тако и неznam: да ли и тамо има што, или нема? Ако је сачувано оно што је показивано пок: Вуићу, а и њему није све показано заиста, онда можемо рећи: да нама није ни то показано, негледајући на наша препоручителна писма, која овде без препорука и настајавања г. Капетана, невреде баш ни две паре.

Колико се чувају оне ствари може се слободно оценити, по надгледању и чувању светиња. Тако у сјеворном дувару, стојала је огромна велика гробница од камена до 4 1/2 стопе висока, а у пола узидана у дувар. Она је сада не само сва омалтерисана и окречена; него штавише још и једном простом плочом, унешеном са гробља, покривена. Прича се и памти се: да је овде био светац српски од прастарог доба, кад је овај манастир сазидан. А ово још и тврди истиниту, и тврђења нетребајућу, ствар, коју смо казали за све препрате у опште прастарих цркви, па и за ову почесно. На тој плочи стои овај надпис:

**зѣѣ поѣиваетъ равъ божїи Ѣима синъ Новице
Поповиѣа ѡ село Ѣевимиль прѣстависѣа месеѣа
11. юниѣа лѣто 1827. Тлисавета мати єго**

У самом помосту стоје многе надгробне поклопнице, новије и старије, целе и излупане, и зачудо нам је како и за њих г. Каниц нерече ништа. Тако исто и многа господа причају о мраморном помосту студеничком, а о овом и оваквом баш ни речи, као да га и нема, и као да то није велики знак наше огромне глупости. Ово нетреба тражити, па немоћи наћи, као ми натпис пок: вожда српског Карађорђа, напечатан у Венцу награде за 1860 год.; јер оно само ту стоји и бode очи сваком дошавшем. Како му драго, било да има што у тој другој скривници, или нема; било да је, или не,

сачувано све оно о чему говори пок, Вујић? ми смо и на показаном благодарни, а стога га баш невостављамо, обзирајући се на вредност и старину његову.

1. Петрахиљ, св. Саве, који је носио, веле, на врату од црвено-рујне свиле, сав извежен. Он је одвојен управо у два краја. Под грлом ова два краја.- као појас обичан - мало су урезани и пздубљени, око врата, и њих је скопчавало једно дугме, доле ниже опет још два, која су сада сребрна обичне наше златарске-кујунциске — радње. Она су, на сваки начин, заменила стара скупочена дугмета и ковче, које су биле у време св. Саве. На самом врху Петрахила, или на врату, извежен је златом, као и сви остали свеци, Исус Христа благосиљајући оберучке апостоле, који по 6. иду низ сваку полу. На дну апостола с леве стране стои **СТЪЫ САВА**, а на десној: **СТЪЫ СѸМЕШНЪ**, што и показује: даје овај петрахил после посвећења моштију св. Саве и оца му Симеона. Ова двоица, и сједне и с друге стране ниже Исуса Христа извезени су са подигнутим главама Исусу Христу, а остали стоје право. Од ових слика с леве је стране **СТЪЫ ІѠН ПР.** а с десне **МРЪИ МАТѸ** т.ј. св. Богородица. Апостоли иду и то на, левој страни спрам главе првог стои:

1. **СТЪЫ ПАВ**
2. **СТЪЫ МѠѢ**
3. **СТЪЫ АС**

4. **СТЪЫ АР**
5. **СТЪЫ ВАС**
6. **СТЪЫ ѠМ.**

С десне стране:

1. **СТЪЫ ПЕТР**
2. **СТЪИ И ІѠ**
3. **СТЪЫ МР**

4. **СТЪЫ СІ**
5. **СТЪЫ ІАК**
6. **СТЪѢ Ф.**

2. Орар, такође од црвено-рујне кадифе. На врху му је сребрн па позлаћен крст; даље са стране по 7. точкова са разним светитељима од сребра па позлаћеним и по 4. огнила такође од сребра па позлаћена и са по 14. рала-пари-јајастих кружића сребрних, па позлаћени и као крстови са тачкама на крајевима. Крстови сви имају по 5. каменова и то, на среди пречага крстова зелени, а на крајевима црвени. На крајевима орара висе кићанке свилене, од тробоје српске; ама је бела, од старине пожутела. При дну је на левој и десној страни, сребна, па позлаћена, плочица са разним свецима, а на овај је около грубо урезан надпис овај:

**† АНИКІЕ, ИѠСИФЪ, МЕЛЕНТИЕ, ЛЕШНТИЕ, НОВЪ,
МИСАИЛО, ГЛИГОРІЕ, НИКОДИМЪ, ГЕРАСИМЪ, АЖЕНТИЕ,
ВАСИЛІ,**

а па десној:

**СІИ ѠРАРЪ СТЪНА СТѢДЕНИЦИ КТИТОРИ АРХИМАНДРИТЪ
ДАНИЛЬЪ СЪ БРАТИѠМЪ ДѢХОВНЪ, ДАНИЛЪ, ІѠАНЪ**

О кадифи, кићанчицима и т.д. нема спора да није старина; али овај натпис и украс није ништа друго: до замењеностина оваквог истог старог украса само лепше израђеног и скупоченијег. Зашто се баш ова лица спомињу незнамо ван, ако неби претпоставили: да је у њихно доба нестало старе драгоцености, која је овом новом сиротињом замењена?

3. Старе рипиде, опет веле св. Саве, а тешки су да их прочитају. На првој уокруг пише:

**сїе рипиде монастира стоуденице сръбскїе
лаври ст҃го Бимешна мироточца**

на једној, а на другој

**новаго — и оуправише се при игоуменоу кирѣ
иоаникию, троудомѣ проигоумена кирѣ иоаникиа
в лѣтѣ † з. р. м. е.**

Са друге стране 3. пута:

**стѣ и гѣ дѣ сѣкаѡт исилѣи небо и зѣмля слави
его ѡ сана иже вѣ вишнихъ благословенѣ греди
вѣ имѣ гѣдне, ѡ сана иже вѣ вишнихъ**

4. Две чаше сребне па позлаћене за које држу, да су опет св. Саве. На једној међу осталом шаром најбоље се види грб Срема: јелен, бор, или јаблан и кер кои гони јелена. Међу разним колутовима и изпупченим прекрасно израђеним украсима, стои разна старо-српско оружије до барута бивше. Више грбног поља, или срца, стои круна, у коју је убоден један мач право, а два са стране и овај уписани грубо, и много доцније, надпис "1602". На другој су два грба Срема и Славоније, а над овима је круна Руменлије са овим надписом: "1620". Овде се виде и стари орлови српски, са огнилама и осталим украсима и грбовима.

5. Кадионица стара, велика за 1 1/2, педао, прекрасно изређена и украшена разним украсима изрезаним — рељејфним — и изпупченим, позлаћена, а од сребра је. За њу такође држе, да је св. Саве. При дну изрезаним словима у б врстица на шест троугла пише ово:

**† сїн былѣгѣ сѣзда се вѣ лѣтѣ † з. с. и. ѡ .
и аще кто шнимит да мѣ нѣст благослркено**
(последња реч је баш тако у књизи)

Капак кадионице дели се на 4 троугла и на њима пише ово:

**† сїа кадилница монастыра стоуденице домѣ прѣсветые
бѣце лаври светаго Бимешна новаго мротоуца скова
при игѣманѣ Гави и еромонахоу**

На мањем капку такође у четири троугла пише ово:

† ѡ ѡмрьше бр. — сад је сломијено — аѢ избр.
ни 3. сложи и вѣуна имъ паметь

6. За овим изнесе нам повелики путир, сребрн, позлаћен и украшен разним украсима и шарама. Одоздо, на стопаду његовом стои овај урезан надпис:

† се потиръ мѣрѡ Студеницкомѡ храмѡ ѡспениа
пресвѣтѣа вѣце Лаври сѣрбсѣе на дар єго царскаго
пресвѣтлаго величѣства конска запорожскаго
полковникъ Миргородскѣи Данилъ Апостоловъ и з
сѡпроугою Юлианною и ѡады своими вѣ вѣуное
понанованіе рож: вгѡ же хрѡ: † аѣ. ѡѣ. гѣ.

7. Печат св. Симона сина Немањиног правовенчаного, повелики је као новац од 3. цванцика. сав сребрн, а унутра дрвен. На једној је страни прилично израђен крунисан краљ правовенчани и првовенчани, са круном ниском округластом са наушњацима; у руци му је скиптар и са десне стране пише изпупченим писменима овако: **с т ѣ ф а њ к р а љ . .**. Одма на истој страни почев више главе, али као краљеве, стои ово написано унаоколо такође изпупченим писменима:

† Стефанъ по милости божіеи краљ

С друге стране и с једне и друге стране слике краљева, али као светитеља стои написано, као и горе у два реда, ово: **стефанъ стѣѡ . .**. Почев тако исто од врха слике продужава се такође унаоколо горе започети натпис:

всѣ сѣрбске земље и поморьскѣ

у овом сребрном печату стоа овакав исти краљев у црвеном воску, са кога је овај и саливен.

8. Нова, а сада већ стара застава, коју је неки Ристо молер поклатио манастиру овом † а ѡ л а. Она ће бити старија, а Ристо ју је морао, као живописац, поправљати па поклонити овој задужбини.

9. За овим нам показаше старо еванђеље писано у XIV веку на хартији, старо-српским језиком, без да се именује ко га је и кад писао.

10. За овим изнесе нам, са особитим усхићењем покрѡв султанице Бајазетове Милеве, а ћерке св. Лазара. Он је сав у тешкој свили златом изпреткатој и изшараној, а што је најглавније 20 врста уткато је турског надписа, који мора да много значи. На крајевима су му кићанке од зелене и црвене свиле, а постављен је плавом поставом дебелом. Види се да је се много с њим служило; јер је сав скоро упрљан. На питање: зашто га непошљу срп. уч. друштву у Београд да се турски натпис прочита? Одговори нам пречасни Архимандрит: да га је он собом носио г. митрополиту, а овај слао,

са цедуљнцом.. по момку, г. Пачићу да прочита. Г. Пачић му је, такође — цедуљицом — записчицом одговорио: "Да тај натпис нема никакве важности; да се неможе добро да разуме: јер је писан старотурским и арапским језиком".

Ово дана Г. Пачић нам рече: да све то није истина, нити је он икада видео тај покров, као ни чуо до нашег причања о овој ствари. Ствар ова неможе овако остати и сва је прилика: да је овде врло велика историска важност уписана. Представте себи : Бајазета I, који све наше монастире и задужбине које поруши, а које сравни са земљом, допушта својој жени, да прави покров св. краљу и да се у овај уткова цео огроман ферман, или берат некакав од своих пуних 20. врста!

Ми предлагем нашем ученом друштву ово: Да се одма тај покров добави и преда да га г. Пачић вештачки прегледи, прочита и најтачније преведе на наш језик. Превод тај са снимљеним подлиником — ориџиналом — да се напечата у друштвеном органу. Ми држасмо, да је овај покров тронуо наше св. оце, као што је нас; али смо се љуто преварили, у рачуну. Они нам подсмешљиво показаше курзивом писан надпис на његовој постави, који је скоро сав које сбрисао се, а које побледео и пожутео због времена, хрђавог чувања а хрђавог мастила, којим је писан. Ми смо се дуго мучили и напоследку, тако-рећи нагађајући прочитали ово:

† сен стѣти покров мѣре вѣца га грѣшни ѹерноризецъ
констандинъ крѡмонахъ нарѣѹени дѣлѡна ва лѣте
† а. х. и. ѡ сыен ѡбителѡи ѡзѣмак к. Ђлисаръ
црнк рѣкы потацѡнѣемъ и иждиксникѡмъ сребра, за
любовъ и благословенїе свѣтомъ прѣвовѣнѹаном
кралю Стефанъ Сопѡанскомъ вѣ лѣто † з. с. г.
мѣца ѡюлїа и. (или к.) п. днѹ. при патриархъ кѹрь хажѡ
Калиникъ

Кад смо и овако тај натпис, нагађајући прочитали, недржећи да је то најтачније и како треба, оци још се више нађоше у чуду наводећи: да, га нико до сада није мого прочитати. Сам он и ако небуде баш овакав, као што је прочитан, а тим мање, ако је одиста овакав, нема скоро никакве историске важности. Св. оци причаху: да је одиста св. краљ био неко време и у монастиру Сопѡанима, а сада урвини и развалини у краљици и царици Србији.

10. За овим нам показаше други стари покров, но новији од милевиног. Он је основе црне свиле, а потке сребрне. С једне стране, на целом крајку његовом скоро за педао, стои широк од загасите зелене кадифе златом извезен у прилици разних шара и украса, перваз, а с друге овакав исти, но у место шара са овим тлатним натписом:

† Златоткани покров сен блаженши велики господинъ
Арсенїи ѹетверти православни архїепископ пекски и
Васїа Илаѹрико сербски патрїарх во славъ божїю и по
любавїю ѹгодникъ божїѹ стѣомъ Стефанъ прѣвовенѹаномъ
кралъ сербскомъ и всеїа поморскѡи землѡи бившемъ,

СОБСТВЕНИМЪ ИЖДИВЕНИКЪМЪ САУНИИ ДАРСТВОВА ЗА ВЕУИТИ
 СПОМЕНЬ СВЕТОИ ЦАРСКОИ ОБИТЕЛИ СТОУДЕНИЦИ ХРАМА
 УСПЕНИЯ ПРЪСТИА БЪЦИ И ДЕЖЕ СВЕТИА ЦЕЛОКЪПНИА И
 УДОТВОРНИА МОЦИ ПОУИВАЮТ. ДА ВЪ УЕСТЬ ЕГО СТОАГО
 ВЕЛИУЕСТВА КЪВОТ ПОКРИВАЕТСЯ СОУНИИСА ЛЕТА † А. П. М.
 З. —1747— ВО О ЕГО САЗДАНОИ РЕЗИДЕНЦІИ ПАТРІАРШИИ
 КАРЛОВАУКОИ ВО СІРМІИ. ПОСЛАСА ВО РЕУЕНЪ ОБИТЕЛ
 † А. П. Д. И. —1754— ПОДПИСА АЗ СМІРЕНИ ЕПІСКОП
 П. Д. КАРАНСЕ—ЕВЕШКИ—ВЕРШАУ—КИ—ГРЕШНИ ІОАНЪ. †

11. Омофор св. Саве, тако веле, је од прастаре црвено-рујне кадифе сав изкрпљен. Обтока му је била за 3. прста свуда унаоколо од чистог злата, извежених грана и украса разних, а сада од ширита. Још се познаје златних грана вез шири од једног педља, а што је за нас најзнатније то је: што је на среди овог двоглави неманићски, од бисера, бео извежен орао са траговима од кринова.

12. Сакос св. Саве сав изцепан и изкрпљен од црвеникасто-рујне свиле са белим и плавим поткама и шарама златним; на којима су плави кругови изшарани белим и црвено-рујним тачкама.

13. Сребрна икона св. Саве двокрила у кутији, од црвене коже, коју је, причају св. Сава увек на прсима носио. С тога и има сребрне ланце о којима је, на врату, висила. Како се отвори ова кутија, одма пада у очи прекрасно живописана света тројица у црвено-рујном и плавом оделу, у отворено-црвеном пољу, а са белим писменима и надписом око главе јој. Испод св. тројице, а на десном криоцу, белим писменима на плавом пољу пише,

БЕЗСРЕБРЕНИЦИ СВЕТЫ КОЗМА И СВЕТЫ ДАМІАНЪ

на левој :

ВРАУСКИ СВЕТЫ КИРЪЛЬ, СТОУТИ ІОАНЪ

Више и ниже ових иду украси од бисера и црног дрвета, а под криоцима, црвеним писменима на плавом пољу пише у 4. врстице овај надпис:

† СТЕФАНЪ БОЖІЕЮ МІЛОСТІЮ ПЕРВОВЕНУАНИ КРАЛЬ
 СЕРБСКИ ПРІЛОЖИ ИКОНОУ СІЮ ЛАВРИ СЕРБСКОИ СТОУДЕНИЦИ
 ХРАМА УСПЕНИЯ ПРЪСВЕТА БЪЦИ ЛЕТО ГОСПОДНЪ
 † А. Ц. Ѧ. ГО. ПАКИ ПОНОВІ СЕ ЛЕТА ГОСПОДНА
 † А. П. И. ПРІ АРХІМАНДРІТЕ КАСИЛІИ И ВСЕГО БРАТСТВА
 ВЪ ТЕМИШВАРѢ ПРІ МИТРОПОЛІТОУ ГЕОРГІИ ПОПОВИУУ.
 ВТОРОМЪ ТИТОРЕ.

На десном криоцу, кад се отвори, стои озго

**свѣтъ царь Симѣонъ у среди св. Никола Мирликискійи
па св. свѣщенномученик Ахила**

Сви су ови надписи белим писм: у плавом пољу. Испод њих:

св. М: Меркѣра светы Стефанъ нови и св. Іаков персиганин

На левом криоцу озго

свѣщенномученик Харалампиа, св. Антипа, св. Іован предтеча

а испод њих:

св. М: Прокопа, св. муч: Димитрѣ и св. муч: Гевргіе

Ниже подигнутог сребрног украса, стои крст, у ког су на врховима колотови од сребра, као и крст, па позлаћени са 10. каменова плавих и у круговима бивши по један дијамантни. Ниже дољних пречага крста стои цар Константин с леве, а Јелена десне стране крста. Ниже њих стои успење св. Богородице. С десне пак стране крста пише црвеним писменима на загасито-плавом пољу у 14. малих врстица ово:

**Улен іѡана предтечи, моћи светаго свѣщенномученика
Антипе и светаго Харалампиа, светаго великомученика
гевргіа светаго Димитріа, светаго прокопиа, моћи
стѣх врачев кира и іѡана**

С десне стране у 16. врстица, као и напоменутих 14. пише ово:

**уест уеснаго древа, міро светаго Симѣона, моћи светаго
мученика Ахилиа, міро светаго Николаа, моћи св. муч:
Меркѣриа, и светаго Стефана новаго, Іакова персиганина,
козми и дамїана**

Диван и прекрасан наш прастари живопис, овде се још и дан данашњи показује у подпуној и јасној својој дивоти и красоти, и негледајући на мајушне слике, ипак би послужио многим правом вештаку за узор и образац. — Ето овако свршисмо са нашом препратом и већ стоимо пред дивним вратима, која уведе у главну, и то прво женску, цркву. Западни дувар сав је, као и споља цела црква, од тесаног мрамора дивно и прекрасно урађеног. Спрам надвратног огромног и дивно украшеног полукруга стоје, са страна, два огромна прозора, веле, а у старини врата, кроз која је се пролазило у препрату и из ове у главну цркву. Врата ова, као и у Жиче, означавају улазак наших краљева и краљица у цркву; јер су овуда пролазили.

Осим овог кроз сву препрату, па и изван ове, ишли су овакви ходници до у палате на место којих су данашње ћелије са кулом оном више од пола утамањеном. Сва ова огромна надвратна полукружност украшена је прекрасно израђеним разним сликама и приликама на камену, да им се човек мора дивити и чудити. При дну, с десне и леве стране, стоје огромне крилате утве обе из идолопоклонства српског, са неким као круницама на главама и крајевима крила, а нарочито су украшене дубовим листом, без кога се тако рећи у Срба до хришћанства није могло ни живити ни умрети, а и данас још на многим местима погребати. Више ових са страна иду по четири разне слике такође из идолопоклонства нашег, а више њих по две са страна са људима на чудноватој животињи и срашћеним са овима. Људи имају доламе српске, шиљате калпаке, неви стрелама неки мачевима и т. д. оне по четири утве са страна, бију и гађају, а са леве стране одма до четврте животиње човек спада с коња; знак да га је ова надјачала.

Све ове слике, прилике и утворе држи пас, или лав, у своим устима, јер из ових десно и ливо иду гране грмове у које је све то уплетено и умотано. Гране су ове суве, без лишћа, знак смрти и пропасти. А што рекосмо пас или лав имамо такође основа; јер је наш народ од искони, незнајући за правог лава, мешао пса и лава у једно. Пас је био, као и коњ и соко, најпреча и најпотребнија животиња Србу војнику и сваког занимања. С тога је у песми:

Смрт Југовића мајке:

"Мртвих нађе девет Југовића,
И десетог стар-Југа Богдана,
И више њих девет бојних копља,
На копљима девет соколова,
Око копља девет добрих коња,

А поред њих девет љутих лава.
Тад завршта девет добрих коња,
И залаја девет љутих лава,
А заклика девет соколова."

И у песми: Бановић страхиња:

"Сам отиде пољем крушевачким.
Ја кад био низ широко поље,
Обзиро се ка Крушевцу бјелу,
Неће ли се шуре присјетити,
Неће ли се њима разжалити;
А кад виђе јутрос на невољи,
Ће му нејма главна пријатеља,
Паде на ум, па се досјетио,
За његова хрта Карамана,

Кога воли него добра ћога,
Те привикну из бијела грла,
Остало је хрче у ахару;
Зачу гласа хитро потрчало,
Док у пољу пристиже ћогина,
Покрај ћога хрче поскакује,
А златан му литар подзвекује,
Мало било разговорис' бане".

И

"Женску страну лако преварити,
Лако скочи ка да се помами,
Она нађе један комад сабље,
Зави комад у везени јаглук,
Да јој билу руку необрани,
Па облеће и отуд и одуд,
Чува главу Турчин Вла-Алије,
А ошину господара свога,
Господара Страхињића Бана,
По врх главе почекрк-челенци,
И по његву бијелу кауку,
Мало рани главу на јунаку,

Поли крвца низ бијело лице,
Шћаше залит' очи обадвије.
Препало се Страхињићу Бане,
Ће погибе лудо и безумно,
А пошто се Бане домислио,
Некаквога хрта Карамана,
Викну Бане из грла бијела,
Што је хрче на лов научио,
Скочи хрче и одма дотрча,
Те банову љубу дохватило;
Ал^ је женска страна страшивица,
Страшивица свака од пашчади,

Баци комат у зелену траву,
Љуто врисну далеко се чује,
Жута хрта за уши подбила,
Те се с њиме коље низ планину".

Скочи Бане, па из грла викну;
Те набрекну оног жутог хрта,
Док је своју курталиса љубу. *)

*) Вид. пес. срп. нар. Вук Кар. стр. 287 и 8 и 305 д 306.

Ниже овог полукруга иду 8. полуиспупчена полукруга, па украси од грмова лишћа, полукружни увијен венац и опет украси од дубова лишћа, А ниже ових прекрасно израђен на престолу седећи спаситељ са клањајућа му се са страна два анђела, такође дивно и прекрасно изрезана у камену. У једног је, анђела, плава, а заогнут црвено-рујном, а у другог беличарасто, жућкаста, дреа, а оба имају златна крила. Ободи светитељски у све три слике прекрасно су израђени.

Ниже ногу њихових, баш под Г. Исусом Христом, стои крст у виду звезде; са страна овога по 3. птице, — утве или бивши грб Срба у Ђерманији и при балтиском мору — и грб орлова Неманићски, а даље по 7. надстубних украса. Више свега опет су украси од дубовог лишћа. Ниже ове украшене пречаге, у мањем полукругу, стои прекрасан 8. краки крст српски, или неманићски, а са страна међу колутавима, или круговима, у место украса, стоје писмена која значе: "краљ" — састављена цела реч и сва писмена од ње уједно.

— При дну, са страна, ослања се по један стуб, од оних бивших седам, на прежајуће лавове од камена, а од пречагног украса, више српског крста, с једне и друге стране, спуштају се колутни или вечност престављајући разни украси са уметнутим у овима ружама и другим украсима, кои сви имају основе, у основном цртежу огнила и других старих српских грбова још из идолопоклонства, а и кринове из христијанства и т.д. Даље, са страна, иду, осим осталих, светаца по 6. апостола. Кад се уђе у препрату, познају се трагови од бив. украса стубова и осталог, око ових врата, као и са стране препратине; али је то сада све утамањено и уништено, као и оне животиње и лавови под стубовима препратине стране. На месту Исуса Христа, са препратине стране, овде је св. Б-ца живописана или уписана, са разширеним рукама, а на прсима јој стои уписан мали Спас.

Са страна јој је месец и сунце, опет припадљивости српског живота до хришћанског и његове религије. Више ње, из главне, или мушке цркве иду два огромна, неманићска и са њиховим украсима, прозора. Између њих је уписан пакао, св. Гаврил, а даља страна, са сјеверним зидом, сводом и свему чак до јужног прозора, замазана је и умазана, све до св. Б-е са раширеним рукама, изузевши место на ком је Анастасија монахиња у зеленикасто-плавкасто-жућкастом монашком оделу. Више ње белим писменима, у плавом, пољу пише у 3. реда:

**ω прѣста дѣво бѣга нашего мѣи и прими
молѣнїѣ рабѣ свои монахїѣ Анастасїѣ**

Даље иду "св. Марко тракиски, св. Петар атински" и од других остатци и трагова. Над западним вратима мушке цркве живописан је страшни суд, а под сликом монахије Анастасије царице и жене с. Симеона мироточца, Немањине Ане, метнута је у помост надгробна плоча из скорашњег црквеног гробља са овим надписом, између крста простог:

**їс ѥ хс и даље ЗДѢ ПОУИВАЕТЪ РАБЪ БѢЖИ ІѠАНЪ
ГЕОРГІЕВИУЪ СИНОВАЦЪ ПАЗРСКАГО ВЛѢДКЕ ІѠАНИКІѦ
ПРЕСТАВ: В(или К) Л ТО А. ѱ. Ж. П. З. МАІѦ ДЕНЬ**

Е овакву безсмислицу и безпослицу неби, ваљда, ни Турци чинили. Овим се, без икакве свести и по глупости једној, иде на то: да се потре важност старине наше, па и сама старина. Нека

нам се каже ово: после 50 год: кад изумре овај нараштај, који је помост овај од овакових плоча правио, ко ће знати да је то, тако било, и ко неће држати да су у овој цркви св. раке одиста из овог доба, које ове поклопнице нове казују? На каменом округлом первазу јужног зида, који стои више огромних камених плоча, тесаних за 5. стопа од помоста уздижућих се, познају се трагови овога надписа, у два редића :

† месеца декембра гѣ дѣнь прѣстави се рабъ божи
† предхѣдоси изб. и жалости изб. ниѣскогъ цѣрстви избр.
† растѣкъ недостоинны и прѣгрѣшны изб. светаго
Симеѣна сѣнь кнезь † Стефанъ влъканъ

А одма у помосту, спрам овог перваза, на поклоници, из новог доба ово:

Здѣ поучиваетъ раба божіа Монахѣа на вѣ лето ѡ
рождства христова изб. 0-0, месеца авгѣста гѣ дѣнь

Ето, таква безсмислица и чуване старине! Овде се познају и трагови од гробнице поменутог, која још и дан данашњи постои. Испод св. Богородице, над западним вратима, пред мушком црквом у 3. реда, стои овај надпис:

† възлюбихъ красотѣ домѣ твоего, ходатаинницѣ те
прѣдлагае — место предлагае — богородице двѣ
при небесѣ сина, ѡ вѣрзи намъ двери милости
своѣ еи влаѣци

Главна, или мушка, црква састоји се скоро сва од самог кубета над пречагама крста и од ових, са малом околиницом припадајућом у неколико осталом целокупном храму. Испод овог огромног здепастог, неодговарајућег целини здања, кубета стои нови живостас, тако урађен и по новом турско, цинцарско, грчко маћедонском начину; да незаслужује никаква спомена.

Све што је ту, и ако му је назначено да представља српске свеце, као и у новом нашем србљаку, представља неке Татаре са именима српских светаца. Око перваза кубетног пише кад је ово живописано, а и напомиње се које где и у причама: да је овај манастир први пут Вукан, по свом покајању, преживописао и т.д. У олтару трогубом и округлом, познају се још неки трагови од старијег живописа, и остатци одела сведоче, да је српско било. Одежде су обично беле са загасито плавим крстовима и т.д. Познаје се св. Богородица, Исус Христос и т.д. али су ови остатци тек од трећег преживописивања, као што се то види и по изradi и остатцима бољих живописа у кумсалу — малтеру — црвеном.

Са јужне и сјеверне стране десног олтарчића стоје остатци од по 3. слике царске, у српском неманићском, црвено-рујном, оделу, али су тако изобијане и изкварене баш око глава де су надписи били; да се о њиховим именима неможе ништа дознати, негледајући на силну вољу и огроман труд. На десној страни, од двери у главној цркви, стоје целокупне мошти св. Симона сина св. Симеуна Немање, иначе Стефана прво и правовенчаног краља. Над гробницом његовом стои дрвени трем и заграда, пред којом су у помосту плоче са остатцима надписа. Са јужне стране, баш по причању над

гробницом бившом св. Симеона или Немање, стои, донета из црвеног гробља, па метнута, проста плоча са овим надписом:

ЗДѢ ПОУИВАЕТЬ РАБЪ БОЖІИ ЕРОМОНАХ ѲЕОДОСИЄ ПРЕСТАВИСА НА † А̃. Ѡ̃. А̃. МЕСЕЦА ІАНУАРИА Ѳ ГО

Ето, како се и колико поштује не само старина; него прва и највећа светиња српска, кад се на њу трпају којекакве поклопнице од усопших и умерших јеромонаха и других, којима се многа зла овога краја имају да припишу? ?Побожна, прекрасна и дивна светиња српска, скупљена из подалеких крајева, непрестано се изуваше, бацаше од себе све што је од метала, па се крстећи се, мољаше, подвлачаше, под ђивот свога светог краља, стајаше ту неко време, излазаше, целиваше и дариваше, свете остатке, обуваше и одлазаше од куда је. Овако чињаху оба пола и тако рећи сва три рода.

Да ли има икога на свету, да ли има живе, па ма тако рећи и челичне душе; која се неби овим тронула и заплакала, која неби сузу своју пустила, ако не за чим другим а оно бар за овим одушевљењем, за овим поштовањем и уважањем народа, свога првог и великог свеса и владаоца у православљу? Но има, има заиста и то оних, којих је позив да подржавају све добре и честите, спасоносне за народ и државу стране, народње, а да искорењују зле и опаке, убитачне и утамањујуће једно и друго, и упропашћујуће народност и обстанак народа нашег на овој земљи; има их, на велику тугу и жалост, који те добре стране нашег народа руше и утамањују, а грабећи се непрестано и сакривајући један од другога, сгртане прилоге, са светих моштију: сами се кажу и откривају. О

сим овог и нашу побожност и наше осећаје, као и осталих, неприличан месту и светињи, одношај једнога од ових, спрам једне, биће неваљале, женске, прекиде, и ускипе крв, кад и то још видесмо, и то на овом и оваквом месту! Човек сав изгледаше пренеражен и као студенем водом цреливен. Узалуд дивна молитва једног из тако зване старе, а боље праве, краљице и царице Србије, — коју блгарски и блгаро-турски органи зову "мнимж — та Бржена" — којом призиваше и приклињаше светог краља:

"Свети и велики краљу мој, богоугодниче, Христов побочниче, спасов сапутниче, божији помоћниче! молим ти се, преклињем те и заклињем, небеска сило, земски спаситељу: помози ми, с браћом и друговима, дај ми срећу и здравље; опрости нас тешких и великих псећих и поганих мука и беда! Помилуј ме, спаси ме, избави нас, сачувај нас, крени твоје небеске светиње и земаљске силе, поби и сатри зле и погане невернике, који ти се ругају, твоје цркве обарају, твоју веру грде и псују, твој лик муче и плују, твоје синове газе и гњече! Чуј ме, и учини по твојој сили, по твојој светињи, по твојој моћи, моћно си моћан, разпрости србску крштену власт, и руку књаза — дуго је се мислило каку му је име на — Мих-ми-Михаила, Ми-ло-ло-ша; прекрсти и освети земљу твоју, очисти је од поганштине и пексимисти, сачувај нас и укрепи у власти вери, у вољи твојој!

И опет ти се молим, наше јарко сунашце, наше царско чедашце, наш огњени, светли и бели краљу, наша надеждо и поносе, наша моћи и узданице, наше добро и срећо, наш животе и доброто, наше миље и ковиље. А ја ти ево, све што имам дајем и даћу ти, са браћом, родом и свим Србима браћом ришћанима; помози нам, спаси нас, избави нас, јави се међу нама, подигни твоје земље и градове, твоје цркве и школе, твоје манастире и светиње! Све ти је затрвено, све утамањено, све упропашћено! Изчисти између нас и последњег поганика, и одпадника твога, свети краљу, и злог арнаутина, круно наша, и бесног спахију, свете наш, и погану војску, сунце наше и највећу поган на свету, оце и дервише, моћна сило, и царе им погане са две оштре змије, драги спасу, и све што је њихно погано псеће и неверничко!"

Нас је истина неко време задржала ова никад нечувена и оваква дивна и сладка молитва, при којој је наш рођени брат, из "мниме старе" Србије по братско блгарским и блгарско-турским новинама, извадио своју убогу и ојаћену кесицу; па свесрдо сву изручио на ђивот светог свог краља. Колико је у њој било незнамо, но знамо то: да је искао мало хлеба од братства, недадоше му, па и онако гладан и уморан оде весео: да опет метне врат у тежак и чемеран јарам поганички.

Ех, наши манастири и наше задужбине! кад ником ни тврда и окорела хљебца недите!? Ово нас још више расрди, ободосмо нашег малог умореног и сусталог коња; те, по највећој киши и лапавици, одосмо даље, преко Ђакова "високе планине" на којој се белаше снег у почетку Септембра.

ГЛАВА V.

Српска и турска граница, караула, и Ђумрук турски, пут до Куршумлије, старине уз пут, Куршумлија и преноћиште у њој, старине цркве св. Николе, пут у Приштину, старине уз пут, нахија куршумлиска и њени становници, ханови, пепељевачки или добањски и подујевски, черкези, одело, обичаи и т.д. вођ чича Сумбер, његове приче, сретај са мутасерифом нишким и секретаром му бугарином и т.д.

Тек у Крушевцу, и из овог идући до Јанкове клисуре, видесмо нашег друга и вођу до некле кроз краљицу, царицу и праву Србију; тек овде опазисмо, да имамо посла са савршено невештим, као и сами што смо, а поштеним човеком, који незнађаше ни пута ни језика, као и сами, па и ни обичаје и понашања, која су својствена господарећој раси и земљи у којој су. Упознавши се како ваља са своим вођом, морали смо, а по савету нашег г. Ђумрукције и надзиратеља, остати да преноћимо у Јан: Клис: док нам ненађу човека до Приштине, а тамо како Бог хоће. Дуго су се мучили: кога, од оностраних Арнаута, или боље потурица, да позову? Избори су падали на разна лица, и овима је наложено толико мана; да су одма пропадала. Избор остаде, по предлогу преболне, а ваљане г. Ђумрукциниче, на неком старом чича Сумберу, из првог прекограничног седа Ђетиње. Њега још те ноћи позову, и он пре зоре, без тескере и пасоша, дође. Погодба се сврши за 80. турских гроша до Приштине, за вођарину. Наш чича Сумбер беше прави стари, како у типу, тако и нарави и свему, Србин. беше то старац од својих 85 год. дуге беле браде и бркова, румен као ружица, здрав као јелен, а лак као срндаћ.

— Као да је се самим околностима ишло на руку, да се јошт у нашој страни почнемо навикњавати - на нечистоћу и гадост у преноћиштима. На Јанковој Клисури, ништа више нема: до једно старо дрвено здање; једна стражара дрвена, и механа по плану, но тако влажна и нечиста, да би је требало од вајкада срушити. Због оскудице у кућама, четири собе њене заузимају канцеларије и стан ђумругцин; но због плесни и влаге, од које акта буђају, једва ли ће се и која душа моћи овде две до три године одржати. Сирота добра г. Ђумрукциница увијаше се и превијаше у тешким и страшним боловима долазећим од влаге и плесни. Она беше права мученица, овог несретног државног здања, које би требало још овог лета срушити, да свет непропада и да се неутамањује. Нама одредише једну собу која је сва зелена од плесни и влаге, као гуштер, и ми целу ноћ не бијасмо ни будни ни у сну. Само знамо да су нам добоши бубњали по глави. Целу ноћ изгледасмо зору, као озебао сунце. Напољу се није могло седети, што непрестано падаше киша, а овде су ноћи ужасно студене и без кише. Које са уговора о вођењу и чекању вође, а које опет са обичаја и потребе, да се рано а пре зоре не отварају вратнице, морали смо чекати; те пођосмо доцније, но што смо хтели.

У овом чекању и тумарању око простора одређеног овој царини, показаше нам развалине православне црквике. Причају, да се Јанкова Клисура зове због тога; што је, тобож, Сибињанин Јанко, водећи на Косово војску овуда, ову цркву сазидао, у њој пречестио војску и то све за једну ноћ; јер се више овде није бавио. Разуме се по себи: да Јанко није, као римокатолик, ову православну цркву подигао, нити ју је могао подићи за једну ноћ. Случајно име Јанка са Јанковом Клисуром, веже два разна, а можда и три, догађаја, у један односећих све Сибињанин Јанку. Да ли је, одиста овуда Сибињан Јанко провео војску или не, питање је само; но да је цар Лазар провео своју војску овуда и отишао на Косово клето, нема сумње. Црква није била одвише голема, а недалеко од ње налазе се и развалине градића; те ће по свој прилици бити домаћа црква неког српског властелина. Олтар јој је прекрасан округло, обрнут истоку, а сама је била обична грађевина од камена из доба Неманића.

Народ овде свети водицу, понекад и крсти по које дете и друге требе чини. Око ње се познају трагови прастарог српског гробља, које засипају потоци са горње планинице такозване "Варош." Овај је са планином, прозван овако, веле, због некада на њој бивше вароши. Остаци гробља показују, да је ово из 13, 14 и 17 века, што ће рећи: да је ово месташце било у старини знатно, опустело у 15 и 16 веку, па у 17 опет се почело подизати, а од тог доба сасвим сатрвено. Дуго смо се и дуго мучили да бар штогод од натписа нађемо; али сав труд беше узалуд. Говораше нам пратиоц, из Крушевца, ког нам ваљана окружна старешина даде; да је било неколико са разним приликама; показиваше места овима, која су буицом засута и т.д. но нама не беше ни времена ни толике воље, да се то извиди. Док смо овуда шврљали позваше нас, да се кренемо, и то је била једна од најчудноватијих минута и разних осећаја у дотадашњем, нашем животу.

Ко није нигда путовао; ко никад није остављао не мали прагић свог дома, у ком је рођен, но праг своје земље и домовине; ко се никада није разстављао са свим везама којима се везује за све своје по ближеј и даљој крви и сродству; ко се никада није опраштао са свим предметима окружавајућим га, напоследку; ко није тако рећ обамирао, па оживљавао: тај незна и не може знати осећаје овог часа и тренутка, а нарочито преставивши земљу у коју иде, па још њена најопаснија места, Куршумлију и т.д.: Шта смо тада мислили и осећали и сами незнамо, нити би могли сад казати ? Знамо само то, да скоро ништа нисмо ни мислили ни осећали; но смо се били цели удрвили тако рећи. Цели смо се састајали из самих борби, из борби видети што више, прегледати, описати и т.д. и борби које нам сваког часа излажаху пред очи у свима своим страшилама. Страха нисмо имали, но смо имали одвратности, укочености и дрвености.

— Поменута господа, већ су се договорила била шта ће и како ће да кажу, само да би што безбедије стигли до Приштине. Они и сами нису одобравали овај пут, којим жива душа поштена, ван разбојничка, нити је веле ишла, нити ће икада ићи, не само из наше кнежевине, но ни из других земаља. Сву ноћ драгу туштила је се била страшно густа и студена киша, да је у јутро све живо дрктало. По општем савету, наш зимњи капут морали смо оставити, да се не би ко на њ полакомио; те смо без њега такође и сами дрхтали. Јарко сунашце час је изакало из огромних влажних и студених чељусти црно-тустих облака, час је опет пропадало и нестајало га. Овострана званична лица, преко свог обичаја, ваљда због влаге, нису долазила да на српским вратницама лупају.

Ово је поменуту нашу госпиду прилично изненадило, и страшило, јер су их очекивала; те да нас у земљи и под нашом влашћу, тек онако мимогредно препоруче. Ићи, ради тога тамо и сами нисмо одобравали, као и остали јер је се увидело; да би нам то, као имајуће изгледницу неке званичности више нашкодило, но користило. Дуго су се оба наша ваљана чиновника мувала, док ни муву чича Сумбер неразтера опоменувши их да иду да обиђу своје комшије, и да виде што их то, данас преко свакидашњег обичаја нема. Тако и би, и г. Ђумрукџија, г. надзиратељ., буљубаша, са још једним момком, чича Сумбер, ми и наш друг са нашим коњима, кренемо се нашој недалекој граници.

Прве вратнице прођосмо, друге па и треће, или последње, од којих и с једне и друго стране иде плот, који одваја један и исти народ, једну и исту децу, једне и исте свете мајке Србије. Он је пројурени нож: кроз сред жива срца нашег народа; он је узрок датом назадку, нашој слабости, крцавости и чамотињи. Он нас двоји, дели, одрођава, утамањује; он је жива рана, кроз сво срце наше свете Србије, која не да, да се делови његови саједине и споје, приљубе и сроде; те да направе и створе једно природно и рођено цело срце, целу народност и земљу.

Боже мој, овака мала и ништава плотина, коју може ваљан момак прескочити, има такву чаробну силу у себи, да је страшило свега племенитог и доброг, и утаманиоц свега човечанског и божанственог на овој земљи! Наш је друг био сав пребледео као чивит од страха, званична лица непрестано су се договарала, како ће и шта ће говорити и т.д. а нас су биле обузеле страшне и одвратне мисли; те је тако, цео наш кариван изгледао, ваљда, жалостан и смешан. Чим се прође наш плот, одма се из прекрасног катловиног нашег кланца, наиђе тако рећи на праву Клисуре. Оба брега, и над њима брда, над речицом Блаташницом, као да тежи да се један на другога згромадишу. Блаташница, која изнад Монастиришта срп: села у турској страни протиче кроз једно језерце или блато, са чега се тако и зове, — прескакаше са стене на стену, које јој имадоше доброту окрајци Копаника и Јастребца, на турити на врат. Па не само она, но и ми сви морали смо, угледајући се на

њу тако исто чинити, и благодарећи добром удесу, ми се са г. ђумрукциом, буљубашом и чича Сумбером, неувалисмо у вале њене; док их сви остали огледаше на своим дреама, а нарочито стари г. надзиратељ, једва их изтера из својих старинских и правих, изшараних обтокама — гајтанима — потура.

Нашем чича Сумберу особито мило беше, што тако сретно прођосмо; јер је он по томе рачунао и предсказивао, кавав ће бити даљи пут? Тако исто и наш коњ неували се у вирове њене, док мањи, а чвршћи и много срчанији, такође наш, али уступљен нашем момку, овога кривицом окупа се заједно са прњама на себи. Чича Сумберу не беше ово мило, и ако несматраше, да му је брига и за овим. Њега је сматрао као неког прилепка — пришиђелдију — уз нас.

Док смо се овако храбрили, договарали, скакали и т.д. са једне стене, на другу, као прави паклени син једна висока људескера црна као угљен — што се одела тиче, а иначе што лица и припадљености овога тиче, плава, — грахоташе се дивљим, подсмешљивим смехом, питајући најбрзобројније : "како си море ђумрукцибаша, надзиратбаша?" Само буљукбашу и његова друга мимоиђе, показујући се првome одвећ учтиво и лукаво, а прече ћи се на његово оружје, другог презираше И неудостојаваше га ни свог, као погледа, акамо ли говора. Међутим ласно је се приметило, како су му играле усне при погледима на оружје буљукбаше и његова момка. Наша му се господа одазваше што може боље и учтивије бити, ваљда као никада до сада, а на захтевање његово дадоше му више, но што је искао, дувана. Он нас из овог кланца, или управо праве, клисуре, доведе, званично, до карауле турске.

Мислимо да је караула турска сваком добро, позната, а нарочито онима, који су долазили до граница наше кнежевине; те је с тога и нећемо како ваља описивати. То је управо двобојна кућа, као чардак; долњи јој је бој, обично, или озидан, или од дебелих балвана, па улепљен, изшаран у место украсима, шарама и прозорима, дугим а уским прорезотинама, кроз које се, у обсадном стању, пуца. Горњи јој је бој такав исти, но само ужији од дољнег, јер је свуд унаоколо отворен трем, са ког стражар прегледа околину. У овом трему, као и у главном његовом делу, такође су ове прорезотине, за пуцање. На горњи излази се из дољнег боја, и то са средине његове, преко стубља које на средину горњег боја излазе. Стражара је ова сва олепљена, а да ли је зидана или је дрвена, незнамо, али то: знамо: да је одвећ стара, чађава, црна, прилично опала и страшно нечиста.

Стражар нас уведе у ову, и то дољни бој њен, сав страшно нечист и са ђубретом, без претераности, до појаса човечијег, ако не и више. Ту ти ништа друго и нема, до ђубрета разноврсног, а нарочито остатака и трагова од разних дроњака, извареног оружја, обуће, косчурњача, од све животиње, коју мухамеданци једу и т.д. Чим смо ушли у дољни бој ове стражаре, озгор је се зачуло, најпре званично од две ђумрукције и ђатица, па и од осталих до 14. гласова, ожђелдија — добродошлица — нашем ђумрукцији и надзиратељу. На горњем боју сви су се били скупили око ватре, као гавранови и орлушине, око лабине какве. Ту ти је се могао видети тип чисти српски у потурице Срба, а сада тако званог Арнаутина; тип, смеса српског, и османског, шкипског и османског, шкипског и српског османског и циганског и т.д. Једном речју, ту је унеколико било преставника свију народности, које као гладни вуци нагрнуше на ову праву и чисту српску земљу.

Гад, бео, црн и црвен, коме нема броја, нечистота, ђубре, одвратност, састав свију смрадова у један, дивљи погледи, као у згранутих и бесомучних, учинили су ужасан утисак на нас, у којима је било више, одвратности гадности, блувотине управо, ако се смемо изразити како је било, но што је било страха, ужаса, доброга и лепога. Представите себи толику гомилу људи савршено црних и масних, која се необлачи у години дана ваљда једном, која се можда никад и не чешља и не пере, и која се начечала у малој стражарици, непочишћеној, ваљда од кад је направљена; па ћете моћи преставити гадост и одвратност, нарочито за онога, који, први пут у свом животу, гледа такве призоре. Један болан раздевен и свучен, кашље и лежи; други дрема и куња; трећи пуши и плуцка; четврти пије каву и т.д. и то све без икаква реда и поредка.

Чим смо поседали, осуле су се каве, по старешинству, а од стране наших пратиоца, опет дукан и т.д. Истина да су почаствовали и нашег буљукбашу, али преко воље и тек онако показујући јавно мржњу и одвратност према наоружаном Србину, који би требао, по мишлењу ове госпode, да је само чиста раја и измећар. У дугом пуном свакојаким лажа и измишљотина говору, дошло је се било и на

саму ствар, ради које је се мењао говор час српски, час турски, а час опет арнаутски. Нерадо су нас сви погледали, и то све не радије, што су се наш г. Ђумрукција и г. Надзиратељ, тако рећи спотицали у говору, као да смо, час једноме род, другоме својта, и т.д. и као да час идемо у род у Приштину, час као у отаџбину и т.д.

Чудна је ствар код оних потурчених Срба. Они вам говоре лале миле, ласкају вас и варају османлиски и азијатски све дотле, докле недође ствар која их се тиче. Кад ово наступи, оставе одма наличину азијатску, па ти се обрне у правог Србина: постану озбиљни, званични, надувени и т.д. што као Османлије, и азијати немају; јер су ови учтивији и лажљивији, што се више њих самих ствар тиче. О нама и нашем пасошу наступи таква тешкоћа, каквој се нико није ни надао.

Један ђумрукцибаша, дугачка људескара, тела босанског, а облика српско-османског, скочи и слети доле, те, са највећом ватром и суровошћу, негледајући на толика погранична пријатељства, прегледаше све на нашим коњима, у самарима и свуда, па и нашег вођу прегледаше до гола тела. Мрко га је гледао наш пандур са карауле, тек по кад кад пуштајући му у говору по коју муху. Сиромаси стари и добри наш г. надзиратељ више пута слетаху доле и турски га блажаше, ама све узалуд. Ствар је дошла и до нас и негледајући на све препоруке, пријатељства наших чиновника и остало у мал што и нас самог не прегледаше. Овоме је се јако одупирао г. ђумрукција, који беше ватрен и нагао, и г. надзиратељ, који беше прави Османлија у понашању и нарави, а и говораше турски боље од свију ових потурица Срба, зашто му сви у опште одвећ завидеше, а нарочито ђумрукцибаша.

После дуге муке, једва се опростисмо беде и невоље, те нас непрегледаше, и то не, благодарећи нашој овој господи, но болном буљуукбаши турском, који напомену, да је погинуо кнез Михајил, а то ће рећи: опасности нема од кнежевине! Пошто се и то сврши, беше дуга мука око наплаћивања ђумрука за коње, и ствари нашег друга и момка. Ђумрукцибаша турски слетаху непрестано и испитиваше нашег сапутника: одкуда, за што, куда, ради чега идемо, коме ћемо ? и т.д. У овоме му непрестано смешташе наш г. надзиратељ, који такође, и сам непрестано слетаху. Љутит што ништа није дознао, а није ни имао шта дознати; јер беасмо прост путник, мучаше се око наплаћивања ђумручине-царине.

— Тражаше по својим тевтерима одређену наплату, а то - ће рећи хтео је ову забашурити, па више наплатити. Наш г. ђумрукција, познаваше таксу турску прекрасно и непрестано га упућиваше на његове листине од тевтера, које јасно турски потурица читаше. У овоме виде и наш ђумрукција, да није наплатио ђумрук на неку срму нашег момка, те ти и он ту наплати. Ово је имало и добре и зле стране. Зле што се наше кесе тиче, а добре, што се сасвим умири потурица, кад виде да и наш ђумрукција наплати ђумрук. Дође реди и а наш пасош и ђатибеј или бег—једно српче од својих 17-18 год. из Ниша — нехтеде дуго, да нам изда пасош турски, упућујући нас: да идемо преко Ниша, куд остали свет пролази, и т.д. наводећи, да овуда нико, ван хајдука, Арнаута непролази и т.д. а нарочито: да из кнежевине, до данас, овим путем никад а нико није прошао.

Овде се сад највише ствар замрси, али настојавањем поменута наша два господина, а нарочито г. ђумрукције, који већ сасвим у ватру дође, — пође посао. Наш Србин рече: да он све види и зна све ако није знао баш ништа ама само за љубав комшилука пропушта нас овуда и т.д. као да овај пут није за поштене путнике; но за разбојнике и хајдуке. Смешно је ствар наводити, како се под видом шале, озбиља прети. Да наш ђумрукција не рече ђатибу турском: "кад пређеш к нама ударићу ти 100 песница," неби било ништа, и ми би се морали вратити; те чак на Ниш ударати. Ову његову претњу остале потурице одобрише; те мој ђатиб написа, на црвеној хартији, свој турски пасош, за српске чиновнике, а наш врати, као непотребан зањ.

Нема неколико месеци, пред нашим путовањем, како је султан издао за српске поданике ове црвене пасоше. Ово је учињено из неколико узрока. Бивало је од наших трговаца тужби, како се наши пасоши, или попутнице, неуважавају; но им се натурају, за скуп новац, турске тескере. Власти турске опет жалиле су се: да неразуму српске попутне листе; да су Срби у турској равни њиховим поданицима; да са овима имају једна права и т.д. и да им се морају и тескере турске давати. На захтевања нашег Намесништва кнежевог достојинства, ови су пасоши издани; али и овде је порту руководила, политика. Она зна, да њене све власти незнају турски; па је издала ове пасоше на

црвеној хартији, да би по овој знали којој народности, носиоц ове листе, припада и према томе строго и обазриво на њега пазили.

— Не, у нас међер не каже се, узадуд; што ти је турска посла? Тако је и овде било. При самом поласку вашем, и пошто се наша званична лица, са турским, измирише, опет, ова последња, непрестано запиткиваху: а ко сте, а куд ћете а шта ћете, а ради чега ћете ? и т. д. Сам чича Сумбер, који такође јемчаше: да ће нас право — т.ј. мене — одвести у Приштину, при говору, у стражари, према овоме, мењаше и боју у лицу и погледе, па чак и понашање. Наш сапутник и вођ одрицаше и познанство па и икадашње виђене са нама? Једино тврђаше: да смо га нашли у путу; да је погодио с нама, да нас на свом коњу однесе до Приштине и т.д. Он нам и име незијађаше! Нас је ово страшно и љутило и зачуђивало; ама доцније видеће се и друге још прилике, много веће и чудноватије од ових. Једва се већ једном опростисмо ове проклете, несносне и гадне стражаре турске, која нам је најдубље у души остала од целог пуговања по краљици и царици Правој Србији. Беда је друга била, што нисмо никада јахали на самару и његовим, од конопца, стременима — узенђиама.

— Како се, за неколико минута, одмакне од карауле, пружа се прекрасна, високоравна и хумасти котловина, међу окрајцима Копаоника и Јастребца. Дивота и красота њена неможе се описати и преставити. Блато је било велико и ми сврнусмо у лево уз мутни и брзи ваљајући се из наше стране кишни Поток, селу Ђетињу. Не дошав кући нашег чича Сумбера, у дивној долиници, чекасмо га више од 1. часа док се спреми и договори са домаћима. Он нам овако рече, а у ствари беше друго. Њему је се чудновато учинило; понашање спрема нас турских стражара и чиновника те је се нарочито задржавао, забацивши траг нашем путу, док невиди: шта ови мисле? Он је с једног брдашца гледао на стражару и Куршумлији водећи пут, неће ли који, од стражара, овуда проћи? Ако би ма ко случајно, и ма за чим, и куда, ишао био би хрђав знак и он би нас од своје куће претурио преко плота, у нашу страну. Чекао је докле год нису отишли наши у своју страну, и пошто се иако жив, из стражаре, по речима његовим, само због хрђава времена, непојави, пођосмо даље; али опет не правим путем, но разпутицама, покрај, и недалеко од пута.

Једино нас је, због оваквог понашања стражара, он водио до Приштине, а иначе, у сваком другом случају, мислио нам је дати свога сина, да нас одведе. Често је наш чича Сумбер огледао се на све стране, што је месни обичај кроз сву Турску, а нарочито је мрко погледао на главни пут, чиме је показивао зебњу и стрепњу од стражара и власти турске. За европског човека, је ова ствар чудновата и невероватна; али за човека из ове стране, и путника по њој, ствар је и на свом месту и истинита. У Турској најнезнатнија Потурица, а нарочито где власт судтанова није сасвим продрла, — а где власт она — може спасти живот највећем зликовцу, као и најневинијем човеку. Живот човечији зависи не од воље онога коме припада; но од прве сретене потурице, — и ђејфа власти, — која без икакве одговорности прождире ни крива ни дужна здрава и читава човека.

Примера имамо баш са нашим једним чиновником ког су ниже овог села, где се сада находимо, на месец дана пре повратка нашег у кнежевину, уједанпут на правди бога убили; па никоме ништа ка и два на путу.

— Као што смо горе напоменули наш вођ чича Сумбер врдао је и са правог пута час у лево, а час у десно, слазио, замећући траг. Кад већ напоменусмо пут, онда нам ваља казати: да од наше границе до Косова иду три пута, и то два коњска, — а врло лако могли би бити и колски само мало да се поправе — и трећи колски на Куршумлију. Тако од Јанкове Клисуре, осим у лево оставшег Ђетиња од своих 30 кућа потурица, долази прво село: Чучале за 1 час од наше границе. На наша питања чича Сумбер рече, да је турско-арнаутско — а по другим путницима, српско, село од 15. к. — Друго је Сибница 1/2 часа од Чучале 20 к. а. 3. Трабуње 1/2 ч. 30. 1/2 с. а. 4. Барбатовце 1. ч. 30. п. 6. с 5. Спонце 20 а. или Потурица. Кад се изађе из Чучале одма се протеже више од 3. часа прекрасна хумиста котловина међу планинама. Ову, на неколико часова пред Куршумлиом, сужавају и свде у клапац огранци Копаоника и Јастребца, који се зову Лепеницом планином, а она је је обрасла прекрасном младом грмовом шумом.

А кад се прође и ова тако звана Лепеница планина, наступа опет котловиност пред самом Куршумлиом, до које се долази непрестано слазећи и спуштајући се низ Лепеницу. Други десни пут, а по окрајцима Копаоника прелази из наше стране међу Пачерадом ар: или потуричким селом од 15.

к. и. Павашницом срп: од 25. к: удаљеним за 1. час од наше границе. Од Павашнице долази се такође у српско село 2. Магово 3/4 ч, од првог, а са 30 к. Из овог се иде у Трећак 1/2 ч. срп. село од 20 к. 4. Д, Левиће 1/4 ч. 20 к. ср. 5 Г. Левиће 1/2 ч. 30 к. ср. 6. десно од Кнежевца срп. Спрам њега се прелази преко Топлица реке, па се долази 6 у Порада срп. село 1 ч. 7. у Жалице, такође срп. село, 8. у Калимонце 1/4 ч. срп. село, 9. у Луково срп. село 10. у Сеоце срп: 10. Требиње на Лабу српско 11. у Мауриће пот. село или арн: 12. у Бачиће срп. 13. у Речицу срп: 14. у Трвовицу срп. 15. у Мургуле срп. 16. у Брест срп. 17 у Бајчину срп. и 18. у Главник ар: село крај Лаба.

У Главнику се састају сва три пута. Колски пут од Јанкове Клисуре, као и коњски, са ког смо сашли иде: 1. Чучале, 2. Пребреза 25. с. — а коњски од Чучале иде у Паново 1 ч. од Чучале 20 ср. кућа са знатним и прекрасним веле језерцом, кроз које пролази Блаташница — 2. Грбовац 10. с. у Пребрези састају се оба пута, па покрај речице Гргр или Гргур, — која иде чак са Јанкове Клисуре — и села Ресице, Мужаића и Гргр долазе у Блаце 1. ч. од Пребрезе. Одавде се опет раздвајају, и коњски иде право Куршумлији, а колски у лево, те код Д. Драгуше арн. села прелази преко речице Бачке и долази у Г. Драгушу такође ар: село. Одавде пскрај Белојне ар: и Бачке долази у Туларе ар: из ког прелази преко Топлице и повраћа унеколико к западу. Од Тулара иде у Точање 1/2 с. а. из овог у Грабовницу. Из ове у Лозну ар. на Крчмар такође ар. село, све уз Топлицу.

Одавде већ иде право југу и долази на хатар села Кастрата, Тиховца и Високе ар: код које је и кула. Из ове долази у Лумницу, Рударе, Дешишку, Орачу, Попаштицу, Калудру, Рачу, Мердар или Мрдар па Падујево (или Надујево - нејасно у књизи), све сама ар: села, изузевши 3. села черкезска с леве стране пута. У Подујеву се саставља са коњским водећим од Куршумлије.

А овај — коњски — од Куршумлије па до Подујева пролази ова села, и то уз Бањску која се 53. пута гази: 1. Љутена на страни а при Топлици, 2. Кастрати, 3. Мернице, 4. Тиховац, 5. Врела, 6. Бањска, 7. Добиновац, 8. Пепелевац, 9. десно, у страни, Крпиме и Пакоштица, 10. Сибовац, 11. Дубница, 12. Обранча, 13. Летонце и 14. Подујево. Од Подујева оба пута иду све низ Лаба до Главника у ком се и овај десни коњски састаје.

Из овог сва три иду до Приштине пролазећи ова села од Подујева: 1. Веља-Свеља, — 2. Гртовце, Белопоље и Жуковић, на страни, а при речици Брвенику, која се овде улива у Лаба, 3. Лужано; 4. Лупча, а и Луга, 4. Вранидол, 5. Пргавце, 6. Бешиња, 7. Бакшија, 8. Брница све ар: изузевши последње и на страни 9. Маковце срб. па Приштина.

Коњски пут преко српских села најкраћи је и веле нема више од Паваштице до Приштине од 14. часова. Но причају, кад би се могло са врха нашег Копаоника ударити право па село Рампиште, могло би си преким путем за 10. часова доћи. Други коњанички пут преко Куршумлије, рачунају да је до Приштине дуг 26. часова а трећи или колски, рачунају да је 30 часова.. Како овде тако и свуда, ваља приметити за часове по турској, да се они спрам коња и огледају; те је отуда пословица, и одговор кад се ко запита за простор какав, колико часова захвата: "какав хат, такав и сахат".

Први пут има највише природних тегоба у себи, а добрих страна у томе; што се пролази кроз сама чиста српска села, која се са средњег или куршумлиског пута, прекрасно виде, на огранцима голог Копаоника. Њих смо, са засеоцима, набројалим прибележили преко 55 од којих су осим већ поменутих: Равниште, Бозољин, Белобрдо, Судимља, Чокотар, Белопоље, Блажево, Домишевина, Градац са раз. старог града, цркве и гробља старих, Ковизне, Витоши, са раз. црк. св. Аранђ:, Кијевчићи, са раз. св. Петке, Копарића, са поновљеном црквом! Борчани, Граничари, са поновљеном цркви. и школом, Јелакци са раз: црк: Стануловићи, Лазна, Родел, Кајково, Тврђани, Лепосавићи, Сеочаница, Сељанци, Весаковци, Митровица са раз. црк. св. Ник: Требиње, Мрче, Беласица, Штава, са обнов. црв: Маринци, Белостена, Шургула, Боранци, Радоње, Иричићи, са раз: црк: св. Атан: Трешница, Бабица са обновл: црк: Сеоци Луково, Љутово, Пардуси, са раз; св: Јов. пред: Порада, Калолиманци) Жаљица, Гошића, Паваштица, Магово, Трећак, М. и В. Левиће, Кнежево, Папрадња, Егриште. Осим ових села живе Срби и у овима између наше границе, Топлице и у њу уливајући се речица: Плане, Трнове, Дреновац, Брезнице, Сварче, Белонице, Гргрја — Гргура — и Бачке: 1. Монастириште, 2. Чучале, 3. Папово, 4. Грбовац, 5. Пребреза, 6. Блаце, 7. Чуњгула, 8. Спонце, 9. Мирница, 10. Д. Мекуланци, 11. Г: Мекуланици, 12. Перониска, 13. Пачеради, 14. Гајиновца, 15 и 16.

Д. и Г. Брезница, 17. Прекопуца, 18. Брезница 19 и 20 Г. и Д. Сварча, 21. Петровица, 22 и 23 Г. и Д. Рјезница, 24, Петровац, 25. Булатовац, 26. Анадол и 27. Буковац.

У сваком овом селу има у средњу руку по 20. кућа што износи 540 срп. кућа Причају да има свега око 100 села у куршумлиском кадилуку или нахији, од ових су черкеских 5. а свако село има по 100 кућа, што износи око 500 к. Српских око 40. села по 20 кућа 800 к. даље има 50 ар: по 20 кућа 1000 к. и Потурица 65 села по 20 кућа 1300 к.

Од арнаутских и потуричких села ова су су најзнатнија: 1. Г. Селова, 2. Загоњеви, 3. Жуча, 4. Дјелова, 5. Влахиња, 6. Дугакула, 7. Невада, 8. Перуник, 9. Дугалуга, 10. Стрпаћ, 11. Мужаћи, 12. Престрешња, 13. Међухан, 14. Слимоне, 15 и 16. Г и Д. Драгуша, 17. Кујунџић, 18. Маџари, 19. Брезнић, 20. Дренова, 21. Претежање, 22. Белонина, 28. Калудра, 24 и 25. Г. и Д. Коњуша, 26. Плочник, 27. Туларе, 28. Бачка, 29. Дарча, 30. Вршац, 31. Новосело, 32. Белопоље, 33. Лепенац, 34. Дрвин, 38. Дренова, 36. Могаћ, 37. Ситница, 38. Рашица, 39. Жубота, 40. Пљачковица, 41. Мачковићи, 42, Раставица, 43. Тиовица, 44. Попурка, 45. Баркатовка, 46. Кончели, 47. Тмава, 48. Стубља, 49. Суходол, черкеско, 50. Точани, 51. Буњачи, 52. Ложна, 3. Крчмара, 54. Мирници, 55. Данковићи, 56. Бозоглова, 57. Лучићи, 58. Тмава, 59. Страпац, 60. Ревута, 61. и 62. Коњучик, 63. Стрдан, 64. и 65. Д. и Г, Рјесница, 66. Меровци, 67. Плава, 68. Кукавце, 69. Белавода, 70. Губетино, 71. Г. и Д. Топаница, 73. 74. Г. и Д. Бојастича, 75. Пестише, 76. Старосело 77, и 78. Г. и Д. Слатовци, 79. Цркоја, 80. Широкањива, 81. Крушевица, 82. Вича, 83. Точање, 84. Гробовница, 85. Крчмар, 86. Дединци, 87. Товрљан, 88. Арбанашка, 89. Уит (или Упт), 90. Статовце, 91. Лосна, 92. Космаша, 93. Братовица, 94. Поломи, 95. Механа, 96. Кастрата, 97. Тиховац, 98. Висока, 99. Рударе, 100. Врела, 101. Бањска, 102. Лумница, 103. Десишка, 104. Орача, 105. Попаштица, 106. Калудра, 107. Рача, 108. Пакоштица, 109. Крпиме, 110. Пепељевац, 111. Дубница, 112. Добиновац, 113. Рампишта, 114. Бубљица, 115. Брестовце, 116. и 117. Г. и Д. Коњувица, 118. Златна, 120. Мађина, 12. Житнипоток, 122. Момчило, 123. Кошница, и 124. Дух.

Ми се задржасмо око ових села и путова, а заборависмо навести и напоменути: да се баш скоро на врху ове Лепенице налазе развалине и урвине од цркве, коју чича Сумбер зове св. Петка наша. На питања наша истина се сбуну; али у брзо одговори: да је то џамија св. Петка. Да ли је се одиста ова црква овако звала или не, незнамо, доста је то, да чича Сумбер, код остатака живописа, немаше куд ни камо, а нарочито пошто наиђе на трагове надгробног надписа у ком су наша старосрпска писмена из 13. века. Речи се од ових нису могле сложити с тога што је камење и сувише оштећено. Шта више, пролазећи мимо кућа потурица, тако званих, куле њихове све су подигнуте од отесаног и прекрасно урађеног камена, који је дигнут са наших светих споменика и старина. Чича Сумбору није се допадало ни најмање наше завиривање и разпитавање о свему. Он би час црвенио, а час бледио, као крпа; ми смо га ублажавали, нудећи му коња да јаше, на што је врло радо пристајао, а ми смо пешачили. Наш пратиоц, или названи вођ још од Београда, није се хтео, целог пута макнути с коња; па ни одјати да само мало иде пешке.

Даље идући до Куршумлије наиђемо још на 6.-ре развалине, од старих цркви и манастира, и на једне од градића неког, са траговима од прастарих гробља; али чича Сумбер, или незнађаше, или нехтедиаше баш ни речице казати о овима. Напоследку је се до тога био наљутио, на наша шеврдања с пута, да нам је казао: да он својом главом јемчи за нашу и да, ако хоћемо да нас одведе здраве до Приштине, уза њ, идемо, иначе не узима на се одговорност. Говораше нам, да ни стопе од њега и не измичемо и неизостајемо, и он је имао право. Већ је се уватио био густо мрак, а ми још недођосмо до Куршумлије, негледајући на наша татарско јурење. Прође већ и два часа ноћи, а ми, спуштајући се, тако рећи сунавратке, низ огранке Лепенице у провалију, код њом, Самоковом, Кршумом и Добном, под којима је Куршумлија, — прегазисмо Бањску, те опет уз крш и литу тако рећи, једва докобеласмо, јадни и уморни у далеко чувену Куршумлију.

Ми је зовемо варошицом, или боље Паланчицом, а овдашњи становинци Шехером, и не би је мењали за Ниш и Нишку тврђаву, тако веле. Није шала, паланчица на самом камењаку, коју обливају, Топлица а у њу од југа уливајући се Бањска, од сјеверо-запада Лепеница, од сјевера Кршумица и од сјеверо-истока Самоковица, која извире из Самокова сјеверо-источне планине од Куршумлије, па се ту улива у Топлицу. Кршумлица такође извире недалеко од Куршумлије вароши

из планине сјеверно од паланке, Кршума, па се у овој варошици улива у Топлицу. Лепеница слива се са Лепенице планине, западно од Куршумлије и овде се улива у Топлицу, а Бањска долази од Бање Милоша Обилића, под јужном високом планином Добнон, и овде се улива у Топлицу. Није шала Шехер Куршумлија има, веле, своих око 2000 и неколико домова, 3—4. порушене готово џамије, од којих се у 2. клања и моли свецу Мухамеду, 6. трагове од развалина српских цркви и манастира, на Кршуму планини, која је се пређе звала другчије, трагове од развалина неког српског града и т.д.

Како је се у старини ова планина звала незна се; неки нагађају да је се тобож звала Топлица, други Расина, а неки чак и Бања; али је све то само жив ми Тодор, да се чини говор. Потурице би знале, но неће нипошто ни речице да кажу. Од поменутих 2000 и неколико кућа, ако их одиста оволико има, само је 150. арнаутских, 50. турских цигана, а преко 800 потурица или Срба мухамедове вере. Но као најважније ово је: што се овде налази само један једити ханџији, или крчмар, Србин из Приштине, неки Аксентије, и тај једини држи под кирију крчму, а боље урвину турску. Што неки путници наводе: да има неколико десетина српских кућа и одвећ мали број мухамеданских, слободно можемо рећи: да су их обманули и у једном и другом.

Тако дакле, у целој овој нахији, ако су бројеви казаних нам села и кућа у њој одиста верни, било би: 1. У 40 села српских по 20 кућа у сваком, што је одвећ мало свега 800 к. срб. 2. Потурица у 65. села по 20 кућа свега 1300. к. п. 3. Арнаута или Шкипа, — а боље и овде да се узму у потурице или Србе Мухамеданце — у 50. села по 20 к. = 1000. к. а. 4. у 5. села Черкеза по 100 кућа 500 к. ч. 5. у Куршумлији потурица око 800. к.п. 6. Шкипа око 150.к. а. 7. Цигана око 50 к.ц. 8. Срба 1. в. свега дакле 4.701: к, а. то ће рећи око 20.000 душа оба пола.

Потурице дакле, или Срби мухамедове вере, узимају мах над Арнаутима, ако се могу назвати овим именом поарнаућени Срби. Мухамеданство је овде по свему и у свему господареће и с тога становници куршумлиске нахије, веле, неби своју Куршумлију мењали ни за једну паланку, па ни за градове и паланке; јер је у свима тима смеса разних вера, па је често мухамедова у најмањем броју. Осим, веле, 100 џандара — биће претерано — и Мудира Османлија или Туркуше — џандарима се незна права народност — остало је све из ове и оближњих нахија. Сви су, почев од хоџа и дервиша, па до шегрта и најмање деце овдашњи, а не туђини и странци — јабанџије — Што пак и сада тако зване Арнаути увршћујемо у чисте Србе, који научивши, из невоље и политичких узрока, шкипски, свој језик оставише; о томе ћемо мало ниже рећи коју.

Пре свега сада нам ваља одахнути душом; јер смо које на нашим ситним коњичићима васдан се трескали, а које опет ми и чича Сумбер пола се тресли, а пода пешке жичила, што није најпријатнија ствар по дубоком и густом блату, Крчма-хан или боље крчмиште и урвине од ове, леже готово усред шѐра Куршумлије и чин нам се да је највеће здање, или боље, понајвећа је пустилина и развалина у овој паланци, ван ако се неизузме сарај, или царска кућа, у којој мудир, са куршумлиским меџлисом — саветом — и своим заптијама, — сејменима џандарима. — туркује. И ако су била прошла 2. часа ноћи, у Куршуалџи није, као по другим турским паланкама, да чим викне оца на јацију — вечерњу молитву, — становници су већ сви у постељи, а нарочито вере робујуће мухамедовој.

Овде није тако с тога, што је цела паланка правоверних, а ови се ни од кога, кад су сами, небоје; те с тога тако рећи цео овај шер беше дигао урнебес у свима своим кавама. Уз тамбуре и шаркије мењале су се песме, час на српском, час шкипском, а по изредка, и тек само по неколико речица, и турском језику. Нема тога превоверца из целе ове, и оближњих, нахија, који неби и најмању и незнатнију прилику употребио, а да, недође у ова шер правоверних. С тога они врло редко — и ваљда од како је Куршумлије свега два три, госта, странца, — и врло јевтино воде странца, гледајући на путу још да учине то, што треба; те да нога неверника неоскрвни правоверних, и ако ће мали, али свакојаки свети и прави правовернички, шер.

Напоменути урнебес није се односио овој огромној урвини турске крчметине, или ханетина, у којој беше закупник Срб из Приштине. Овај беше мањи од маковог зрнциета, што доликоваше самој урвини, а маснији и прљавији од свег ђубрета овог правоверничког шера, што одговараше и овоме и урвинама овим. На велику нашу лупу и дреку арнаутским језиком, ханџибаша једва се окуражи да најпре провири, одшкрине, па и отвори вам врата, презајући од дима и пламена пиштоља. Мало се

орабри кад виде нашег чича Сумбера без оружја и кад овај проговори србски; "ама човече божији, што неотвараш већ једном? Море, знаш ли погибосмо од умора и лоша пута васдан путујући?"

Чича Симберу боље доликоваше српски, но арнаутски, језик, а он га боље и знађаше од арнаутског у коме се, чини нам се, врло мало разумевахе. Но то му не само неразумевање, него готово и право незнање, несметаше, да се не зове Арнаутином, али не никако ни за живу главу, Шкипом. На ово име, чини нам се, подједнако мрзиаше, као и на име Срб, Османлија, Туркуша, Ђаурин и т. д. Описивати ову урвину и пустолину било би а досадно и глупо, а управо је и немогуће; јер да се све што се зове гадом нечистоћом и ђубретом на земљи, стрпа на једно место, неби било нечистије, гадније, смрдљивије и поганије од турских ханова.

Наш старац Сумбер, и ако је већ прави—ак—Турчин т.ј. Мухамеданац, и ако је више од 80. год. претурио, у младим годинама арајући, грабећи, убијајући и отимајући, а сада у старим већ и без оружја иде, јер је у неку руку као светац, — опет и њему самом, као Србину по народности небеше мила и права ова гадост и нечистота, која је своина Османске расе. Он говораше, да само због ове неволе почешће обилази шерове — паланке — нерадо свраћајући у ове. На захтевање донеше нам по једну, гаднију од сваке пачваре, изцепану и трошну рогозницу — асуру.

— Дуго је се нешто у једном тукарићу комешало, докле непоче да одпушта позамашније шале на нашег Сумбера. То беше некаки Србин из Црокупља, који одавна познаваше старца, ама немаше прилике да га изпрескаче барем речима, кад неможе делом. Које због тога, а које због нечистоће јер немогасмо дахнути, одосмо на тако звани горњи бој; али тамо црње и горе. У свима су хановима у место соба димњаре—оцаклије—и то у онима, који су грађени одскора, ја у старима нема ни од тога нигде и ништа; но се спава са коњима заједно и у ђубрету и мокраћи коњској. Ми обиђосмо све димњаре ове, и једна нам се учини понајчистиом.

У Турској се нескида ни један путник па и ни један сељак нигде и никада, тако рећи, ван времена преобука. Ми се такође нисмо скидали, до што смо по обичају, опрали ноге; па се одма обули. Тек кад је жижак донешен гад у свему и свачему показао је сву своју силу, снагу и мложину неизброиму и не схватиму умом човечијим. Из тавана, изрешетаног куршумима, падале су, као дажда, стенице, одоздо навалиле буве и белке — као и свуда — еде се, негледајући на страшан умор, мал неполуде целу ноћ. Чича Сумбер је се целу ноћ и драпао и спавао.

— Сутра дан још већег белаја. Наш чича Сумбер, које од брза хода јучерашњег, а које од потуричког шеретлука, из Куршумлије ни маћи пешке, па тешко и на коњу. Ми га нудисмо да непрестано аше час нашег, а час момковог коња, док се ми мењамо, на шта и пристаде; ама брат момак вели, неће са свог коња да се макне јер му га је још у Београду познати налазиоц и пријатељ дао за труд покрај путног трошка, кога нам је била дужност теглити, негледајући на то што би он и сам морао плаћати вођарину. Ово је још добро дошло нашој старини, да само може узети коња свог новог пријатеља старог такође седобрадог, али не беле браде као Сумбер, оца куршумлиског. Оца је још оно вече дошао био своје другару у свему и свачему још из малена. Још то вече нудио му је тобож бадава коња, а сутра у јутру једва га даде за 90. гроша, да га Сумбер јаше. Дуго смо се о свему и свачему са хоцом разговарали.

Наша је цел била дознати оцин поглед на старину и народност, а његова дознати о нашим новостима, које му не беху немиле; осим убиства нашег великог кнеза Михаила, које му се особито допадале. Ми смо му о свему и свачему причали, а нарочито о нашем београдском хоци, џамији, потурицама, и т.д. који у нашој кнежевини живе, а нарочито о нашем данку, слободи, правници, равноправности, војсци, топовима и т.д. И ако беше оца фанатик ипак признаваше и хваљаше, заједно са Сумбером и још једним старцем, све поступке наше владе, а нарочито односно београдског хоце и џамије. Само их изселење Турака, из Београда и других места, страшно тишташе. Ми смо им и ову ствар објасњавали: да је то налог султанов, а не воља наша; но све узалуд, што је дикла навикла.

Што се народности тиче, ми смо им приметили: да незнају арнаутски, но да говоре нашински. Они признадоше, да се још нису могли научити арнаутски, а и да мрзе на тај језик; али га морају учити, јер другчије немогу од Османлија да живе, Причаху нами сви: да од стари људи редко по који и по коју зна арнаутски, ван ако није досељеник Латинин из чистог арнаутског села скадарске

нахије; но младеж сада све више зна арнаутски, но нашки, и боље и више воле тај језик веле, од месног, нашког — што ће рећи српског. — Осим овога причаху нам; да они и нису Арнаути, но су Турци прави — т.ј. Срби потурчени — али не Туркуше — Османлије — и азиати; да је ова цела нахија до пре 100 год. била чиста од Арнаута; па су ове почели султани, и то латине, насељавати у време кочиног, немачког, карађорђевог и милошевог рата.

Нарочито је велики везир, пошто је на Косову, и код Пећи, побио у 1832. години Бошњаке под Хусеин капетаном њихним, заповедио: да цео овај кланац, од Косова, па до границе Мораве т.ј. кнежевине Србије, коју ређе зову Шумадиом и то у смислу, као јаком и снажном, али, Србиом и Србима никако ни за жива Бога — насели правим Арнаутима. Њих су испочетка на силу нагонили да узимају чак из Скадарске и Ђаковичке нахије Арнаутке и то Латинке, које нису знале други језик до арнаутски. Покрај своих жена, које су говориле српски, морали су и ове држати и тако учити шкипски. Сад опет, од Султана Меџида, морају отимати Српкиње од оближњих сељака, неразбирајући много да л' су удате или девојке? Ко је тако чинио, а и сад чини, тај има та огромна права: да не плаћа никакав данак — а готово га нико и неплаћа од потурица у овој нахији — и да, нарочито, неиде у војску! Због ових повластица, а нарочито оне, да се неиде у војску, младићи су у време купљена војника, отимали, жене, девојке, често у нужди и оскудици и бабе, са овима се тобож венчавали; па пошто је пролазио тај сбир, терали су бабе опет од себе.

Осим овог потурице и Арнаути ове нахије, не само да редко иду у војску и дају данак; него имају права да носе оружје без тескере, да купују барут, служе на пограничним стражарама, да сами себи суде, да им остаје крварина, једном речју: само да чувају границу, а да недају ни богу колача ни цару арача. Особито се похваљују и награђују, кои краду наше становнике и кои још при томе и убијају; јер је мање неверника и диндушмана. — Ево узрока зашто ваља скоро све звати потурицама т.ј. Србима Мухамедове вере, а не Шкипима или како се ови овуда величају Арнаутима. Кад их човек запита: да ли је то један и исти народ, Арнаутин и Шкип? Увек одговарају: а јесу ли свеједно Турци т.ј. потурице—и цигани? Тип, одело, обичаи у свему и свачему једни су и исти са српским; шта више налази се трагова свуда од слава, а по неким местима славе, као и Срби православни.

Самог Сумбера беше светац св. Никола, а ходин св. Ђурађ, оног трећег старца св. Аранђеа. Но негледајући на све то, ни један немогаше разликовати веру од народности, и ни један немогаше ни појмити, да је икако могуће да је што друго а не Турчин. За старине, урвине и т.д. причаху да су Османлије порушиле, кад су Турци — т.ј. они потурице — добили ову земљу на сабљи, ама од кога опет неће да кажу. Само Сумбер у путу идући Приштини, страшно мрзећи на Черкезе, при сретају са овима, признаде: да смо некада једно били, па ово турско, било боље и правије — т.ј. вера — те постадоше сви паметнији и свестнији Турци — т.ј. Мухамеданци — а фукара глупа — сиротиња — још и данас држи се старог греха и т.д.

—Благодарећи тој околности, што узесмо коња од оце за Сумбера и што му одма унапред и платисмо, а тако се мора и обичај је, ми се избависмо те неприлике: да идемо сами у меџије — савет — да пасош подпишемо. Оца сам то учини и готов пасош донесе нам се. По наруџбинама свима и свакоме о старинама и снимцима ових, добисмо и препис натписа са мача цара Лазара из Мошеје са Косова, једне сабље и т.д. што ћемо на свом месту навести, а и иза Куршумлије, са урвина надвратног камена бив: цркве св. Николе, која је била покривена куршумом — оловом —од којег је и данашња ова варош, са оном планиницом више ње и речицом, име добила од Турака, као што причају потурице староседиоци овд. Наводимо тај натпис — за који, као и два напоменута са сабаља—не јамчимо, о коме, веле да је у три врстице написан и ако је верно снимљен гласи овако:

† † † Помощию ѿца несъзданаго поситѣшенкѣмъ сина
рождѣнаго и съврѣшеннѣмъ дѣхѣ исходецѣе създа сын
божьствени храмъ великомуѣ ѹдотвѣрьцоѣ христовоѣ
нико ... азѣ въ христѣ спасѣ благовѣрни сынѣ врагѣ

ГРАДИНЕ КРАЉ ВЪСЕСРЪВ ... ЗЕМ ... ЛЪТЪ † S & G & M & ИНД.

Натписа веле, још има, али се нису могли снимити.

Сутра дан рано, пошто страшно препапрено платисмо крчмару за његово хришћанско гостопримље, пођосмо Приштини. До Приштине све уз речицу Бањску газећи је преко 63. пута, од Куршумлије, рачунају добрих 16. часова, и то 8. до Подујева, а 8. од овога до Приштине. Многи рачунају само 12. часова, а као што смо мало више напоменули: скоро све часове простора, у Турској, ваља у мање и краће рачунати; но што их тамо рачунвају. Ово је нарочито због хрђавих путова и коња уморних и т.д. Па тако је и у нас у кнежевини до скоро било, а и сада је. И сада се, од Шапца до Лознице, рачуна поштанских. 12. часова и за толико плаћа ко путује поштом, а кочијаши, са добрим коњима, долазе за 4 1/2 до 5. највише, часова. Ми смо тако рећи предзорицом прошли мимо села: Љутена, Мернице, Кастрат и Тиховац, иза ког смо, непрестано газећи малену Бањску — речицу — на прекрасној обали ове поодморили се.

Села су нам сва остајала са страна, а ми смо коритом бањским путовали. Да ли је овуда, или не, прави пут незнамо? Само то знамо, да смо једнога с товарима из Приштине срели. Пута нема скоро никаква, ван на неколико места што је само закопано, на обали ове дивне и прекрасне речице. Живе душе нигде није било видети ван неколико у малим воденичицама и ваљавицама по арнаућених и потурчених Срба. Одавде смо опет наставили наш пут гонећи у средњи кас наше коње; те дођемо спрам села Врела, у ком, на њивама, први пут видесмо живе женске душе. Одавде до спрам села Бањске, такође смо непрестано све уз Бањску речицу путовали и ову сваки час газили.

Нама се чини да је наш вођ Сумбер нарочито ишао спутицама: да само не побиљежимо све што је било при путу. Он нам је се изговарао, да овуда иде ради самих нас; јер путем увек има хрђавих људи, а овуда нам је и ближе и безбедније. Ми смо му веровали, а готово и волели тај пут, што нам је, и ако, преко воде, опет наговешћавао старине. Тако смо у овом путу прошли 6. раз: од цркви старих, но тако порушених да се немогаше ни једно писмо, а камо ли цели натписи пратити. Од Бањске смо ишли, као што је напоменуто, опет у место путем, све уз саму речицу Бањску, скоро до самог њеног извора у планини Добино.

Иза села Бањског обрнули смо у лево уз речицу и на прекрасним међупланинским кланцима и њинима неиђосмо на једну њиву у којој 8. Арнаутки копаху курузе. Оне су све крупне, високог раста и праве Српкиње, ван једне омалечке, црне као Татарке и округлог сићушнога лица. Све су мухамеданке, а непокривају се нити носе димлије и шалваре. На њима су кошуље беле, као и у Српкиња, сукње беле са леве стране од појаса па до колена — докле су и сукње дуге — разрезане и са несастављеним полама. У оне мале беше прави мушки здраво убран и бео фистан, са широким первазом при дну око целог тог фистана. Све имађаху појасеве загасито плаве, а у неких ове разрезане сукње нису везано око појаса на кошуљама; но чак ниже кукова, — те се између ових сукања и појасева виђаху кошуље доста извучене, а нарочито острагу. На стасу су им црвени јелечићи, а косе су подвијене под марамама на главама и оплетене у кике са страна, које прелазе преко ушију, па се у једних острагу везују, а у других у једном перчину — и то девојака — спуштају низ леђа, као у нашој Мачви. Оне су са највећом озбиљношћу радиле гледајући нас изпод очију. Наш Сумбер није их, као мухамеданац ни погледао.

Пошто измакосмо питасмо га за ношњу и он нам рече: да су оне све одавде и месне, а она мала чак из Ђаковичке, или Скадарске, нахије Латинка. Оне, вели, носе фистане, а жене овдашње не. Као и за сва, тако и за ово питање не беше му по вољи; но ипак, одговораху. Од спрам села овога за једно 3/4 часа повраћа речица Бањска у лево и ми смо непрестано њеним коритом ишли, док у једном кланцу ненаиђосмо на велике развалине. Ниже мало од ових стајаше једна дрвена зградаца, а око ње неколико колебица. Из оне прве зграде иђаше потоком врела вода, и та вам је тако звана Бања Милоша Обилића, у којој је се последњи пут, пред битком косовском, окупао. По прастаром српском обичају и наш је се свети Обилић пред полазак у бој окупао, очистио и спремио душу и тело за вечно

насеље. Овај је се обичај, као и праве и истините чистоте у свему и свачему, пред бојеве, сачувао и дан данашњи у нашем народу. Прича се да ће онај први погинути у боју, који се ма у чему оскврни и погреша противу старином освећених обичаја наравствености и народне чистоте! Тако је један на Лешници у последњим нашим бојевима са Турцима, први и једини од, све војске погинуо само с тога; што је се преварио, при поласку у бој, те пољубио некакву девојку турску. Први избачени, из турске, или непријатељске, пушке, куршум њега је у сред војске српске погодио, а други нико није ни погинуо.

— Више ове нове бање дасчаре за 1/4 часа стоје дивне а огромне развалине, по причању, Обилића бање, коју је сам о свом трошку подигао. Сумбер причаше, како је највећи српски јунак и најсилнији у српској и турској војсци полазећи на Косово, овде се у својој бањи окупао последњи пут и омађио; те цара и 12.000. војника царских убио. Кад га питасмо: чи је био? Он одговараше: "наш", а чијег је цара убио? Турског Мурата". Кад му ово причање протумачисмо, Сумбер се страшно збуну, сплете, поцрвени и наљути; њему можда никад и није падало на ум: да се његов јунак и убиство турског цара Мурата са 12.000. војника, не слаже. Ово му је једино питање више разсветлило тамне и замршене појаве о Турцима и потурицама; но сва завијена и у лаж увијена и обмотана причања хоца и дервиша! Он је се дуго и дуго борио, мислио, љутио, размишљавао и примишљао, док, нам једва једном не рече да треба да се иде.

Разуме се по себи, да се нисмо хтели тако олако разстати се са овим прастарим и светим, за сваког правог Србина, местом. Говораше нам, да су овуда зли Арнаути, да убијају, плаћају и т.д. ко се задржава при овој бањи, а очевидно се види да свет овде долази купа се и т. Он нам показа и неколико гробова, тобож убијених, а биће по свој прилици умрлих болесника. Више развалина бање, на једном хумићу виде се развалине од двораца Милоша Обилића, а са страна, троје развалине од прастарих цркава и трагова од прастарих гробља. Свуд смо около обилазили, но надписа нигде и покаквог ненађосмо. Мишљасмо да се и сами окупамо овде у овој води, што је хтео а сам Сумбер причајући нам, док још недођосмо до бање, о целителној води овој. Он говораше: да је та врела вода тако силовита и јака, да од сваке болести не само излечи човека, него, ко се више пута окупа у њој, повраћа и снагу и јачину, старце подмлађује. Он говораше, да за своје дојакашње здравље благодари само тој води; али она не мухамеданцима не само не помаже, него шта више и одмаже, а и није им слободно купити се ту. С тога нам је путем говорио, док недођосмо догде, да се, ако би нас ко питао, кажемо да смо мухамеданци, из Босне и мало онако језиком да занесемо.

Кад смо баш били код бање и кад је се требало окупати, због оног питања, Сумбер, нехтеде нипошто и ни за жива бога, да се окупамо. Док смо се ми овуда бавили и скоро свађали, да се купамо или не, једно 5—6 наоружаних, као обично, Арнаута дођоше нам и почеше сриски, говорити, а кад им Сумбер одговори, натуцајући, арнаутски, они и сами тако обрнуше, такође натуцајући. По Сумберу закључили су да смо потурице из Босне; јер овај, уместо уских, белих, изшараних плавом обтоком, — гајтаном,—правих српских чакшира, носаше сукнене, а у место белог, изшараног, плавом обтоком, са разрезаним рукавима, гуњића, носаше прави гуњић од сукна, које се у нас из турске доноси. У место белог и повисоког, без оне пресамићености, калпачића, он имађаше стари висок, већ масан, фес турски. Док су се они међу се замуцкујући и којекако са натезањем арнаутски разговарали, ми смо опет заврљивали око развалина и наишавши на излупани надвратни камен један прочитасмо му и снимисмо ово неколико речица

† изволѣніємъ ѡца, поспѣшеніємъ
с ѡна и свѣрьш ѡніємъ ст ѡа дѣха

па више нема. Види се да је овај камен био над неким црквеним вратима.

Даље, на излупаним одломцима, бивших надгробних споменика, виђаше се ово неколика писмена: **Б, Т, Ё, Ж, Н, Г, З.** а на једном лепо се читаху ова из 13. века писмена и речи:

ОБЛАСТИ СРПСКИЕ, на трећем **престави се**. Ми би још више овуда обилазили, а и на

развалине дворца, или боље градића, пењали би се, да нам само допустише. Чим су ова 6. примјетили, да ми нешто обилазимо, а по свој првлици по наговору нашег чича Сумбера, зваше нас арнаутски да се одатле мичемо док смо здрави и читави. Тако и после, последњег настојавања, да се окупамо у овој топлој бањи, немогасмо ништа учинити. Сумбер, као да се беше одиста, од оних уплашио, хиташе што се брже могаше, по овом врућем поточићу, који се зове Топлица Милошева, а улива се у Бањску.

Пошто смо били одмакли више од пола часа хода, каза нам Сумбер да је ова речица Топлица Обилића и да није Бањска јер се ова у Бањску улива. Сумбер је нарочито хтео да се користи овим путем и да се окупа у овој бањи; али пред самом њом одступи од своје намере, једино због оног питања. Говораше доцније, а и пре, да никад није овуда прошао а да се неокупа. Што то сада није учинио изговарао се да није смео због оних Арнаута, међу којима су двојица били арампаше и хајдуци. Пре овога мучио је се како би се ми, као хришћанини, окупали у светој води, па је већ тобож и на то прилегао, да нам учини то добро и изузетак као странцу. Одавде смо опет окренули десно и дошли на Бањску, од ове обрнули лево уз планиницу Добине, а неки зову је и Дух, због села на врх планине тако званог. Ми смо се прихватили оне планине све уз речицу њену, која се по овој зове Добиница а и Дух. Пењали смо се непрестано све на више и више и после 2 часа хода, оставили смо речицу у десно, а ми смо пошли у лево врху планини.

Скоро од самог дна њеног, па све до врха, направљен је за 6.хвати широк пут, и то такав да је се још сада на многим местима провалио; те нам коњи у мал ноге неполомише. Где је била провалија каква, ту је инцинир мулазим некавав, навалио букве, грмове, а по где где и брезе, па после насуо земљом; те ова, међу растављеним овим дрвима, још сада пропада. Док грање од ових изтрули, док сама ова дрва попусте и размигоље се под теретима, онда ће ово бити права вратоломија, а не пут. Добино је врло висока планина, обрастла донекле грмовима и другом шумом топлијег земљишта, а виша буквама и изредка по где где брезама. На врху њеном нема никакве шуме; но је голет права, обрасла прекрасном зеленом травом.

Лево се виде развалине од некаква бившег градића Старог, покрај ког је данас село тако звано Дух; даље имамо развалине од три цркве и неких зграда. Сумбер: причаше, да је право име овој планини, као и селу и развалинама, Дух; да је ту у старини седео некакав Бан и т.д. На разна питања љутито одговорах: "Ама синак, знаш да је ово пре све било каурско и баш кад хоћеш српско; па су наши, -а ми? и ми смо били некад што и ви- Турци ове земље све освоили, и све што је било ту порушили; да су се ови људи овуда проверили, што су видели да је турска вера боља; да им је много којешта обећано, а сада скоро све одузето и т.д.

Кад је овај град разорен, разорена је и она Бања, Топлица и остало. А Дух се зове, што је ова планина негда била много виша, па се у човеку заптије дух идући на њу, а сад је ето видиш много нижа" и т.д. Даље причаше: да је све то порушено, одма после битке косовске, а што се тиче народности све признаје, само није Србин; јер под том речју разуме се вера, а не народност, не само у њега, но и у свију потурица. Он, као и свака потурица, не може никад да одвои веру од народности. Увек ће ти признати: да је био православни; да је био Србин; да није Османлија, ни Шкип, да је било пре Косова његово, српско, царство; да је сада прави Турчин и ако није, ни Шкии, ни Черкез, ни Татарин ни Османлија; али тако исто није ни Србин! Србин значи православног. У правих Турака, или Османлија, то је име политичко, неверничко, диндушманско; с тога сваки правоверац, не само без икакве одговорности, може убити оног ко се зове Србин; него је још и добијао од државе, у старо доба, па и сада у правој Србији, по 30 дук. цес. награде, из државне благајнице. Овако, и све ово, причаше сам Сумбер.

Према овом говору може се лако закључити, да је ове старине још Бајазет порушио. Од свију турских султана, овај је се, својом турско-монголском нарављу, да све и сва руши и утамањује, највише одликовао, као што ћемо даље видети. Са ове прекрасне и дивне голе планине прекрасно се види дивни и чаробни Копаоник, са својим огранком Бајгором и поменути чистим српским селима и нешто потурица.

Прекарсно се и најлепше види, како се наш Копаоник савија југо истоку и спојава са своим огранцима, тако званим нашим Јастребцом, Добином планином, Бутовцем, Вељетјеном и т.д. и

прелази преко Лаба на леву страну Косова, остављајући на десној, Бајгору, Грдеч, Подкопаоник, Звечан, Чичавицу, Голеш на ком беше силан Влах-Алија и т.д. На врху ове планине мало смо се одмарали и наше коње напасали.

Међу тим ми смо ишли развалинама, по којима се играху арнаутска дечица, скоро са свим нага, чувајући овце и јагањце. Ову децу, као и свуда арнаутиће, видети, значи видети праву српску децу и у типу, и у навикама, обичајима, наравима и т.д. Да би се још више ова једнакост огледала, неизостају и свиралице и двојнице наше, и једне и исте мелодије свиране кроз ове, ако се првобитни гласови и тонови наших напева, могу назвати мелодијама. Ништа више ненађосмо овде до ово испрекиданог натписа, дубоко урезаног у лепом белом и прекрасно отесаном камену:

поправи се и ѡбнови лѣтоу † с. т. о. н. индик изб:

и остатци на надгробном споменнику

† а. р. к. ѡ. погнѣ воивода влѣкь мрѣкшиѣ

више нема. Дакле први односи се години 6378. пре, а други 1.129. год. после Христа. Знатна старина, но штета велика, што се несачуваше ови цели надписи: Можда их има и целих, али које велики, као вуци зелени и зли, потурица или арнаути, пси, а које мржња наше старине Сумбера на записивање, примора иас; те се морасмо одма кренути и спуштати низ овај Дух или Добно планину.

Јужна страна његова, није тако мрачна, влажна, страшна и обрастла старом шумом, као што је сјеверна, а није тако ужасно ни стрменита; но се постепено спушта, и обрастла је скоро сва прекрасном младом грмовом шумом. Идући тако од врха ове планине, на коме има осим осталог, неколико разорених старих ханова и два још цела, проминусмо село Пепељевац, које нам остаде с десне стране. За једно 1/2 часа ниже овога, а скоро 2. од врха планине, долази се у једну прекрасну шумицу грмову, иза које стоје три хана, обично као и свуда, ограђена високим зидом, са прорезинама за одбрану од насртајућих.

Ми два прођосмо, а у трећем крајњем наш се Сумбер сврати, да се мало одморе коњи; јер на планини нехтеде их одмарати, што заврљивасмо око оних наших старина. У хану су три, вишији од свију наших највишијих људи у кнежевини, ђаковалије, о којима је Сумбер мислио да незнају српски. Тек што смо ушли у мрачан, гадан и сав почађавио од многог дима, без димњака, хан, одма метнуше и скуваше грке каве, а коњима, који су упореду с нама били, даде се зоб. Од хана и његове оградe, кроз која смо ушли, као и она друга куд су коњи уведени, одма се закључаше врата. Ђаковалије су све три од пете до главе наоружане, као и све потурице овуда или арнаути.

Није прошло ни 3. минута, а зачу се страшна лупа на оградским на ханским вратима; лупу је спроводио арнаутски шиштајући говор, и пошто један од ханџија отвори врата, у хан уђоша 4 наоружана арнаутина. Дуго су говорили са Сумбером, у ког је се лице непрестано мењало; напоследку из једног угла извуче се један још вишији ђаковалија, само у кошуљи и гаћама. Од њега се она тројица, као стресоше, а он јецајући од болова, понуди им кафу, ови узеше, и говор се као нешто веселије продужи.

Нама се Ђаковалије обрнуше са српским говором и питаше нас: "куда, ако Бог да?" Ми им одговорисмо, а они сви четворица: "хајде идите брже а ми ћемо ове овде задржати"; Сумбер са ханџијама притеже коње, а пошто изађосмо из хана, поче говорити српски; јер га ханџије, ђаковчани, неразумеваху добро кад којешта натуца шкипски, Наш прави пратиоц и вођ неразбираше овима баш ни речице, шта зборе и говоре. Од хана појажасмо наше коње, а мало даље Сумбер нам рече, да сјашемо и да идемо напред што се може брже; ово је исто и он учинио а нас двојица низ ову планину пешачисмо, док наш прави пратиоц, несјахиваше ни уз брдо, ни низ брдо.

У путу Сумбер рече како, је Ђаковалијама лагао: да смо, из Босне, Турчин; како је држао, да ови незнају српски, па се ђаволи овуда већ научили и говоре српски, боље но он а он, незнађаше за

то; како су нас, по говору, познали да нисмо из Босне и т.д. говорећи нам, да у будуће по мало заносимо онаво босански. Она тројица беху разбојници и да се из оног тамног угла не извуче онај четврти ђаковчанин, хтедоше да затуре кавгу, држећи да смо Османлија и човек са новцима. Ђаковчани су их одвраћали од зла, Сумбер молио и т.д. али без оног болестног, који је и сам разбојник, неби било ништа; но би се морали пушкарати. Ми смо видели и приметили, неко комешање, и с тога нам је, као и обично, рука лежала у џепу на малом нашем револверчићу.

Ко незва какву храброст даје човеку оружје, па ма оно и најгоре и црње било, и ко није испитао овакве прилике; томе се неможе казати и описати. Са нашим реводвером, осим остале две пушке, ми смо имади поузданих, 6. другова; а без њега нигде и ништа.

Тек смо били на половини ове планине, у слазењу, непрестано скоро трчајући, само да измакнемо из шуме ове; али нас сplete нишки Мутасериф са 12. војника коњаника и до 80. којекаквих башибозука, на коњима, а 20 -30. пешака, као и први од главе до пете наоружаних. У среди јахаше његова преузвишеност, пуна набељеног и на румењеног лица, а косе браде и бркова намазаних, црних бојама и помадама. Висока и широка сунцобранчина, коју са страна држаху две личности, заштићаваше преузвишеног мутасерифа од сунашца божијег. Они који пред њим иђаху на коњима и пешке, ношаху дуге пушке са обрнутим цевима, напред, а кундацима на раменима; а који острагу обично како се носе на рамену дуге пушке; а са страна са обешеним о раменима пушкама обрнутим кундацима његовој преузвишености а грлићима у поље. Страшно изгледаше пратња његова; сви намрштени са закрвављеним очима, и зверским погледима, баш као да су сви побегли из куће бесомучника и згранутих.

Његова преузвишеност, са османско-европски-грчко-бугарско-ерменским полициским носом, беше намирисала у нама два мириса, а нарочито кад смо му се одазвали на речи. "Огурала" махнувши руком више чела, чему нас је научио Сумбер, да учинимо кад сретнемо Османлију. Од два мириса један му је мирисао као да смо Турчин, а други Србин. Његова преузвишеност хтела је ово дознати, и пошто смо по савету Сумберовом, све брже и брже измичући, и прилично измакли те се опростили и од ове беде, рече нам да је имала доброту запитати своју свиту турским језиком: "Шта мислите, које и шта је овај? Ово је или Турчин или Србин? Бошњак није, Арнаутин није, европеац ђаурин није." Приближенији одговорили су му, наравно османско-турским језиком: "Ак Турчин!" што ће рећи прави Турчин. Али је се његова узвишеност сумњала, и да неизмакосмо подалеко, хтела је баш да дозна, Сумбер је разумео њихов говор и према томе одмеравао алчу, својега побратима хоће, својим огромним дреноваком, а сиромас се алча већ једва мицаше, од тешка умора.

Наравно је да смо и ми сами потпуно слѣдовали његовом примеру и по његовим саветима и налозима, потпуно и најтачније поступали, тако исто према нашем дори. По свом обичају, он је и овде благоизволео сврнути с правога пута, те шеврнути у лево на село Крпиме и удесно на Добридол на Лабу; из овога опет разпутицом и спутицама у Сибовац, а из Сибовца правим путем у Дубницу, Обранчу, и Летонце, па у Падујево или Подујево, у ком се и коњски пут састаје са нашим коњаничким из Куршумлије.

Како се прође Пепељавац и спусти се са планине Добно, или Духа, одма се отвара огромна, прекрасна међупланинска, хумиста котловина, шира од 3. часа. С десне су стране села потурица, Арнаута и Срба, а с леве, све крај колског пута, огромних 5. черкеских, прекрасних села, од којих свако брои, у средњу и најмању руку, по 100 добрих кућа. Ова села и немају других имена до Черкеска села, а како их сами Черкези зову незнамо, нити могасмо дознати.

Наш Сумбер хитао је последњем хану подујевском, а има их свега 3. У првome пре годину дана догодила му је се одвећ велика несрећа од Черкеза; па га нехте ни гледати, а у другом су, по речима његови, саме ханџије разбојници, којима су све вере подједнаке, и из свију вера, своје госте, шаљу богу на истину. Он је од овог средњег хана страшно стрепио и на срећу нашу у њему небеше никога, а ханџије, најевши се у сред подне, изваљале се под оружјем и са дугим пушкама у рукама, па хрчу, тако слабо, да се чак на пут чује њихна хркљава и носева им писњава.

Старац Сумбер препоручиваше последњи хан и ханџију, као поштена и правога свог пријатеља, и ми смо се из свију сила упели, само да што пре дођемо до овог; те да једном данемо душом, а коњи су нам били скоро већ сасвим попадали. Издалека чула је се песма, но као запевање

неко, а не песма; ханске вратнице беху затворене, а кад дођосмо спрам хана, вратнице се отворише, и кроз њих, изпред хана, осуше се три пушке право на нас. Ми смо били преко обичајно измакли напред, а куршуми подалеко прозвиждаше мимо наше уши. Сумбер кад то виде викну нам: "лакше" а свог коња ободу, дојури до спрам нас и пође из међу нас и хана. Непрође ни 3 минута, а још три пушке осуше се, опет право на нас, и онај што попеваше још жалосније дераше се, управо кукајући. Сумбер је зборио арнаутски мешајући и по неку турски онима у хану вичући нам непрестано: "удри десном ногом коња да не опазе да се боимо, па што брже измичимо синак! Ово овако исто и он чињаше, и ни заједну длачицу спрам нас нити изостајаше, нити измицаше.

Говор је његов можда подејствовао, те се мало задржаше, ама се осуше још 3 пушке право у нас циљајући и ми срећно прођосмо овај поштени хан у ком је ханџија поштен и пријатељ Сумберов. Наш вајни први пратиоц беше се уплашио, управо смрзнуо се, дрктао као лист тополин, а пребледео као крпа и у место да нас заклони од стране хана, као што му и Сумбер говораше, он се иза нас заклањаше нама и Сумбером од хана. Страшно псоваше путем Сумбер говорећи: "ама недржи ти веру у псеђој вери." Они су нарочито на нас пуцали; али, или им је пиће — ако су били пијани — или незгодна месност, изпред хана, кроз вратнице, и ове, сметала; те од 9. метака ни један непотреви. Онај што је певао био је везан и по свој прилици Србин; јер немаше оружја, а сав беше сиромаш изцепан и избуцан. Он кукаше, а не певаше, што је се видело по крупним сузама ееговим, на које се одљуди несмиловаше. Сумбер напротив тврђаше да је, као бајаги, Арнаутин; али се и из његова шеврдања видело да је Србин. При помисли, да је је то био Србин, ми смо се били страшно огорчили, сматрајући као за неку дужност да га као избавимо, а понижење да га оставимо у рукама варвара. Сумбер нас је уверавао противно, бојећи се повраћаја хану, а ми смо се целог пута кајали што се несвратисмо у хан, које нек се препише оној изненадности, сбуњености, а најмање страху.

Пошто смо већ сасвим били ван сваке опасности — и ваљда с тога — и пошто смо дошли к себи, хтедосмо да се вратимо у хан; но Сумбер увераваше нас ирво: да нису тобож, на нас пуцали, већ овако од веселја, и друго; да оно и није, Србин, већ Арнаутин неки с којим се они, тобож, шале.

Нас је ова ствар страшно тиштала и доцније разбирајући дозналисмо: да је онај везани био Србин из оближњег села; да је случајно туда прошао, па запао у ђаволје руке; да су га мучећи на разне начине свог исекли жива у комадиће те је сиромашак, ни крив ни дужан, најтежијим мукама уморен. И коњи и ми једва смо се мицали, ван нашег првог вође, који непрестано јахаше, од наше границе па све докле је ишао несјахивајући ни уз брдо ни низ брдо.

Тако једва дођосмо у пољу, под леву обалу Лабову и ту се одморисмо Овде смо се станили једно због пртљага и харема мутасерифа нишког, а друго због непрестаног тумарања Черкеза на воловским колима и пешке. На њих је Сумбер, као и све потурице и Арнаути, страшно мрзео, а нарочито од догађаја у првом подујевском хану. Колико је био овај догађај, Сумбера са Черкезом, смешан, толико је исто и карактеристичан.

Ми смо већ једном казали: да је наш вођ Сумбер савршено српског типа човек, плавих очију. и т.д. Черкез један десивши се у хану томе упозна се, по његовом плавом српском типу и по бради, да је Москов-Рус — и наваљивао је непрестано да га, као Москова убије, вичући једну једину до сад научену турску реч: "ћес Москов ћес" што ће рећи: "сећи Москова сећи." Черкези и дан данашњи, негледајући на толико година што су већ у турској, незнају ни речице турски и ни један други језик, осим свога, а неће туђе ни да знају. Арнаути су разумевали и по речи ћес и по свима покретима, да хоће Сумбера, ни крива ни дужна, да убије; натерали су овога пред Черкезом да клања и т.д. али је све то узалуд; наморали га да се свуче и то је било узалуд, све дотле, док им није испало за руком да га некако сакрију. Сумбер се истина спасе, ама два Арнаутина падну ту од Черкеза па никоме ништа, као и два на путу.

Турци, потурице, Арнаути и сви, осим косовских Срба, боје се Черкеза као живе жеравице. Черкези су још до дан: дана савршени и прави господари свега и свачијег имања, само које им се допадне. Они краду, арају, мање убијају, отимају не само ствари, него и њиве са плодовима и ливаде; па им суда нема.

Косовски су их Срби заплашили страшно убивши неколико батинама, те их се прилично боје иначе сви остали пред Черкезима стрепе. Они скоро и немају шта од Срба да отимају па их, и

недирају, јер: ако је плод на воћки; спахин је; ако је храна у пољу, спахина је; ако је добра и плодна земља, спахина је. ако је лепа и добра њива, ливада, и т.д. спахина је; ако је добар во спахин је; ако је крава, спахина је; ако коза, овца и т.д. па и сам пас; спахин је и т.д. Србин нема ништа друго до душе, а и тело неприпада сво њему; но спахији клетом, па и воља и помисао и т.д. Од кад је неколико Черкеза пало на Косову недирају више Србе. У паланкама и градовима краду очигрејно, отимају, узимају и т.д. па нико главе да осврне.

Једно дете српско случајно је ударило Черкезче, ово га убило, а Черкез још и оца оног Српчета; па нивоме ништа, што пропадоше узадуд, две српске душе. Суд и власт турска, потурицама и турцима, кад им Черкези отимају, кад их бију и убијају, вели: "нека их, нека, они су царски људи, а ми смо царско робље. Ми их морамо трпети, па да нас све покољу. Цар има власт од нас да чини што хоће; јер смо његово робље, а њима цар даје сву власт и сва права; па нека чине што хоће. Они то не чине, но цар?"

Черкези су сви у опште, изузев нешто мало Татара међу њима, високи, суви, танки, прави као стрела, одвећ црномањаст и управо црни; но са правилним цртама лица и лепи људи. Високи су, танки и прави, као стрела, прсију широких, а стаса танка, да се могу рукама обухватити; носе косе подугачке; на главама високе црне полукалпаке; плаве до колена доламе са црним обтокама, жућкастим панталонама и чизмама или штифлетинама. За појасом носе пет шест неких ножића, пушчица, па чак и иза леђа до две прекрштене пушчице. Појас им је широк ремен — каиш — о бедрима носе, сабљу, о рамену дугу праву и скоро у једној врсти цев и танак кундак, пушку. На прсима, и то на долама стоје им у два, у неких у три, а и у један ред, фишеклије, у којима су им фишеци. Језик им је страшно заплетен, брз, замршен и подмукао; а они су у опште здрави и окретни људи.

Овдашње земљиште и поднебје неговим, с тога почињу слабити, а деца им се, као и у свију насеоничара, недрже. Говоре, да су им жене одвећ гадне и још црње од њих, све у самим дроњцима, но доста крупне и стасите. Што су Черкези овако прави, узрок је тај, што матере, у место колевки, везују малу децу на праве дугачке даске и то на један крај а за други узму, и кад, иду на рад, упрте ове даске са децом на рамена и тако их одрже и подигну. Ово чудо и сами смо видели. Даска је та дугачка скоро за 1. хват, широка за непуну стопу.

Као што напомену смо, међу овим Черкезима овуда има доста Татара са типовима њиовим, кратачки, омалечки шишкави, дебелим округлим главама, узким челом, кратким на врху широким подигнутим увис, а при челу сасвим угнутим, носевима, као но у правих наших, Бугара. Подочне су им кости одвећ широке, уши срасле се скоро са главама и т.д.

Но осим ових на Косову, међу Черкезима, има један прави Рус, који је као војник на Кавказу заробљен и један Србин из Баната, који је такође тамо као војник заробљен. Они су се, по свој прилици, помухамеданили. Они имају жене Черкескиње, с којима су пород изродили, и причали су нашим: да им је боље међу Черкезима, него међу руским војницима? Ово у кратко о Черкезима казано другом приликом допунићемо и коју више о овоме рећи.

Последњи догађај, спрам хана подујевског, страшно је наљутио нашег чича Сумбера, а особито кад види Черкеза у њега се, као што сам каже, црева претурају од муке. Тако љутит признаваше потпуно: да жали што ма ко једном не узме ову земљу и не уреди како треба говорећи: "Ама да хоће макар цигани да дођу, па би и ови бољи били од нашег крмка — султана — у Цариграду." У љутњи својој потпуно признаваше, да је у нас све боље и ваљаније, но у њих: "једино је, рече, вера, вера вам, вала синовче, квари све. Како је то, молим те, узети једну вештицу, оковати се, па немоћи отрести је се? То је и код будала лудо, а камо ли код паметних. Ја сам мењао 3 жене, имам једну последњу, а хвала богу здрав сам и још снажан; жена ми је изанђала, па хоћу ово дана да узмем девојку од 15—16. година. Имам два сина, као два сокола, ама ћу их са дечицом опет претећи", и још много којешта причаше. Изгледа само то: да их вера везује за Турке, на које мрзе све једно као и на хришћане.

Тек смо мало почели куњати, ал' у место да прође са мутасерифовим пртљагом један у европском оделу—и фесу разуме се—а он са два пандура право к нама. Најпре нам назва бога турски, ми ћутасмо, а Сумбер му одговори. Он онда поче арнаутски, грчки, цинцарски, италијански и

напоследку већ покварено српски, или бугарски. Ово беше бугарин, секретар мутасерифа нишког, а у ствари његов харембаша, т.ј. поглавица харема, за којим и иђаше и о ком вођаше бригу. Било је дивно видети га, како неуме да јаше, па га два пандура пешачећи подржавају. Иза њега јахале су тако исто и хануме неке, и он је у неку руку изгледао, као и оне покривен белим платном и онако јашећи. Њему је Сумбер казао турски и арнаутски да смо бошњаци, а по нашем одговору виде да га је преварио. На наше одговоре; да идемо у Приштину, он одговараше: "вѣ славната Блгарија-та ште те да си прошетате?"

Он се јако тужаше на Србе и неке српске књиге, грдећи најцрње и гадније, све што је српско, ама га у свима измишљотинама, на пречац одбијасмо. Сумбер је се био уплашио од оваквог преког говора; јер није шала мутасерифов харембаша, или како се он називаше секретар. Наравно, да се Сумбер у толико више страшаше, у колико је овде и обичај да се све казано, код свију сталежа и при свакоме говору, каже са највећом притворношћу, лагањем и улагивањем. Тако и иза Подујева, —у коме беху, за битке Муратове са царем нашим св.Лазаром, последње, или боље прве страже турске пред војском српском, — неостадохмо на миру.

Сумбер, од ових догађаја, беше много љубазнији и целим путем причаше нам о свакој месности и са чега је знатна и чувена додавајући: "Сињак! ваља мрве и да слажеш, кад што с ким збориш; јер овде није Шумадија!" Причао нам је много о животу пограничних Турака, или Арнаута, и о животу наших пограничних Срба, с једне и друге стране; тужаше се много на младеж турску, што задиркује наше у кнежевини, и опет на наше што ови, истина и ако никада не нападају први на потурице, увек двогубо врате увреде: те тако иде вечна распра, која не да да се боље познамо и зближимо. Причаше нам о правима њиховим и тајним налозима, па за подујевце рече: "Ето ови пси несмеју по канонима без силаф тескере — листе за оружје — да носе оружје; ама они непрестано бегају од власти приштинске; хоће на силу бога да подпадају под куршумлиску те тако нити су наши, ни ваши, а оружје, као и ми носе, краду, харају, убијају и т.д. а и лако им је чак овде све то чинити". Заиста од Подујева ни једна потурица неноси оружје без писменог одобрења.

— у Главнику прегазисмо Лаб и одавде управо почиње да се она хумиста котловина сужава. У овом се селу сва три поменута пута састају; те одатле једним иду у Приштину. Даље смо прошли које мимо, а које кроз, ова села потуричка: Свеља, Гртовце, Белопоље, Жуковић, Лужан, Мојанци, са по 20. к. и на страни десној Бањиште у коме су скоро све сами Срби са нешто мало потурица.

О овом селу причаше Сумбер, а нарочито о једној главици прекрасној, да се зове "Јунакова глава" а село "Јунаков гроб". Јунак је тај, вели, био Србин, коме је још на Косову одсечена глава; он је исту узео у руке, а добар и виловит коњ понео га са Косова овамо. Бог свети зна докле би га однео, а незна се ни куд га је носио, ако неће бити двору Обилића у Дреници — западно од Косова преко Чичавице планине — а ово ће бити, да га је носио у Бањску оној Топлици, у којој је се Обилић пред битку окупао, па ваљда коњ опомињајући се последње зоби, тамо и пошао. У Дреницу и није могао од силне псеће—турске—војске. Девојка једна; месица је хљеб, па кад је видела мртва човека на коњу уплаши се и викне: "мајко, да видиш мртваца, без главе, на коњу!" Чим она то изговори, јунак падне, коњ цркне, а мајка јој рекне, "проклета да си ћери!" Девојка се одма окамени и оно место - указујући га- зове се; "Проклета девојка" где је коњ пао зове се: "Коњски гроб и Коњомор" а јунак где је то се прозове; "Јунаково бунило", а где је сахрањен: "Јунаков гроб." Гроб овај и данас чини чуда и јунаштва; он лечи сваке болести и помаже свима верама; особито снажи и јача слабу децу и људе слабуњаве; женама даје млека, које немају; које нерађају, кад буду на гробу и поклоне му се, рађају и т.д.

Он помаже свима верама без разлике, ако хоћеш право: то је гроб Милоша Обилића, који је разпорио онога пса тамо -указујући на Косову, на тулбе Муратове — изсекао му 27. хоџа, хаџија, лала, везира и убио 12.000 поганих Османлија. Да бог да посветила му се десница и да је благословен и овог и оног света!" Тако ово и још много којешта причаше Сумбер, а ми се уверисмо: да је одиста ту гроб Милоша Обилића, а не у Бариљеву, као што нам је причано; да га народ поштује за свог првог и највећег свеца; да се тужан и чемеран на његову гробу још и дан данашњи вида и исповеда; да му открива болно и рањаво срце своје, своју тугу, невољу, свој јад, чемер, несрећу, муке, пакао,

пропаст, ништавилост, и униженост ниже скотова и бездушних ствари. Причали су нам, да и потурице одиста иду тамо и да и њима помаже и т.д.

Ето, како прави и чисти наш тужни и чемерни српски народ у бив. царици и краљици, а тада и сада, Правој Србији, поштује и уважава своје, док већина нас у кнежевини, осим свога џепа и себичности, и незнамо и нећемо да знамо ништа шта је овамо и шта се догађа! Ми живимо само за се и за своје најближе, као да смо све на свету постигли и у свему се усавршили ! Нас, врисак, плач, јаук, урнебес и најтеже муке на свету, наше рођене и најрођеније браће, као да ни најмање недирају, као да им ништа нисмо дужни, као да им нисмо обвезани учинити све оно, што и себи, самима? Ми се бавимо само нашим унутрашњим стварима таво званом некаквом тричавом унутрашњом политиком, срећом и уређењима и то у најмањем делу некадашње Србије, необзирући се, што тај није Србија, но најмањи део репа њеног. Ми у овој мислимо основати срећу, државу, утврдити народност и остати вечним, док заборављамо и пренебрегавамо ону, Србију, са којом, и у којој би, само и могли одиста бити срећни, и колико је то за поједине народе могуће, вечни. Опаметимо се једном, док није још доцкан; сближимо се и здружимо једном; оканимо се унутрашњих зађевица и којекаквих ситница и безпослица; одпочнимо својски и братски радити сви скуп да се ујединимо: те тако да постанемо људи, држава и народ, а иначе ће нас некада прождрети и прогутати туђа хала и сила.

— Одгоре поменутог села, наступивши већ у кланац огранака Копаоникових Пруговца и других, са огранцима Велетјена, или као што се овде зове Бутовац, који су оба опет само огранци планина новобрдских,—иде се непрестано кланцем, и неколико пута прелази Лаб, још мимо, и кроз, ова села: Мојанча, Љупча, са караулом, и Врањидол. Од овог Врањегдола па за 1 1/2, час покрај села: Прговца, Бариљева и Босиља, а у многим погрешно Бесиње, опет се долази у прекрасну котловину. Ова се опет сужава огранцима Копаоника, таво званом, Пропаштица и Планиница, са Бутовцем огранком новобрдских планина, или, прелазима Копаоника на југо-исток. Одавде леви пут иде право у Косово равницу, а десни преко високоравних огранака у Приштину, кроз села Брњице, а покрај Маковца.

ГЛАВА VI.

Приштина; њени становници и старине; Грачаница, њене старине и хрисавуља; њена новија и садања судба; Јањево са својим старинама и становницима; Косово поље; битка косовска и остаци од ове; тулбе Муратово и старине око њега, народонасељење приштинске нахије и по које старине у њој; народне српске песме и 1. шкипска.

— Одавно је била прошла турска јација и тек по где где, кроз изпуцана врата и ћепенке, виђаше се по која свећица, где издишући светлуга се. Хришћани су већ сви били, или поспали, или се тврдо и јако затворили по својим кућицама и уцурицама. Само су правоверни мухамеданци задржали за се то право: да могу, докле хоће, ходати, тумарати, красти, отимати, харати и у кавама својим дерати се и певати. Ако је се и видео по који православни, са огромним фењером у руци, погрбављен и страшљиви презајући и бегајући по сокаку, чувајући се да не наступи на реп каквог љубимца правоверних — пса, — као и ножа и куршума правоверних, то је била само изванредна, и особита редкост и изванредност. Тај или је се уздао у своје брзе ноге и јака леђа и главу, или је имао по ког јаког, међу правоверним, пријатеља, коме је редовно, за то тако огромно и врло редко пријатељство, плаћао данак, ако не већији, а оно ни мањији од онога што даје Султану и држави.

Сумбер је хтео у потурички, а ми опет у српски хан, и у овој страшној, али челичној и надмашнијој шумадинској надпотуричкој јогунастости и препирци тумарајући по тесним, смрдљивим и изпроваљиваним улицама, једва се, у сред турског трга, догурасмо до једног турског истина ама у закупничким српским рукама хана, који, ако није био гаднији и нечистији од свију ханова у султановој држави, није био ни чистији и пријатнији. Наши коњи били су од тешког пута и јаког терања тако обангавили, да три дана нису могли устајати и на ногама се држати. Ово и остало приморало нас је, да се мало дуже бавимо у Приштини, разуме се нејављајући се никоме и ни једном

од наших људи, но увек идући са вођом каквим којег нам је ханџија, за прилично скупу цену, находио.

Што се тиче саме Приштине можемо рећи, да је на дивној и прекрасној месности. Од сјевера подиже се, више ње, Бутовац планина са развалинама старог града Преславо, а по неким и то садањим Бутовца; од истока и југо-истока огранци Вељетјена; а даље на исток Козник планина; на југ Грштић и т.д. У њој се слевају две три, а толико протичу, кроз њу, речице као: Стара или Преславица, Вељуша, тако звани Марков чадор, Калуђерски кладенац, Приштевка, Седамлула, или Жупањац, а даље мало југу Ветерник речица, даље Ајвали и Градчаница. Од запада 1 1/2 час протиче кроз сред Косова пуста Ситница. Од југа и запада стоје високоравни хумићи тако званог Ветерника, који се већ сасвим губи у Косову равном. Удаљена је сјеверу од Вучитрна 4. од Митровице и Звечана 6 1/2; јужно од Градчанице 2., од Липљана до 5.; Неродимља око 8 1/2 а од Качаника 10 1/2 часова.

Дели се на 4. главне улице и то: Панађуриште, Варош, Циганлију и Пиринас Махалу, међу којима је на самој средини, Тржиште или тако звана чаршија. Приштина је препуна свакојаким и разних српских старина, а сва се скоро и састоји из самих српских урвина и развалина, којих се величанственост и красота далеко и далеко уздиже над свима доцнијим целим и новим грађевинама. Као и у свакој српској старој паланци и граду, тако и у Приштини протичу помињате речице кроз све улице и дворове; те односе ђубре и гадости турске даље у Ситницу.

У њој је, међу осталим старинама, старо српско звоно, са натписом српским из времена краљева и царева српских; ама га нико од ђаура несме видети и прочитати. Ми смо се у ове развалине а бив: срп: владоца дворце, у којима је и поменуто звоно, били увукли, тражећи ма каква натписа; па све узадуд, а попели би се и до звона и снимили би натпис, само да беху стубље до њега. У правоверној султановој држави све се може учинити на три начина: или прекомерним новцем, или безобразлуком, а нарочито силом; па смо и ми оно друго немајући осталих потпуно усвоили, као и ово последње унеколико. Даље стои прекрасно изидана од тесаног камена џамија, коју је још Мурат почео био правити, кад је с војском пао на Косово. Он је није довршио за живота, но по смрти његовој његови везири; те се с тога и зове и Муратова и везирева аја — света — џамија.

Даље од ње стои дивна и прекрасна џамија направљана од српске цркве, а зову је Бајазитовом или Бајазит џами, што ју је Бајазит од српске цркве св. Аранђела подигао, да благодари Мухамеду на задобивеној косовској битци над неверним. Иза ове стои такође прекрасна џамија од цркве св. Недеље, коју су, по битци косовској, подигле удовице изгинувших паша и везира. Осим ове три има их још 15. и све су подигнуте од српских бивших цркви, манастира и осталих светиња. Неке од њих неслуже, а већина их служи, међу које увршћујемо још 5. полудасчара и полуозиданих, на старим срп. црквама; дакле свега 23.

Сад је само једна, мала и тамна црквица у Приштици св. Николе, која је верно чедо доба Јашар-пашинога, кад су главе српске летиле с живих рамена срп; као печурке. Она је подигнута пре 40 год. на урвинама старе српске цркве. У стара и до косовска времена у Приштини је било преко 48. које цркви, а које манастира. међу којима је била најзнатнија и највећа црква "Крстова". У једној старини налази се превод турског преписа Приштине у време султана таао званог силног Махомеда, освојача Цариграда, у којој се у преводу вели ово: "Пошто је овај Махомед освојио Цариград, крене се опет и на Србију по други пут. Он покори још бивше српске градове и паланке: Момину Клисуру — дан: Хисарџик на Балкану — Ихтиман, Самоков, Јустендил, Криву — Егри — Паланку, Жеглигово - Куманово дан: — Врању, Мораву — 3. часа западу од Гилана — Ново-Брдо; па удари и на Приштину. После тронедељне борбе освоји и Приштину, коју при намештају и разређају своји војске овако подели: на Панађуриште, Гробљиште, Варош, Тржиште и Заграђе.

Тржиште је — садања чаршија — сво било ограђено огромним зидовима — од којих се и данас виде трагови — и покривено." Где је тада било Панађуриште и данас је; где је варош, и сада је; где је Гробљиште данас је Циган - махала и Пиринас; а где је Заграђе, сада су шљивари и њиве, од којих на једној великој преко 6 дана орања, стоје трагови од самих урвина и развалина. Заграђе је тако огромно, тада, било, да је се у њ сва турска војска сместила и хранила. Назив "Гробљиште" казује: да је пре Неманића овде било пра-старо српско гробље, до Неманићских Срба, а од Неманића оно је сво ушло у Приштину и на њему биле подигнуте разне зграде и остало.

У Приштини је, као и у Грачаници, владао, по једној старини, Жупан Радослав, по свој прилици некакав рођак Немањин, који је титулу краљевску, признавши сизеренство грчко над собом, замену са веливо-жупањском.

У Приштини је био град у ком су по кадкад седели срп: владаоци, од лозе Неманића. Од овог се и данас познају трагови и урвине. Осим тога на урвинама митрополитске цркве све до 1862 год. познавале су се слике светитељске, натписи и т.д. као и на зградама, у којима су се учили ђаци, и у којима су писали црквене књиге и остало, тако звани писари светска и духовна лица. Недалеко од трагова урвина бив: града, још се познају урвине двора Милана Топлице, који се и данас тако зове.

До 1862 год. и дворови, ови, а нарочито поменута митрополитска црква, боље су се, но данас, познавали, а те године у два маха, које пожар, а које својевоља турска, по нарочитој заповести, много су порушили и утаманили. Бивше урвине поменуте цркве обрнуте су биле у џамију, код које је урликао хоџа, али са дрвеног трема, или викала, налепљеног урвинама цркве. Недалеко је од ове цркве био трг стари, а сада је тако звана чаршија, и сви дућани, види се, да су били црквени; јер су давали овој кирију. Тако је и Мохамед 1453. год. освоивши Приштину и потурчивши Србе и цркву ову, заповедао; те се до данашњег дана плаћа кирија, од свију дућана, урвинама ове бив: цркве, а сада ни цркве ни џамије. Ова је кирија од 1862 год. пошто је и онај последњи трем, или дрвено викало, прилепак бив: митрополији српској, изгорео, са ког је хоџа викао, — пренета на остале бив: цркве, а сада џамије.

У време пожара 1859 год. један Турчин чепркајући, по згаришту свога бив: дрвеног дућана, а направљеног уз зид од старих српских дућана, наиђе у дувару на велику громилу златних и сребрних српских новаца. Од ових су нека лица одкупила неколико златних, веле, Милутинових и Душанових новаца, које чувају, као највеће аманете. Овај дућан није био далеко од дворова Милана Топлице, на урвинама којих је, све до пожара 1862 год. и то над бив. вратима, стајала прекрасна камена плоча са натписом старо-српским. А како је овај двор служио за касарну, нико од Срба није смео ућ улазити и онај натпис прочитати. Онако пролазећи читали су, веле, да су то двори Милана Топлице.

Преко пута, од двора овог, био је огроман и прекрасан "Краљев Студенац", студенац, који је сада и много и сувише изкварен а којег Турци зову: "Битлија". Недалеко од дворова Милана Топлице, а у самом бив. граду, стои спомиљати дворац срп: владоца и то веле Милутинов; јер је био натпис, који је гласио: да га је краљ Милутин, са краљицом Симонидом, обновио пре, но што је Грачаницу зидао. За сво време, док је се Грачаница зидала, он је са Симонидом, вели, седео у њему.

Као што смо напоменули, благодарећи смелости и брезобразлуку; ми смо ове урвине строго прегледали и нашли: да су четвороуголне и дужина им је 25. а ширина 30. хвати. Сви су зидови још високи, без једне стопе, 4. хвата, до бив: другог боја. Рекосмо, да је ова висина првог боја с тога, што се са источне и западне стране виде целих по 7. а са сјеверне и јужне по 5. првог боја, прозора. Баш при самој земљи, или урвинама од овог дворца, стоје мали прозорчићи, који казују: да су ту биле коњушнице, а још ниже подруми. У сјеверном је углу помињата кула висока сада око 15. хвата, а сав је овај дворац био на 4. боја, као што причају стари људи. У овој је кули помињато старо звоно, за које, по неки, и то њих врло мало држе, да је у Карађорђево доба из дан: кнежевине донето и на кулу овде метнуто за часоказ, већина, и то најстаријих, држи: да је то прастаро српско звоно, као што су свуда и по другим кулама, само стара српска звона, и ми се слажемо са овима тим пре: што су то старци од своих 100 год: који су и пре нашег устанка слушали, како избија ово звоно на овој истој кули; што су неки имали и снимљене натписе с њега, који су, веле, гласили: да је то звоно митрополији липљанској поклатио краљ Урош први.

Западу од дворца овог, за 40 хвата, била је краљева база, 30. хвата дугачка, а 8. широка. Њу је Јашар-паша до темеља разорио и то све самим барутом; јер другчије, због њене тврдоће и јакоће, није могао. Дворац овај и бања поменута, зидан је онако исто, као и Грачаница, са онаким истим шарама опекиним, међу тесаним каменом и т.д. Недалеко је од овог дворца аја — света — џамија Муратова и царска Бајазитова. На Бајазитову се сваког петка подиже алави царски барјак, а њу, као и Муратову, издржавају сами цареви турски и њихна царевина. Оне су подигнуте од развалина срп: цркви и оним истим оловом, без преливања, који је био на крову ових цркви, покривене су, као и

остале џамије; те се с тога виђају неки и натписи на крововима њихним. Уколико је ово истинито незнамо, а знамо само то: да међу тесаним каменом, у зидинама њиховим, као и осталих приштинских џамија, има трагова од српских украса, па чак и крстова.

Бајазит је одма до своје џамије, направио себи бању од српске неке задужбине. У зиду њеном и данас има прекрасно урађен камен са српским натписом; али како српске жене несмеју да иду у ову само женску турску бању, а и оне што иду немогу сав да препишу; тако ће овај натпис још дуго, за нас, остати непознат. Недалеко испред дворца краља Милутина стои други огроман Студенац краљев, сав у самом огромном тесаном прекрасном мрамору. Њега данас зову турском речју "Шедрван" и има прево 12. лула, из којих излазе водоскоци. Турци ретко допуштају Србима, да овуда пролазе, воду из њега пију и т.д. Ово нарочито чине с тога, јер се туда налазе многи српски натписи. Одма до овог краљевског Студенца, или садањег Шедрвана, стои једно здање турско, које припада војеном реду, а од овог је до 50.хвати дугачак неки прастари српски зид, висок преко 2хвати, уз који су редом прелепљени све сами турски дућани.

У турској махали још се налазе урвине од дворова некаквих Банова Рибарића. О овим дворовима тих Рибарића још се и данас у народу пева, али сада Рибарића Срба нема; него има потурица бегова, који се сада прошњом хране, а некада су били силни и богати. За те дворе пева се; "Рибарића двори с Голешом су равни". Нигде и ни у једној паланци српској, нема толико бегова, колико у Приштини; али су махом сви дошли до просјачког штапа. Сви су они саме чисте потурице, које имају многе и разне старине српске. Међу многим прастарим писаним срп: старинама, које се налазе у њих, понајважније су неке писане, пре неколико стотина година, песмарице, које опевају пад Приштине, њене банове, кнезове, жупане и т.д.

Нарочито је важна за генеалогiju дан: приштинских потурица, о којима се пева и кад су се потурчили, као и како су се прозвали, пошто се потурчише, зашто су и рашто ово учинили и т.д. Осим приштинске бивше српске разне властеле, а садањих турских ојађених бегова и т.д. у њој се тако исто описује бив: српска властела, а садањи бегови: из Призрена, Тетова, Скопља, Дибре, Гостивара, Пећи, Баковице, Куманова, Врање, Вучитрна, Звечана, Новог-брда, Ниша, Пирота, Голубца, Кичева, Орида, Велеса, Кратова, Ћустендила, Видина и Митровице, као и кад је се и како који од ових градова предавао Бајазиту и другим његовим потомцима.

Недалеко од аја — свете — Муратове џамије, пре неколико година, случајно је пронађен прастари српски прокоп, који је водио из града приштинског, срп: краљева, кроз земљу, на три стране. Који су у њ улазили веле, да иде за 1 1/2 час изван садање околине приштинске и он је као у Новом-брду, Звечану и т.д. прокопан само зато, да би се кроз њега, у случају опсаде, могло из града побећи и непријатељу за леђа заићи, а и храну у град уносити. Јужно од приштинског бив: града, а преко речице Вељуше, или Вишеславке, испод једне турске куће, стои прастари српски кладенац са четири луле, веле бакарне, а други опет сребрне, па од времена побледиле. Прича се, да су га три краљеве ћерке, са братом, направиле, као знак неког мира закљученог међу собом. У обично умерено време излази прекрасна слатка вода, а у сушне години кисело — блутава. Нико незна ни каква је ово вода ни одкуда долази, као ни где јој је глава?

У садањој Циганлији, а старом Гробљишту, стои читава џамија, која је остала од потурчене цркве. Кад су јој Турци били призидали прву мунару, Срби из Брњица, ноћу су је у три маха обарали и опет крст подизали. Обарали су јој мунару, везавши је ужетима, која су теглили запрегнутим 150. рала — чивта — волова; те тако рушили је. Од потурчене цркве св. Ђурђа, о којој ћемо говорити, а на истоку Приштине у пољу, где се турска војска свако лето слеже и учи, налази се један огроман прастари бунар, 1863 год.; због оскудице у води, почишћен. У њему је вода киселија од роичке. За 10хвати од овог бунара у каменитој стени стои художествено доведена вода у прекрасним српским водоводима; но савршено зазиданим. Исте — 1863 — год. Турци су хтели сводове овв воде да отворе; али се ни један мајстор није смео усудити да то учини с тога: што је онај зидар одма полудео, који је први чекићем у зид ударио.

Источно од Приштине, за 1. час у планини Бутовцу, а на једном њеном високом осоју, од 150хвати ширине, стои прекрасан кладенац тако звани "Грмија", направљен још српским краљевима од прекрасног белог дивно углачаног мрамора. Најбоља и здравија вода у целој околини овде извире и

то тако јака и силна: Да од ње цела река Велућа или Вишеслава постаје, која протиче кроз сред Приштине и иза ове улива се у Приштевку. На неколикохвати од овог кладенца стои пола у земљи, а пола на земљи, оборен прекрасан и дивно углачан камени стуб, на ком је се читало и мећало еванђеље на Богојављење, у време српских царева и краљева. Кладенац овај краљ Милутин у својој грачаничкој хрисовуљи зове "Жупан Студенац". Сваког 1. Маја овде Срби Приштинци излазе и проводе мајалос.

Јашар паша, хтео је и ову српску старину утаманити и воду овог кладенца у Приштину довести; али кад све сврши, у Приштини направи чесму, канале, и кад хтеде у ове да пусти воду и т.д....вода у Жупанцу засуши на све луле! За сво време његовог пашовања, докле год није отрован у Цариграду, била је савршено пресала вода, а кад је он тамо умро . . . она је опет потекла.

Даље у планини од овог кладенца Жупанца, или Грмије, познају се урвине, веле, од кућа Краљевића Марка. Причају да је он по косовском разбоишту, покајавши се, што на овоме није био, овуда лутао, спасавао народ и у овој кући становао. Пре 20. год. докле су се зидине ове зграде боље познавале, свакога празника долазиле су жене са целог Косова и Метохије па метанисајући, клањајући се и целивајући ове Маркове урвине, благодариле му: што је укинуо тешку свадбарину и погубио црног Арапина. Ни један се српски јунак толико неспомине на Косову, колико Краљевић Марво. Кад што о њему чују да се чита, Косовци плачу, као мала деца,. Цело Косово мрзи на старе — па и садање — Приштинце с тога; што ови нису никад волели Марка.- Ову нељубав према Марку стари Приштинци су показали у томе; што га нису хтели да одкупе. Причају, да су негде у Босни Турци ухватили Марка. За њега су сви Срби давали; одкуп, а Приштинци не; те с тога на све ове околне Срби мрзе. Од Маркове ове куће, на врху Бутовца планине, стоје развалине града Бутовца, или старог Вишеслава.

У целој Старој Србији, као и по свима српским земљама, нема ниједног врха на планинама, или највишијим њиховим огранцима, а да нема развалина од старих срп. градића; а тако рећи нема места, где се ненаходе развалине и урвине од цркви и манастира, које све порушише и утаманише дивље варварске чорде. Свуда и на сваком месту што је било српско потуричка је, а нарочито османлијска, рука нарочито сатрла и утаманила и још непрестано утамањује само стога: да се Срби и потурице неопомињу прошлости; последњи још и оног шта су некада били, ко су, одкуда су, и шта треба да су? Но опет има ствари које нису могле, ни— одпавши Срби, —потурице, па ни Османлије утаманити и затарити а то су: на свима садањим њиховим зградама и грађевинама трагови од српских натписа, шара, украса, а нарочито крстова, осталих светиња и т.д.

Нема ниједног водоскока, па ни овај дванајестостубни код Муратове аја џамије, који неноси трагове српске славе и величине прошле; нема комадића земље, ни зграде сада турске нове и старе, ни ичега на свету, па и на самим потурицама, и Турцима, што неби сведочило и Као прстом указивало на старину и прошлост српску. И, у колико је веће гонење и мучење Срба и свега српског, толико се више опада, да је све и сва само чисто српско.

Примера имамо свуда и на сваком кораку не само, него и у сваком покрету и мигу потуричком и турском. Доста је ово: да је пре 26. година, за један једини божији дан, пало преко 280. приштинских првих глава, од беснила и својевоље потуричке и турске; доста је то, што Срби до пре 25. год. неимадоше не само своје богомоље и школе, но тако рећи ни једне колебице своје на земљишту своме освећеном старином српском и драгоценом светом крвљу наших светих праотаца и прађедова. Није доста било дивљим азиским чордама, што су нам све ваше отели, порушили, потурчили и утаманили; но нам нису давали и недају ни стати ни видети оно што је негда било наше, а сада, у црним и тужним урвинама, њихово.

Пролазећи кроз Приштину и тумарајући по њеним и српским и турским улицама, били смо се у место разжалили тако острвили и укочили од досаде и освете, да је требала најмања прилика; а да се разгоможди неколико проклетих ћелавих ћусла. Док смо још овако у овим мислима, и у оваквом разположају, остављали Приштину са њеним урвинама и старинама, па ево нас на Ветернику, са окрајака ког је, по фантазији потуричкој, преобучен гледао на Приштину, велики к: Милош и Михаило, размишљавајући: са које би стране наместио и управлио топове своје на Приштину, као да за ову нису и сувишне и дуге пушке наше?

Идући прекрасним земљиштем светој Градчаници, прво се изван паланке Приштине, удара на Складницу — магацин — оружја, у ком веле да имају сада преко 18.000 иглењача, а други нас уверише само 5000. Овде је барутана, складница одела, хране и т.д. Беше у ово доба нешто редовних војника, веле, 2000. и више од 90. официра, са миралаима и другим, који немају војника, но који су над редифима — изслуаженим војницима — старешине; од ових воде спискове, рачуне, позивају их кад треба, управљају овима и т.д. Приштина је главно складиште војеног прибора, у целој околини и то без топова; а она је и место код кога обично свака војска за неко време стањује, па ишла из Босне даље у Турску, или из ове у Босну, Ерцеговину и на границу кнежевине, Црне Горе и т.д.

Осим овог Косово је т.ј. Приштина крај овога, главни збор веће и највеће војене силе турске за сјеверне и сјеверо-западне крајеве царевине. С тога је овде оволика спрема и официрија, без војске и војника. Причаоше нам, да су им овде и складнице и амбари хране, но ми их невидесмо, и ако ради беасмо да их видимо.

Сама Приштина и ако није чисти правоверних шѐр, опет и по старини своих џамија, а и по истурченим становницима, некадашњој првој властели српској, узима се за прву и најстарију паланку турску у овим свима сад: земљама европске турске. Само је у Европи Једрен старији, а више ни једна паланка. Скоро и по становницима могла би се уврстити у турску паланку, да су ови Османлије. Тако дакле од неких 3330. кућа, српских је 350. к., Потурица 2600. к. Османлија 260. к. арнаутских 70. к. и Черкеза 40. к. К овима кад се дода џандара 180. душа, и ако је истина војника 2000. момака, онда број Потурица или Мухамеданаца далеко премаша православних.

Од ове складнице, која је заграђена неким прастарим, сада скоро уравњеним, шанцем и другом оградом и у коју заваривасмо, да се уверимо о причаном, а која се у то доба оправљаше, — па до Грачанице рачунају неки 2. а неки 3. часа хода. Куд смо ми ишли ударајући на стари Дрен, који се у нашим народним косовским песмама помиње, има зацело, ако не 3. а оно 2 1/2 добра часа. Грачаница је удаљена од Качањика 8 1/2 од Митровице и Звечана 7 1/2. од Чечана 8 1/2, од Вучитрна 5 1/2 од Липљана 2 1/2 и од Голеша 3 часа. Више ње је од источне и југо-источне стране планина Вељетјен, из које је краљ Владислав злато вадио, а Грачаница је некако дошла скоро баш, као у устима од два огранка Вељетена и лежи на прекрасној равници, коју просеца, са сјеверне и југо-западне стране, од цркве, река Грачанка, која се код села Добријева улива у Ситницу.

Око ње су трагови од многих и силних урвина па чак и где сад, на Ветернику, стоимо. Шта су, и од чега су ове, види се из овог преписа старине, која се налази, у једног човека у којој се каже:

и разъсипа Стефанъ Неманъ на Косовѣ Жоупана Радослава косовьскаго и градь Градьчаницоу

Далеко се и издалека види дивна и прекрасна, крстоизгледна, са првобитних 5. огромних дубета, наша света и прекрасна Грачаница. Једно највише и скоро најкрасније, на пречагама крста, прекрасно у среди подижуће се кубе, означава Спаса нашег, а четири остала око њега, која са њим изгледаху као задруга српска скупљена у једно коло или грудву, означавају 4. стране света, на које су се разишла 4. еванђелиста, са светом науком христовом. Сва су кубета од самих опека, 8 уголна, са по 8. дугачких и узких прозора, начињена у свему и свачему у чистом српском начину зидања. Више прозора њихови подижу се разно украшени ширији, а више ових опет такође разно украшени, ужији лукови или полукругови, престављајући, час увијене и уплетене заједничке у једно цело, бивше силе српске, час огнила, снагу и грб српски, а час украсе и шаре разне из Неманићских и прастарих српских грбова и разних украса. Кубета, као и цео кров црквин, некада су била покривена оловом, на

остатцима плоча, којег стоје надписи: † S. X. D. A. D. S. што ће рећи 930. год: после Христа. Они који су читали ове натписе, у годинама, држе, да су погрешно написана још при ливеву ових главних плоча а ми би рекли, да су истинити; јер је овде црква била и пре Милутина, па је лако да је нешто старог крова сачувано на тавану нове цркве Милутинове, где се и сада налазе. Осим овог каже се:

оу Грачаницѣ цркви свете Богородице постави — свети Сава — епискоупиу

а ово је пре Милутина. Осим поменутих кубета, под њима лукова четвороуголних, па као кућица узвишености и других украса над препратом њеном, која је доцније заграђена, или у које су дувари доцније попуњени зидом, — стои још једно повелико кубе и две узвишености, или нешто у виду полукубета. Препрата је нижа од главне цркве, а црква је сва од основа па до крова прекрасно и дивно сазидана, од самог великог и широког, тесаног белог мрамора. Више по неколико појасева ових плоча стоју дивне и прекрасне шаре и украси од добро печене и црвене, танке, старо-српске, опеке. Особито су шаре од ове и украси, око прозора и над овима прекрасно и изведене и

направљене, од којих се познају уписане речи: **"кралѣ Милоутињ"**. Али на нашу и општу целог српства и православља несрећу, што су потурице некада откривале и квариле ову светињу српску, и што су јој кров од олова свукли и утаманили, дивна ова светиња непрестано прокисава; влага озго улази у дуваре и ове непрестано квари и утамањује, и то тако: да ће један међу најдивнијим остатцима славе и величине некадашње српске, славенске, православља и у опште хришћански драгоцени споменик пропасти и сам од времена порушити се, ако му се што пре непритече у помоћ. Мислимо да кнежевина наша неће допустити, да се још до овога дође, кад се до сада није дошло и кад је се преживело време у ком су летеле главе српске са живих српских рамена, као печурке са пањева.

А време то није било давно и оно се нарочито везује са личношћу проклетог беглербега Јашар паше. Овај је развалине Самодрже цркве, коју је Бајазит одма по косовској битки разорио, с тога, што је у њој цар Лазар пречастии своју војску и служио службу својој слави и свом светом Амосу пророку, — до основа разорио; направио на том месту воденицу, од њених развалина и баш на оном месту, где је олтар био, метнуо камен воденички. Што је претекло градива од ње, градио је неке мостове, кои су се одма и рушили, чим је прва киша падала. Овај је исти зликовац; преко 3800 одрасних Срба за неколико недеља посекао и то само зато, што је се данашда кнежевина ослободила, а за време свога пашовања, или разбојништва, савршево је утаманио 49. села чистих српских, и на места и згаришта њихова довео и населио потурице и Арнауте.

Ето због чега су толики Арнаути у Ст. Србији, а не због изселењих 37.000 породица властеле српске под Чарнојевићем 1690 год., која је била не одавде; него из свију крајева српских. Ова је оволика села Јашар савршено утаманио, а 70 је које поробио, оплаћао, осиромашии и скоро савршено затрпо, и то је била у стању учинити само једна тричава потурица Јашар паша.!? Кад је он био у стању 119 села чистих српских, у време нашег ослобођења, пред нашим и Европе очима утамани, а да што су пре њега чиниле праве Османлије, прави Турци, па још са своим Султанима? Осим развалина у урвинама самодржиним, које су биле на самотвору камену, испод ког је протичала речица Самодржа, са чега је и црква добила име Самодржа, као да је се сама у ваздуху држала, — овај одљуд и нечовек разорио је само у Лабљану 48. целих и читавих прастарих српских цркви, које су све у то доба служиле и 10. м. дра у истом срезу приштинског округа. У овим манастирима побио је и на коље ударио све оне калуђере, кои су му живи руку допали и кои нису могли и умели побећи. Са калуђерима је набио, на коцеве за неколико година свог разбојништва, око 400 живих Срба те су ови великомученици на најгрознијим мукама испустили своје свете и невине праведничке душе.

Он је почео био и Грачаницу рушити, скидајући јој најпре кров од олова и подпаљујући је барутом; али воља божија и св. Богородице учини: да му је мајстор сдао св крова ове светиње, неке оцетине полуделе, а синови му, са снахама, побеснили; те је с тога и престао од тога богомрског дела. Али пре него што ће избљувати и предати у руке ђаволима своју гадну и паклену душу, баш пред саму смрт, поче рушити липљанску прастару цркву. Народ је сав из околних села, молио, преклињао, плакао, кукао, нарицао и одплаћивао своју старину и светињу; но се ова одљудина и овде, као и на свима другим местима, није дала ни чим превити на пут човечности и правде. Њега ни за какву светињу српску није могао нико и ничијим умолити и одвратити од кварежа и рушења. Он

је увек свима говорио: "Не моли мене бре рајетино погана и немити ме, нећеш ме умитити; но моли твог поганог бога и веру, па ако је баш права нек се одржи, а ако је лажовска, као што јесте, нека пропадне да вас нетрује као оне у Морави".

При разваљивању Липљанске цркве, падне му на памет нека мисао, те му се раздери чауши, — викачи — по народу и у једанпут почну викати и дерати се: "Море погана и безбожна рајетино, ваш честити и велики Беглербег, колено право турско, потомак јединог и правог пророка, вели ти и питате: Можеш ли, али један море, да одеш у Приштину и да се вратиш из ове за 1. час; у њој да купиш 7. ока ексера и у зубима да донесеш? Ако се ко обећа ово да учини па неучини оде му глава, а ако учини остаће вам ваша погана свињара — црква — па се купите у њој заједно са свињама". Народ је опет јадиковао и плакао, док се не нађе једно момче, које изврши поменути услов за 1. час; те опет остаде Липљанска црква. Од Липљана је до Приштине равно 3. часа, а ово нам причаше преко 12. душа, међу којима је и неколико потурица и арнаута. И ако су Косовци далеко чувени пешаци, опет је овај догађај тако огроман да се на велике муке може веровати, без побожности и вере у чуда. Говоре, да је то момче, кад је донело ексере само ушло у цркву, прекрстило се и одма умрло ту. Ми смо, и сувише, распитивали за име његово, па све узадуд и никако немогасмо за ово дознати; нонегубимо надежду јер су нам многи пријатељи обећали дознати и послати написано. Име овог и оваквог добротвора свете нам вере нетреба да остане непознато и да се бар једанпут у години дана неспомене у нашим црквама. Оно се, веле, у Липљанској цркви још спомиње и спомињаће се, кажу, све дотле, докле се буде спомињало са проклетством проклето име Јашар-паше.

Јашар паша и остала му по скотству и варварству браћа све су ово чинила, од устанка и ослобођења нашег 1815 па до год; Од тог доба зна се поименце кад су у које доба и време које арнаутске породице насељене у правој, или као што је зовемо Старој, Србији. Нема ни једног човека, који би знао и причао за какво иселење народа српског из овог светог српског краја, о чему ћемо даље још и боље и јасније видети. Месност, на којој је Градчаница, прекрасна је и дивна. Од запада је најшира равница косовска; од југо-запада брдашца или високоравни хумићи, Гласовик и Дрен са водама; од југа Лозиње; од сјевера Ветерник; од сјеверо-истока и истока. Вељетјен - планина са развалинама старог српског града. Далеко се и далеко од Грачанице, и скоро на све стране, ван источне, види по клетом пространом Косову.

Мало ниже западу, од прекрасне ове драгоцености и светиње српске, леже остатци старих градских развалина, које околни Срби зову Градина, а у старини, прича се да је био некакав римски градић, који је се звао Бонисиум, а овај ће бити, по свој прилици, помињати град Грачаница жупана Радослава, којег је, са градом Грачаницом, расипао Стеван Немања. У целој оближњој околиници Грачанице, налазе се римски надгробни споменици, о којима многи путници држе погрешно: да су, као и сада налазећи се у темељу Грачанице, и око овога, довлачени чак из дан: кнежевине и од Дунава, а из старог римског тако званог Винимациума. Они су овде од како су били направљени па све до данас сачувани, без да их је ико и одкуда довлачио и намештао. Тако баш у самом основу надтемеља грачаничког, међу многим римским споменицима, стои прво овај са надписом у 9, врстица. 1. D. M. 2. FLAVIA CRISTE 3. VIXITANN: XLII HSE 4. VELOX. VILICVSMA 5. RITVS. IVLIANVS 6. VALENTINA. VELO 7. CIANVS. FHLIMARI 8. PIENTISS — IME 9. BMFC.

Овај је натпис на једном огромном, у темељу под јужним вратима, пребијеном до натписа скоро, Прекрасно израђеном римском надгробнику. Осим овог иде други за 1. хват дугачак, али је више од пола ширине у зиду, а ово мало што је изашло из зида у ових 6. врстица има само ова почетна писмена. 1. NE 2. AP 3. ME 4. NNL - . PA 6. BE

У левом олтару, а под његовом округлином, види се ово неколико писмена у две врстице. 1. OM 2. SACP.

У препрати стои четвороуголни стуб, прекрасно израђен и усађен у помост. На њему су некада држали нешто. Натпис је као и цео стуб обрнут наопачке; те тако на једној страни његовој, у три врстице, пише. 1. HAVETE 2. TRASIAEA 3. TES.

На другој страни у ових 10. врстица пише: 1. D. M. 2. MVLP. SVCCESO ET 3. AELIAE AGRIPPINAE 4. EIVS PARENTIBVS 5. ET AVR ASCLEPIADI GENB 6. BO EORVM AELIINGENN

7. ET SVCCESAE AGRIPPAE 8. iETMNONANT INGEVVS избр. 2. слова 9. GENERTE AVREL AVRELIAN^VS. 10. NEPOS. B. M. FEC.

Као што се види, у нечему се наши снимци, римских натписа, неслажи и неподударају са снимцима у Г. Хана и осталих. Ми потпуно држимо, да смо их најверније и најбрижљивије снимили. Они, као и скоро све наше царске и краљевске задужбине од Немање кроз сву династију Неманића, сведоче: да су се наши краљеви и цареви, са патриарсима и првосвештеницима особито старали: да на, тако званим, римским, споменицима подижу наше.

Нама се чини, да ће то рећи: не на правим римским; но на старим нашим; из оног доба, у ком припадасмо, пре светог Саве, под наше илирске екзархе, који опет зависаху од Папа у Риму. Ми ову ипотезу за сада само као ипотезу наводимо, а кад се ова ствар боље и пазљивије извиди и проучи, како ваља, свако ће се уверити: да она није ипотеза, но права истина. Овим се некаже: да смо и ми некада били римокатолици, као што нису били и ови до оцепљена Рима, но васионско православни — римокатолици, — а што је се наш Немања, већ као зрео човек, наново крстио, у источној православној, или католичкој вери, није слѣдство да је био сада тако зване западне или римо-католике вере. Овим фактом, као вешт и разборит политичар избавио је се само од духовне и светске власти папине и то у оно доба, кад ју је овај насилнички приграбио у своје руке, од тада слабих и нејачких а суверних, европских владаочића.

Још се познају трагови од 7 разорених цркви, које еу некада, све биле под св. Богородицом грачаничком, а причају да се налазе трагови још од 18. старих цркви и бив: мон: и то све у најближој околини, око Грачанице. Све што је ова дивна и прекрасна српска задужбина имала, отели су јој и узели Турци и потурице. Изузимајући неколико десетина кућа у селу Грачаници и околним селима нурије, она нема више нигде и ништа своје. Шта више и на само своје двориште т.ј. авлију, плаћа десетак спахији, као и на две три поклоњене њивице од хришћана. Тежак је и чемеран положај њен; па шта више, и одређени јој 50 дук. ц. год. помоћи из велике и православне Русије, већ толике године недолази. Да није још ово неколико колебица српских око ње, које више на њу, но на се троше; она би морала савршено пропасти и опустети. Околни наш народ, а нарочито из оближњих села, гледа на њу као на једину своју узданицу.

Од убиства великог и пок. кнеза Михаила, он је у свему и свачему клонуо духом и изгубио и последњу вољу и сваку надежду у будућност. Још га једино Грачаница држи, да у својој сопственој тузи и несрећи, у свом сопственом јаду и чемеру, неизумре и не пресвисне тужан и несрећан. Једина је дивна, прекрасна, чудна и света, Грачаница, која га задржава тако рећи од последњег средства, самоубиства; она му још улева у душу и срце живота; приморава га да живи и да се мучи, не себе, но ње ради; да неочајава и да се бар нада на бољи живот у оном другом свету.

Ми смо и сами видели и дуго и много гледали и проучавали ове очајанике и очајанице, тужне и чемерне Србе и Српкиње, са њиховим дивним и прекрасним старо и чисто- српским оделом: белим доламама до колена, изшараним, у место плавим, загасито плавим и црним обтокама, знацима жалости и туга; уским белим, такође од сукна, чакширама, изшараним овим истим и оваквим обтокама, туге, жалости, пропасти и очајања; опасане црвенорујним појасевима, знацима живота, снаге и наде бар у будућност овога, ако не и овога живота и света. Шта више и доламе су им само од три поле, без бора и набора, онако затегнуте, а крај, и више, колена мало разсечене. На главама, као и потурице до Шара и неколико преко овога, носе беле полукалпаке повисоке, од уваљаног сукна, или беле пешкире око ових, као и у нас на југо-источном крају кнежевине, око Мораве, које је знак замењених некад: прекрасних српских белих калпака.

У нас се нашим јагодинцима и осталим подсмевају за ове тако зване "пешкирице", а у исто доба, по глупости, заборавља се на њихов огроман и прави значај наше прастаре народности; заборавља се и то: да су те пешкирице замениле старе српске беле месне бив; калпаке. Обично је било, бива, биће и остаће увек међу глупацима: да се изсмејава оно чему се треба клањати, дивити и т.д: да се презвре и одбацује оно, што треба не само поштовати, но и обожавати, ако се хоће да се остане овим што смо и шта треба да смо, не тек по спољној изгледини и уобичајеној присиљености, но срцем и душом. Колико овај наш чисти и прави српски околни народ поштује и уважава ову нашу општу дивну и преузвишену светињу, јасно се види из овога: што је направљену, у најмањој

размери, од дрвета проста, скоро свака душа носи у своим недрима. У сред поља он извади је, моли јој се и целива је.

Скоро сви постарији људи, из околних села, праве је, и дају бадава ко хоће. У овој вештини особито се одликује Жива Томашев из села Грачанице, старац од своих 85. год. кои своје направљене од дрвета, Грачанице, продаје чак и по 20 гр: нар: што је овде одвећ, велика сума. Он је удесио и боју дуварова и све изгледине овог дивног уреса српске светиње и величине, и то у свему онако како је што на правој цркви. И ми смо од њега узели овакав један тако звани план; но нам још, са осталим стварима, недође. Ево нас у самој препрати црквеној, која је дугачка, заједно са главном црквом и олтаром, око 96, а широка око 45. стопа, ван зидова, који су дебљи од по 4. стопе, о којој Г. Хиљфердинг у свом делу "Боснија, Путевија замјетка" (стр. 120. вид: Рус. Вес: к. I 1859 год.) погрешно држи, да је она президана тек 1571. год.

У натпису томе, којег он спомиње, а не наводи, стои од речи до речи ово написано:

**ИЗВОЛЖНИЕМЪ ѡ ДЦА НЕРОЖДЕНА ПОСПѢШЕНИЕМЪ СВЕТАГО
РОЖДЕНАГО СЫНА И СЪВЕЗЪНАУЕЛНА И ИЗЪВРШЕНИЕМЪ
СВЕТАГО ДЪХА ѡТ ѡЦА ИСХОДЕЦА И НА СЫНѢ ПОУИКАЮЩА
ПОПИСА СЕ СНА ПРИПРАТА ПРИ ХРАМЪ ОУСПЕНИЯ ПРѢСВЕТЫХ
ВЛАДИУИЦИ НАШЕЈ БОГОРОДИЦЕ И ПРИСНО ДѢВКЕ МАРНИ
ИЗВОЛЖНИЕМЪ ПРѢСВѢЩЕНАГО АРХИЕПИСКОПА ПЕКСКАГО И
ПАТРИАРХА ВЪСѢМЪ СРЪБЛЕНИЕМЪ БЪГАРОМЪ ПОМОРИЮ
ПОДЪНАВІЮ И СЕВЕРИСКИМЪ СТРАНАМЪ И ПРОУИ К҃РЬ МАКАРИА.
ТрѢДОМЪ ЖЕ И НАСТОЯНИЕМЪ ВЪСЕѢСВЕЩЕНИѢШАГО
МИТРОПОЛИТА ЕРЦЕГОВАУКАГО К҃РЬ АНДОННА К҃МѢ ЖЕ БЫСТЬ
БРАТАНЬЦЪ. И СЪВРЫШИ СЕ ВЪ ЛѢТО † 720. 02. 04. 05. МѢСЦА
СЕПТЕМВІА К 2. ДНЕ ХРИСТА ЗАУЕЛО И САВА — место слава —
Б҃ДИ ИЗЪВРШИТЕЛЮ ѡ ВЪСѢХЪ АМИНЬ”**

Чим се уђе у препрату одма са леве стране, од врата водећих у главну цркву, а на источном дувару, стоје изображени српски светитељи, и то:

1. "С ДТИ САВА А 2. АРХИЕПИСКОПЪ СРЪБСКИ”.

Иза овога

"С ДТИ АРСЕНИК АРХИЕПИСКОПЪ СРЪБСКИ”;

даље

" СВЕТИ САВА ДРУГИ "

такође архиепискуп српски и

"СВЕТИ СИМЕОН НОВИ МІРОТЬУЇЦЪ СРЪБСКИ”.

Сви архиепискупи имају одежде од три српске боје, само св. Сава други у место крстова, по одежама, има ове са колутавама, или круговима.

Као што смо већ спомињали за српске одежде и овде је као: ако је н. пр. одежа бела крстови су или црвени или плави, и т.д, а у овог су свеца ови кругови црвенорујни, и т.д. Свети Симеон је у простом калуђерском оделу; даље иду:

**„СВЕТИ ЇВАНІКІК ВЪЛІКІ; СВЕТИ ЇВАНІКІК ПАТРИАРХЪ А Д.
СВ; ЇВРЕМЪ ПАТРИАРХЪ Г Д. СВѢДА СРП: СВ. МАКАРИК
РИМЛЯНИНЪ”**

па иза овог туђег свеца долазе нека света два цара српска; али тако осакаћена и нагрђена — као и сви остали свеци у целој цркви — потуричким и турским куршумима и нацацама, да се немогу разабрати кои су.

Даље опет иду свеци:

**„С ДТИ ГАВРИЛЬ ЛЪСЬНОВСКИ СРБЪСКИ СВ. БОУДИМИРЬ
СОЛЪНЪСКИИ ВЪ ЦАРЪХЪ БУДИМИРЬ СРБЪСКИИ, СВЕТИ
ПРОХОРЬ СРБЪСКИ, ПШИНЬСКИ, СВ. ІОВАН СРПЪСКИ
РИЛЬСКИИ, СВ. ІАКИМЪ СРБЪСКИ, ФСАГОВСКИ, СВЕТИ
ІОВАН СРБЪСКИ ЕЛВАСАНСКИ, ВЪ ЦАРЪХЪ ВЛАДИМИРЬ,
СВ. ЁВДОКИА, СВЕТА ПЕТКА СРБЪСКА ТРЬНОВСКА”**

и још неки многи српски свеци, али се већ више немогу да разабире и прочитају кои су. Овде је само чудновата ствар за св. Давида српског солунског, а као цара Будимира. У неколико споменика ми смо нашли св. Давида, али не солунског. Он се свуда зове и именује са цар српски Давид. У неким се само тако каже, а у другима, доцнијим, као што ће се видети, каже се кнез Влкан, син Немањин.

Да ли ће ово овако одиста бити или не, доцније ћемо унеколико и издалека видети? За сада остаје само свети Давид солунски, српски, овде и по свима нашим старим црквама уписан, као цар Будимир. Управо су два св. Давида, и то: један је у доцнијим споменицима, као син Немањин, Вукан, међу лозом Немањином, а други је уписан у свима старим нашим црквама као цар Будимир, који је живео око Солуна, и што је врло значајно, ван лозе Неманића.

Према овоме држимо: да је то цар, или краљ наш Будимир, који је још у 7. веку примао хришћанство; те тиме угоднио богу и постао светац. Цела је препрата била прекрасно живописана, али је сада већи део и скоро све утамањено, које временом, док беше Грачаница пуста, а које и нарочито рукама и зломом турском. Још се види надгробни натпис над бившом гробницом митрополита грачаничког Дионисија, који је у једном — десном западном — углу препратиним погребен. У старо доба владике, митрополити, па и патриарси српски сахрањиваше су у препратама и то они, којих тела неучинише никаква чуди и непосветише се.

Напротив света тела сарањивани су у ћивотима и одвојеним надгробним споменицима и ракама, у главној цркви, где су све дотле стојала, док се није потпуно уверило о њиховој светињи. Тада су тек метата у предверну цркву или предолтарну. Поменути митрополит лежи, са прекрштеним рукама на прсима, круном на глави без крста и у свештеничком црвеном оделу. Више његова трупа стои у простом калуђерском оделу;

прѢѠС ДЦЕНИ ПАТРИАРХЪ КРЬ МАКАРИК”

са многим свештенством у црвеним одеждама, међу којима су владике, калуђери и остали свештенослужитељи цркве. Више свију њих, а над трупом покојниковим, белим писменима у плавом пољу пише:

**" митрополитъ градуаницкѣи кѣрь Дионисиѣ въ лето
† з д. о д. н д. е д. сѣек дѣра вѣѣна кмѣ памѣтъ."**

Над вратима храма у препрати уписана је огромна и прекрасна св. Богородица, оберучке благосиљајућа и држећи на прсима малог Ис. Хр. Она на престолу седи, а код ње је овај натпис:

**въ цркви стоѣи слави твоѣи, на небеси стоѣти
мнимъ Богородице дверь небеснаѣ, ѡ вери намъ
двери милости твоѣи въ лето † з д. о д. м д.**

На јужном зиду, између стубова, ножем је ово изрезано:

**"Прѣставы се прѣсвѣщѣны архіепископъ кѣрь
Максимъ и прѣдръжатель сръбскаѣи наѣелства кле
..... въ лето † з д. р д. п д. ѡ д.
патрїаршиѣ, тѣ емѣ веѣна памѣтъ. Лишимо се добраго
ѡца нашеѣи и оѣѣтеля, ѡстави насъ сирѣ ѣакоже, ѡтѣць
своѣи ѣѣда въ последнаѣ времена. Богѣ молитвами да
оѣкрѣпи нѣговими и подѣписахъ своими рѣками азъ
архіепископъ Арсениѣ полѣдни приставниѣ светѣи
велицѣи цркви пѣв придръжахъ прѣастоль тако
да се зна"**

До овога тако је исто ножем уписано ово:

**"Въ лето 1759. азъ Христо призренаѣ ѣакъ приходиѣхъ
ѣ Градуаницѣ съ⁷ архіепископомъ Василиѣмѣ"**

Овога је ѣака овај архиепископ у Приштини оженио и запопио, давши му 4. села парохије. Од овог су садаѣи граѣанички попови. Чим се ѣѣе с поља кроз западна врата у препрату, на стубу у два реда турско је нешто написано а између тога је такође ножем урезано српски ово:

**"ѡ тѣрско проклѣто слово, да ти ѣ анаѣѣма ти си нашоѣ
светоѣ цркви оѣоѣроѣѣо много"**

Главна црква, са огромним кубетом на пречагама крста, држи се на 4. огромна и јака стуба зидана, које подржавају са све четири стране узидни сводови и полустубови. У врху кубета уписан је огроман господ Исус Христом алфреско озбиљан, оберучке благосиљајући. Даље испод њега иду разни, анђели, аранђели и т.д. Испод ових опет разни светитељи из старог и новог завета. Међу 8. уских за 2 1/2 стопе, а дугачких за 8. стопа, прозора, стои уписано 8. разних светитеља с надписима покрај глава У прозорима је било стакло, црвено-рујно, бело и плаво, а данас га свуда нема, но је онако изразбијано и отворено. На стубовима огромним изображени су у 4. врсте једна над другом наши светитељи, ван јужне стране сјеверног стуба, кроз који је се негда пењало у цркву евангелиста Луке, а тако исто и сјеверне стране јужног стуба, кроз који је се улазило у црквицу св. Марка евангелиста. Обе су оне на горњем боју, а сада сасвим зазидане и замазане.

Са других страна стубова, слазило је се испод ових у две дољне, подпомостне — патосне — тако рећи у подруму црквице, које су под овом главном и то: св. Јована и Матије еванђелиста. У овима је, подпомостним, заседавао сабор од 24. митрополита српска, патриарха и 178. владике, где су им и места по епископијама записана. Улаз у ове цркве, као и горње, сада је затворен, због насиља турског. Тако је дакле било 3. олтарне а ове четири, свега 7. цркви у овом једном здању. Више западних врата био је неки велики надпис, од кога је остало још само ово:

**”ВЪ ЦРЪКВИ СТОКЦЕ СЛАВИ ТВОЈА НА НЕБЕСИ СТАКТИ МНИМЪ
БОГОРОДИЦЕ ДВЕРЬ НЕБЕСНАА И ВКРЪЗИ НАМЪ ДВЕРИ МИЛОСТИ
ТВОЈА ВЪ ЛѢТО † 5 д. 10 д. 1 д.**

У средини свију прозора стои по један 8. углини, прекрасно изрезани камени стуб, који лежи дном и удара врхом у прекрасне израђене разне шаре и украсе такође у камену. Међу овима познају се разни наши прастари грбови, остатци наших митолошких чуда и утвора. Скоро овакво исто камење, али само просто округло и глатко, стоји и на неколико места у сводовима главне цркве. Оно је оперважено црвено-рујном, плавом и белом бојом окол, а било је у среди још неких украса коих данас нема. Може се по остатцима украса на њима закључити колико се може то видети чак са првог — јер је црква висине од три — боја, да су некада на њима били разни грбови српски. На једноме се виде остатци као белих, двоглавих орлова, на другом огнила и т.д; али је ово све само закључавање, и предпостављање, као што смо горе рекли. Тако ниже три бела круга или колута, за која се мисли да су такође, као горе поменуто камење, три округла камена, просто узидана у свод цркве, а по нашем мишлењу лако може бити, да су само обојена места, — стоје још 3. круга, такође, по општем мишлењу од камена. И они су такође обточени и оперважени са црвено-рујним, плавим и белим первазима и обтокама, а у среди на белом пољу плавим писменима пише, на првом ово:

”Стефанъ другом: Оурошь и трећем краль”

Даље иде, на истом своду главне цркве и то у самој средини његовој, огроман и озбиљно уписан фреско Исх. Христос благосиљајући. С леве његове стране, лебди у ваздуху прозрачан, прекрасно израђен анђео спуштајући оберучке сниску округласту круну Неманићску, са наушњацима, на главу крунисане високом цариградском круном, без наушњака, младе, беле, пуначке и округлог лица, царице Симониде. Она није тако високог, него је још нижа и од обичног нашег средњег, раста, дежмекаста, а обучена је у загасито плаву царску српску дреју, која је од гуще па до прстију у ногу разрезана, заковчана и са скупоценим прекрасним царским обтокама обточена. Појас јој је српски дугачак, пресавијен прево леве руке, од које виси у два краја своја скоро чак до колена.

Симонида је, као и остали светитељи, украшена оним светитељским ободом. Као што смо казали лице јој је бело, округло, пуначко, нос по кратак дебео, очи ивбуљене крупне и црне, коса црна, брада мала са подваљком, а у ушима малим стоју јој некакве огромне округле, једноставне минђуше. Ми смо је на 8. места видели живописању и свуда са једним и истим цртама лица, у једном и истом расту, круви цариградској, у оделу једног покроја само разних боја и т.д. Њене очи као и свије овуда светаца, имали су доброту Турци вртити, грдити, сакатити и т.д. С леве стране њеног светитељског обода пише у 4. врстице, ово:

1. Симони 2. да кра 3. лица Па 4. леологина,

а са десне у 3. врстице

1. Дѣци ц дарга 2. Андроника 3. Палеолога

Са десне или јужне, стране, ниже анђела и Христа благосиљајућег, стои високог, сувоњавог и крупних костију, раста Милутин у загасито плавој царској дреи, такође од врха па до дна разрезаној. У десној руци држи план ове цркве, а у левој крст осмокраки. Преко леве руке виси му српско-царски појас од два краја. На глави му је повисока округла, црвено-рујна круна са наушњацима, а анђео му спушта исту такву такође са наушњацима, но мало вишу, и све је ово одма под благословом благосиљајућег Сп: Ис; Хр: У њега је дуга, већ проседа, коса готово пала по раменима бркови су му плави, проседи, дуги, готово падајући на оне напрсне пруге у хаљине које личе на токе на старим доламама; брада му је тако исто дугачка, плава, проседа и у два крака, као перчина, савијена. Нос му је прав, дугачак, обрве танке дугачке, а очи под овима дубоко улазе у главу. Тип му је прави српски, дугачко танко лице са високим челом и т.д. брада му је дугачка ретка, а под вилицама густа и т.д. једном речју он је висок, коштуњав човек. Око главе му је такође онај светитељски обод, поврај кога, с леве стране белим писменима у плавом пољу, пише:

**† 1. Стефанъ оуро 2. шѣ х дроу б дгоу вѣ
3. рѣнь ми длатиу 4. божию краль**

а с десне стране у пет врстица опет ово:

**1. самодрѣжыць 2. всѣхъ срьпъс 3. кихъ зѣмль
4. и поморьскихъ 5. и хтиторъ**

У свима вашим прастарим црквама, у главној цркви, са западне стране, стои живописана сва лоза Неманића; па тако је исто и овде. Обично су ове лозе са источне стране западног зида, кои предваја предолтарну цркву од мушке, па је тако исто и овде. На врху, у плавом пољу, стои прекрасно живописана света богородица, благосиљајући оберучке испод себе уписану целу породицу наших славних Неманића. Дивно је и прекрасно израђена мајка божија. Незна човек чему пре да се диви и чуди; да ли прекрасној изради њежно-свето-благо и радостно осмешкујуће се мајке божије на ову избрану и свету породицу; да ли дивоти, красоти, реду, поредку и прекрасном израду саме породице? Али на велику нашу, и општу српску и укупну сад: славенску, несрећу и жалост, као што је свуда и у свима нашим старинама, нарочито ова и овака места дивља рука азиских пустахија, кварила и рушила, тако је исто и овде: те се несачуваше ни сва, лица, ни натписи око светих глава њихових.

Оволико се само види и познаје и то: идући од св. Богородице на ниже, лебде у васдуху два анђела скоро сасвим прозрочна, од којих леви спушта повисоку округлу, са наушњацима царску круну, а десни држи лозу винову, у коју је уплетена цела породица Неманића. Лоза ова иде са обе стране живописаних лица, оплећући их свако за се и са свију страна. Од још познавајућих се којекако, стои под самом св. Богородицом у црвенорујном царском оделу, са таквом истом повисоком округлом са наушњацима круном, са 8 краким крстом у десној руци, а преко леве претурио двоструки плави појас, **Урошь г д,,** с његове стране десне стои у таквом истом оделу и са таквом истом скоро, но мало нижом, круном: **„госпогѣа краль** даље је утамањено. Ово је највишији и горњи ред, а најближији св. Богородици. Испод њега први ред састајао је се на 5 лица и то идући са леве на десну страну, код младића у царској, но зеленој долами и круни ниској са наушњацима на глави пише:

оурошиуъ синь степановъ Стефана сынъ Вльковикъ Стефана

даље:

”Краль Стефанъ братъ кральскъ”

а остали су утамањени скоро сасвим. Лица им се и одела још добро виде, само надписа, као да их је неко нарочито брисао, нема. У 3. реду још је више нагрђено и избрисано, само се ови моглоше разпознати:

„свети Сава архиепискоупъ сынъ Стефана правовѣнѣанаго краль”

иза њега

„Стефанъ правовѣнѣанъ краль”

па нека краљица, а иза ње

Радославъ сынъ Стефана правовѣнѣанаго краль”

Дољни а последњи ред скоро је сасвим избрисан и у натпису и онаво само се познаје Немања са својом госпођом, испод којих излазе обе лозе увијајући се и уплећући понаособ око сваког лица, којих, има свега 22. Даље иде св. Сава и још два лица на утамањеним надписима.

Скоро ни у једној цркви невидесмо овакве чисте а праве типове српске. Лица су сва, осим женскиња, — краљица у годинама — бело-црвенкасте косе, а која имају браде и бркове и ових овакових. Чела су им у свију висока, очи угнуте и увучене под обрве, које стоју као стрехе над овима, носева правих дугачких, лица дугачких, очију плавих и грахорастих, тела високих, сувоњавих и коштуњавих и т.д.

Ми ћемо имати прилика на више еста да говоримо о лози Неманића, па је сад овде остављамо. Као мимогред напомињемо: да су већ остарели краљеви и цареви имали уместо црвено-рујног, плава одела, а ови исти док су били владајући и млађији имали су црвено-рујна; да нема и овде, као и у свима црквама грађеним и живописаним за време Неманића, међу њима, не само светаца српских који бјаху од невладалачког порекла, а пре и у време Неманића посвећених, него ни од српске владалачке лозе, као што је св: краљ Владимир св: краљ Будимир, или Давид и т.д. што је врло значајно за проналазак лозе Неманића. Напротив Срби после Неманића уписују све свеце и од владалачке, и невладалачке лозе, у једно и једног крај другог, само кои су српски, и ако у Србљак трпају Србе свеце, али само кои су или владоци, или били од лозе владалачке. Овим је учињено то: што се за многе наше свеце сада незна кои нису били од владалачке лозе; јер неуђоше у познати Србљак.

Лица из побочне врсте - линије - истина као и све женске краљице краљевне, имала су круне; али много ниже од обичних круна лица у правој врсти —линији. -Међу овима у правој линији, кои су наследници били, и онима, кои млађи, разлике су такође у крунама: што ови последњи и ако су имали круне, као и они из побочне врсте без наушњака опет су се од ових разликовала тиме, што су им круне биле нешто више и веће, а напротив опет мање од оних кои су престолонаследници у којих круна висили су наушњаци, чиста своина српских владаоца. Осим овог сви у побочној врсти били су млађији у зеленим, а старији у место плавим црно-зеленим доламама. — Олтар је, као и у свију наших старих цркви, састављен из три олтара иле округлине, чиме је се престављала св. Троица.

Осим овог и овде су три цркве, као и у свима осталим нашим црквама, главни олтар или црква је посвећена успењу св. Богородице; сјеверна, или лева св. Јовану Предтечи, а јужни или десни св. Благовештења Богородице. Над сваком овом црквицом стои по оно једно кубе 8 уголно са 8 прозора високих виших од хвата, а узких, и по среди одвојени прекрасно израђеним каменим стубовима, који се опиру и дохватају разне прекрасне од камена и у овоме изрезане и урађене шаре и украсе, које је било у стању само тадања српска рука изградити и направити. У самом кубету, ове сјеверне црквице, стои прекрасно израђен, оберучке благосиљајући, Ис. Хр.

У њега лице није овде тако озбиљно и намргођено, као у онога у главном кубету. Ниже њега стоје кола анђела са поједним и више рали крила и међу 8 прозора стои 8 светитеља туђих и у туђим дреама. Особито је важна ствар за наше вештаке ова: што су у свима нашим старим црквама и храмовима туђи и из других народности свеци и у одеу и у типу верни одпечатци тих народа из којих су и у којима су рођени живили и умрли. Само понеке знатније владике као: св. Никола, св. Атанасије, папа Климент, св. Јован Златоусти и т.д. кои су већ као прерођени Срби, имају одежде као и наши светитељи али не и типове, раставе и т.д. Ко се иоле мало разуме у нашем старом живопису, одма може без икква надписа, познати свеце из нашег народа и свеце из туђих народа.

Шта више и руски се свеци у нашим старим црквама, као и бугарски одма и на први поглед разликују. Руски и ако се обично, као и наши, престављају плавим само не отворено плавим но загасито и средина међу црним и загасито плавим — ипак су они сви мањег раста, крутуласти, округласти унеколико и т.д.

Бугарски напротив осим ове једнакости са руским разлика им је што су још сасвим први мало мањи растом, округлијег лица шишкови и т.д. но увек виши и крупнији од грчких и осталих народа. Еврејски се престављају у провом облику еврејском, а сирски, египатски и т.д. у својима и скоро савршено црни и т.д. Ниже кубета, у овој црквици, стоје прекрасне три царева постеле са лежећима на овима неким члановима краљевске српске породице у крунама. Око њих је силно свештенство које их пречешћује. Међу овима је један врло млад са округластом пониском крупом без наушњака и старац један са тророгластом, повисоком круном. Дреје су на њима царске, црвено-рујне старе српске доламе, са оним токама на прсима.

Треће болно и лежеће лице такође је живописано у царском оделу; али је оно средовечна нека, женска. Она, као и она два има такође круну и дугачку женску царску хаљину, разрезану од грла па до прстију. У ње токе, или оне напрсне данашње обтоке на доламама — атилама — иду чак до дна дреје. Ниже њих гони један војник некакву троицу са везаним очима. Они су такође у српском оделу, а гони их из оног града у коме су ови болни светитељи. Овако их зовемо, јер и ови имају око глава оне светитељске ободне. Ниже њих су разни светитељи у одеждама, српских боја, и на западном дувару уписана је лађа, којом Ис. Хр. управља, а светитељи у њој и у оделу и у типу прави су палестинци.

На јужном дувару види се град некакав са 5 кула; у њему седи нека царица у престолу српском и у српском оделу, а св. Сава српски — тако пише — сунавратке јури нека три ђавола, кои се главачке стропоштавају у бездан. Даље иду други многи свеци, међу којима је само неколико српских. Међу овима је опет свети Давид Солунски српских, а као цар Будимир. И ова слика у којој св. Сава гони ђаволе, као и она прва престављајућа, причешћујуће се болеснике, говори нам о неким нашим историским догађајима, које нам повесница и наша паметарница није прибележила.

Били су цели натписи о овим догађајима, али су тако утамањени, да се ништа није могло, по траговима њиховим, прочитати. Главни је узрок ове искварености тај: што је скинут оловни кров, а

овим од ћерамиде неможе никако да се оне полукружине, кружине, луковице и остале украсне извиотине и увиотине, покрију, а да непрестано непрокисавају. Ово прокисавање већ је дотле дошло: да је пробило цео свод црквени заишло и у кубета, дуваре, од којих целим плочама одпада кумсал — малтер — са прекрасним прастарим нашим живописом. Ако се још ове године Грачаница непокрије оловом, ни смо обезбеђени да се неће почети рушити. Овако стои ова наша дивна и прекрасна светиња, овај драги камен у круни наших старина, наше силе и некадашње среће и величине, знатности, славе моћи и изображења. Ово вада неће допустити наш васколики српски народ, нарочито, из кнежевине а и сви Словени?

Више горњег места, у главном или великом олтару, седи на престолу благосиљајући мајка божија, држећи на своим пречистим грудима Христа Спаситеља. Мало ниже од прозора овај исти мали Спаситељ- преставља тајну вечеру са своим апостолима, мозаиком уписани. Остала сва црква напуњена је разним свецима, у којих су око глава надписи. Нас вуциаше нешто у јужну или десну црквицу, благовештења св. Богородице, и недаваше нам дуго бавити се око главног олтара. У овој црквици, као и у овој сјеверној, или левој, познају се многи гробови, а овима је цела црква, као и све старе наше задужбине, препуна. У кубету ове цркве бјаху многи свеци са св. Јованом богословом; тако исто међу 8 његових прозора бјаше 8 светаца разних, а ниже ових у четири врсте једне испод друге беху начичкани и уписани све краснији од краснијих и дивнији, од дивнијих, свеци. Више горњег места, у округлини олтара, уписана је и овде прекрасна мајка божија, а спрам, и ниже, ње су многи дивни светитељи и угодници.

У очи пада и овде престављена црква христова у изгледини лађе, а иза ове опет болник на постељи у српском оделу, и круни; око њега су владике неке српске и то у неким белим шиљатим капама, и један у зеленој исте изгледине као и у оне троице. Ниже умирућег, у царско-српском оделу, стои гробница његова. Око ове су многе владике, митрополити, сам патријарх у црном оделу, многи свештеници са запаљеним свећама и ђакони са кадионицама гологлави и т.д. Више њих, у полукружној дуварној засечености пише:

„Всѣхъ свѣщенъ Архъепискоупъ Липлянски Тѣодоръ србъскѣи

Даље се виде трагови од још многих српских светаца духовна и светска чина, а нарочито падају у очи двојица, са бившим полукружним натписима, који су сасвим утамањени које од воска и свећа овуда лепљених и прилепљиваних, а које од времена, нарочитог обијања и нечувања. Ова су оба лица у српском царском црвено-ружном оделу. На западном дувару ове црквице, у самом олтару њеном, стои уписана цела повеља краља Милутина, дата овоме манастиру. Она је истина напечатана у прекрасном делу г. Миклошића, а снимио ју је г. Верковић, некада бивши српски а сада бугарски бугарско-руски и чији хоћеш о српском новцу само не српски, тако звани старинар. При нашем поласку на пут, ми смо је добро прочитали, овде снимили, и како се у многоме и знатно разликује овај наш снимак, стављамо најбрижљивији препис ове хрисовуље, држећи: да ће се он са највећом радошћу примити. Писана је загасито плавим мастилом на белом пољу, крупним 1/2 уставним писменима.

**† царь царствоующимъ и господь господьствоующимъ свѣтъ
живымъ непристѣпни небеси владан и землею царьствоуа и
пренисподьными господьствоуен животомъ и смьртню
вбладаки и вьшѣдшоу кмоу на гороу Оаворскѣю тако оуказати
хотѣ оуученикомъ своимъ свѣатлостъ божьственикъ слави своимъ**

потѣшимъ сиа въсѣмъ срьдцемъ и оумомъ на высотѣ
божьствѣнаго въсхождениа некли оузримъ славоу бога нашего
въсхотѣвъшему кмоу за прѣмного кго милосрьднѣ
помиловати рода члвчѣа и оживити оумрьщвленихъ грѣхъми,
и вбрѣтактъ себѣ изъищоуцимъ кго тѣмъже и пазь пауче
въсѣхъ тѣи... ѣи... ...Стѣфанъ краль Оурошь втори правноукъ
светаго Господина Симеѣна Неманѣ прѣваго господоу моѣмоу
христоу и прѣуистѣи кго матери, кстѣ застоупница родѣ
ристаньскомоу да к и вапию: въздвигни ме изъ глоубини
грѣховникъ и просвѣти ми оуи срьдечньи, преуистага
владиуице богородице боуди ми помощьница и покровъ въ
страшноє и въ торое пришьдствикъ, и по божию изволенію
господа бога и спаса нашего исоуса христа кралеѣвствоующоу ми
кralю Стѣфаноу вътороу Оурошоу правьноукоу светаго
Симеѣна прѣваго и светаго господина штьуѣстволюбца и
просветителя срьбскаго видѣвъ разоушеникъ и паденикъ
храма светіе богородице градъчаньскіе єпискоупикъ
липаньскіе, създахъ ѿтъ ѡснованиа и пописахъ и оукрасихъ
въноутрь и изъвана Сии оуко въсѣмъ разоумѣти писахъ
кралеѣвство ми тако хрисовоуле сътворени прародители и
родители светои богородици Градъчаньской, єпискоупикъ
липаньской, въ нихъже села и засела и паше лѣтища и
зимища.... вбрѣтъ кралеѣвство ми єдно патъдено а друго
погоублено въ истини дани прародители и родители и азъ
грѣшнынъ Стѣфанъ краль Оурошь втори и съ Богомъ
самодръжець въсѣхъ срьпскихъ земель и поморьскихъ въписахъ
хрисовоуль сии... села и именъ: Градъчаница и Гоушица и
Белце съ заселити ихъ и мегити ихъ и Стоуденець Іанѣ
право по полю оу Брѣстикъ къ Врьстовѣ црьквѣ ирѣсь полѣ
право оу Скоуланово водѣниуице право оу рѣакоу
Градъчаньскоу и Ковъ право оу Матаславицѣ водѣниуице и
преко оу кроушкоу оу Бѣлѣгъ и одъ кроушкоу прѣко оу
Кроушеваць, и одъ Кроушевца како настактъ право оу

Боутоваць и по дѣлоу на ораноу поланоу на Коуманоуглавоу, на Неделю по дѣлоу право на Броусь, и одь Броуса по дѣлоу право на Остриврхъ и вдь Острогврха на Велеткнъ мегю Соушицоу и мегю Гоуцерицю и по дѣлоу право на Бродь како дѣла настаять и вть Брода поутемь велимь по полю право на поуть кон гредє изъ града Прицине поутемь на прьви бѣлѣгъ право на Жоупан Стоуденыць.... а се людик нихъ к привель кпискоупь Игнатик вдьпрѣвь вдь властитель оу Глиово и Трньик, братѣнци Филипъ съ сынови, Стефанъ сынови Богданъ сынови, Радъ сынови и два братѣнца кога прида кралєвьство ми Милосава и Дєсимира и Добрава съ сыномь и съ оульми, и оу Соушици два братѣнца Радѣа и Драгослава... а се цю соу Градъуаньгани вдьирѣни вдь Уливера Любанъ сынови, Гьюргъ сынови, Ранукъ и Ранко сынови и собратомь... и да кралєвьство ми цркви кпискоупин Липлааньской рыбнике вьсе вдь извора Родимльскаго дори како оутнѹє оу Ситницоу, вси рыболови празникоу и семоу цю к доста и цю се нахѹде водѣнице по томь изводоу на Паоуни вдь горнѣга рыбника до Ситнице и вд вьсаке водѣнице дак цркви кпискоупин Липлааньской, а вдь поправке црковь да стави всакон водѣници гвозднѹк и камнь кдинь и црковь кога ксть на Паоуни подьлежить вь вьласть кпискоупик липлааньске съ попомь Добромиромь и съ дѣтию и цю к оу тє цркве два ульвека Храпа и Радославъ вьа съ дѣтию и сѣнокошь цю к ко силѹ кралєвьство ми ниже Сокольники и съ зємлєю вдь тога сѣнокоса право доломь горѣ съ тѣмизн нивами на архикпискоуповѹ ново станцє, и вдь тоу горѣ оу полѣ, и водѣница кога ксть ниже рыбника дольнєга да к цркви паоунской и кпискоупь да ставить калоуѣгєра или попа коѹга моу хотѣник и нива кога ксть ста.... по и странѣ и цр ѡ да к цркви паоунской. И видѣ кралєвьство ми крє вѣше Баньска оу полакъ оуписана вдь втьуина ми гѹсподьнѣиши хрисовоулѣ и ню взєхъ изъ втьуина ми хрисовоула и сьздахъ црковь

свѣтаго Стефана прѣвмоуѣеника шдѣ основаниа и пописахъ и оукрасихъ а зато дахъ єк въ замѣноу црѣковъ цю к тоу близью светикѣ Богородице съ вѣсѣми мегіаи правими Соуходоломъ, Скоулановимъ, Лапьяномъ и Батоусимъ и шдѣ тоу — обрѣи на црѣковъ светикѣ на село Лаповлѣ полемъ право поутемъ по дѣлоу мегю Моатиуанъ и мегю Кроушеваць право по дѣлоу и на Боутоваць. И такожде оу ѣинихъ замѣноу шдѣ моихъ штаць кралевъ кои възлюбилѣ Господа црѣкве Градьяуаньце липляньской єпискоупни градьяуаньской црѣкви храмоу єк съ господиномъ и братомъ Стефаномъ и съ братомъ по плоти съ архієпискоупомъ Савомъ Богомъ възлюблѣнаго и преосвѣщенаго просвѣтителѣмъ и оуѣителѣмъ сръбьскимъ и изволеникмъ Божиимъ великоу лавроу игоумению свѣтаго и великаго прѣвмоуѣеника Стефана тик села — имена попъ Тоумани и Шапранъ, Хранисавъ съ дѣтию, Милосавъ съ Болемиромъ и съ Ниноушомъ, Радомирь братаньць съ дѣтию, Болинъ, Свѣтославъ сынъ съ братомъ, Богданъ Радомисликъ и съ братомъ и съ дѣтию, Гонникъ сынови, Братославъ, Гюргъ съ братомъ, Привиславъ съ братомъ, Окоупариуникъ, Доиуинъ съ братиами, Прѣвѣ съ братомъ, Прѣдивокъ съ сыномъ, Добрило съ братомъ, Ниєгошь съ братомъ, Радовикъ съ братомъ, Тоудоровикъ Дмитрь съ братиами, Битомиль и съ братиами, Държанъ съ братомъ, Берашь съ дѣтию, Драгоунь съ дѣтию, Дрѣгьяуанъ, Миханло Үеславъ, Үеть, Станимир, Страхинъ съ дѣтию, Добрихья и Банѣ. Оу Соухогрло кои бѣхоу такожде Үписани въ шѣинѣ ми хрисовоулѣ и взехъ и дахъ светомъ Николѣ єпискоупни дѣбрьской и за ню дахъ замѣноу светои Богородици Градьяуаньской 8 Полозѣ Шдриньской црѣковъ свѣтаго Дмитрия съ людьми и съ планинамъ и мегіаи, правими коє се имало тоу шдѣ нсѣхони и Барково мѣсто цю се находи оу Подѣбрѣзѣхъ и дворъ съ людьми и оулащѣ все цю се находи надъ Барково и за влахе Драгобратике коє дахъ светомоу Стефаноу дахъ за нєє замѣноу єпискоупни

липланской, Комане влахе, а се власи имена: Нѣгославъ съ
братомъ, Драговаць съ дѣцами, Дражанъ съ братомъ,
Драгославъ съ дѣцами, Коукиуъ съ дѣцами, Гоншина жена съ
дѣцами, Драгославъ съ дѣцами, Станиславъ съ братишмъ,
Бериславъ зета Гюргъ съ братомъ, Доуброваць съ братомъ, и
съ сестромъ, Хране Грьбешикъ, Витодъ, Добрниа братоучедъ,
Добре съ братомъ, Тоупе сынови, Дроужокъ съ братомъ, Любе,
Братославъ съ дѣцами и Болини сынови, Радомирь и Мрьша.
а се людѣ конхъ вдпре вдъ Стрза, влахе: Вонхна сынова и
брат моу Станиславъ и Гоушиуане трык братѣньци Радовики
Станъ сынови, Болеславъ, Доброславъ сынови, оу Маровѣ село
Жеграы съ мегтами оу Топольници село Коретино и мегта моу и
Мраморъ право прѣѣзь Локвоу на Роуднику и вдъ
Гроутанѣквицѣ на Даккъ до села прѣѣзь рѣкоу од... потокъ,
Родимлю водѣница съ намѣстникъ и съ швоциникъ. На
Ситници Синтакѣ, Тишина, више града Липлана, вдъ моста до
Широког Брода и дахъ кѣ оуашарта именемъ Радивога съ оуми
и съ дѣтю да соутъ цркви до вѣкъ аминь, и по Липляноу и по
Топольници а по Моравѣ вса села съ мегтами ихъ како к било
вдъ исхона. И по Враню и по Словицоу и по.... и по Злетовоу и
Морозвиздоу и по.... и каже вдъ швласти грѣскѣ
господьстоуки краль ксмъ и кралевѣ земли Злетовѣ, Самоковѣ
и Шоуменѣ штъуьствига и дѣдини ми при Иврѣ, Марицѣ
зовоми, възехъ то и дахъ швладати кпискоупни или
липланской, или призрѣньской и по Липляноу и по Моравѣ и по
Топольници попове и поповьски сынове и съ братиами и
намѣстниа ихъ и лебамы ихъ, тѣмъ да швладають вьсѣмъ
кпискоупъ липлански светои богородици Градъуаньской. Кои въ
призрѣньской кпискоупни законъ стари срьблѣмъ и здѣ
Мерьпсъ оре ѿ. мѣти, а ськѣлникъ з. и зимницомъ, бѣдѣбоу
плоуга г .д мѣти да ороу и тако да га посѣю, пожню и одвезоу
по връхоу и оу роупоу оусиплю. И пакъ издаде и ливадоу надъ
Жрѣвицомъ Оудѣлске да косе бѣдѣбоу накосицомъ спласти и

Ульвекъ кон краде црьковъ и враждоу оуѣнии цю реуе
господинъ краль. Или кто има оулнианикъ да даде оулниа
праздъникоу светикъ Богородице, ко ли неѡа, а има, да оузме
попъ самъ. И на всѣхъ тръзѣхъ, кон соутъ въ земли
кралѣвства ми цю се продак црьковно, или се има коуповати
цю црькви да се неоузима царина на нь; да реуетъ попъ на
свою доушоу како кетъ соуце црьковно. И видѣ кралѣвство
ми насилнѣ на людехъ пресветиѡа Богородице ѡдъ школнихъ и
междоусобнихъ ульвекъ и створи хъ милость црькви светикъ
богородице и людѣмъ кѣ при кпискоупѣ Игнатии кто к прѣль,
ѡдпрѣль и извель и привель люди. По семь сегѡа да иѣсть
преуи соудъ за людѣ и изводе развѣ мене господина крала и
давамъ и працамъ синъ вѣса храмоу светикъ Богородице. И
приложи кралѣвство ми тръгъ панагиръ кѣже кетъ праздъникъ
благовѣщеннѣ светикъ богородице. Кто или синъ пристоупи, или
повтори, или разори, да к проклетъ ѡ Господа Бога
всѣдръжитѣлѡа и ѡдъ пресветикъ Богородице и да боудетъ
повикъ ѡдъ синъ уьснаго и животворещего крѣста господина и
ѡдъ тѣ. и ѣ. ї. светыхъ ѡтѣць никѣи и ѡдъ вѣ. ї.
апостоль и ѡдъ всѣхъ светихъ Христоу Господоу оугодившихъ,
аминь. И предателю Юдѣ да кетъ приуьтънь и ѡдъ мене

грѣшнаго Стефана Оуроша краља да кѣтъ проклѣтъ въ вѣки
боудоуци, аминь. Създахъ си храмъ въ лѣто мировитиѧ
† ѿ. ѿ. ѿ. ѧъ Стефан Оурош втори Милоутиѧ краљ и съ
Богомъ самодръжьць въсѣхъ сръбскихъ поморскихъ и
подѣнавскихъ зѣмляхъ, ктиторъ и приложникъ свѣтаго храма
сего, а писа въ лѣто † ѿ. ѿ. ѿ.

Што се тиче старих књига, оне су скоро све развучене разним странцима, а нарочито нашом драгом и милом браћом Русима; те их је сада остало до 80. комада све самих црвених. Осим ових неразумно месно свештенство и калуђерство, кад је приметило, да оне нешто вреде, развукло их је свуда и по свима крајевима, нерачунајући оне које су грчке владике спалиле, које су од нечувања и незнања пропале, и т.д. Кад напоменуемо спаљивање књига, неће згорег бити навести и овај препис доцније прибелешке, са једне старе грачаничке књиге, писане на кожи коју нам кришом показа калуђер овог манастира. На њој од речи до речи писаше ово:

† лѣто а. ѿ. и. ѧ. възприѧлъ прѣстољь српскихъ патриархъ и
немѣ подложни и ѿ него зависѧци подавши моу дань въ
киждне годищѣ, т. тисоуць динарь екзаркъ сръпско—охриски,
патриархъ сръпско—болгарски Ѣгро—влахиски и цѣлаго илирика
господинъ киръ Викентикъ, а прежде бивши митрополитъ
Бѣльградски. Сеи Викенти рождень бысть въ племени
Дровнаци кѣжо кѣтъ въ ерцеговинѣ и прѣстави се отравлень,
въ царствоующеъ градоу и великоу жалость остави сръпскомъ,
болгарскомъ, Ѣгровлахискомъ и арбинашкомъ, сирѣчь
хѣлбенескомъ народѣ; понеже по смрти кѣго люди ѿзловлени
быше ѿт проклѣтихъ и лѣкавихъ грѣковъ, насилѧ коѧ неможе
ѹовекъ и нѣхова безакона дѣла оукора ради и пороугѣ на писмо
ставити. Олѣ велика бѣда наста въ всеї сръпскої зѣмли а
наипачѣ, около Охрида, Битольѧ, Прилепа и Призрена ради
столицъ сръпскихъ преминѣвшихъ свѣтихъ и богохранимыхъ
царей и проклѣти Грци сагорѣша свѣтиѧ моци ѿ. и. сръпскихъ
свѣтителей и много книгъ”.

Ово преписасмо из књиге, која је сада у оца Агатангела, кои нам се страшно вајкаше, жаљаше и тужише на управу манастирску у светским рукама и т.д. Нарочито се тужаше на општинаре приштинске, епитрофа неког Димка и т.д. Обирака од прекрасне некадашње старине наше остало је још свега у новијим одломцима, као што напоменуемо, заједно 80. комада, које смо све претурили,

на неке оставили квите да их пошљу и т.д.; али друге вредности никакве немају до за језик. Све је оплачкано и развучено на све стране божијег света, само ништа не оста у нашим глупим и невољним српским чемерним рукама. Нешто учињених прибележака из ових остатака од пабирака наших старина, нису од толике важности колико би се могло изискивати.

Грачаница је била отворена и пуста, па ко је хтео тај је и улазио и плачкао све, а нарочито оно што је волео и шта му је воља била. Кад се боље и тачније промотри не само она са своим зазидотинама, но и све старине наше врло је могуће: да ће се наћи огромна сокровишта из прошлог живота нашег. Ово ће тек онда бити, код све те старине падну у наше руке, и то не садање глупе но доцније паметније — ако буду — и изображеније. А да је то одиста тако, питамо: која је старина у кнежевини испитана и проучена како ваља и треба? На једној књизи "Празнични проповеди", на крају ово пише, готово, као и горње:

**Пришьдъ здъ ѿ сїю еце юнь съ ѿителѣмъ своимъ или пауче
реци старцемъ кромонахомъ Герасимомъ игѣманомъ дѣвиукиа
ѡбители въ лѣто † а. ѡ. л. при патрїархоу илирико—
срѣбскомоу кѣрь ѿваникїю, а пришьдъ паки оу Соколицѣ въ лѣто
† а. ѡ. и. ж. тогда възпригаль бѣше прѣстоль срѣбски
господинъ Викентїи патрїархъ и митрополитъ прѣжде бивши
бѣлѣградски. Сен Викентїи рождень бысть въ племени
Дровнѣаци ежо естъ во Срѣговинѣ и прѣстави се въ
царствоующеу градоу и великоу жалость остави срѣбскомъ
родоу, понеже по смрти его люди ѡзловлени быше ѡ
проклѣтихъ Грьковъ насилѣ, кое неможе ѹовекъ нѣхова
безаканѣ дѣла ѿкора ради ни писмоу предати!**

Из друге књиге:

**„въ лѣто † а. ѡ. ж. в. бысть поморь великъ, тѣгда изѡумрѣше
ѡт Неманьски родъ Д. тисаце и тогда поидоше спѣхъ ѡт
Роумелик на Бѣлградъ и ѡт Анатола на Москова, а мы оубожи
тожде лѣто бисмо ѿ боазни”.**

На крају треће књиге:

**„въ лѣто † ж. м. д. месеца сѣктѣмвѣ сїю книгоу мѣсець
Октомври коупихъ азъ смиренныи митрополитъ новобрѣдски
Никаноръ и приложи егѡ цркви Грачаници липланскои
митрополиїи.**

На 4.

„Въ лѣто † з̣. и̣. г̣. сїю книгоу глаголеми прологъ месеца
Авгоуста купихъ смиренни митрополить новобрьдски Никаноръ
и приложи егѡ цркви Градѹаници липланской митрополиїи.

На 5:

„Въ лѣто † з̣. ҃. є. месеца маѣ к̣. з̣. днь сїю книгоу прологъ
месецъ сѣтемьврїи до месеца мартїѣ въ немъже приложихомъ
стихоси ѡт митарѣ и фарисеѣ до недѣли сирпоустьныѣ.
Исписа се цѣною и ѡткупомъ всеѡсвещенаго митрополита
новобрьдскаго кѹрь Василица и приложихъ егѡ цркви
градѹаницы липланскыѣ митрополиїи, и хто га хоцетъ ѡтѣти
ѡт сеѣ цркви да моу є соупръница преѹистата Богомати на
страшнѣмъ соудѡу.”

На 6.

„Въ лѣто † з̣. р̣. г̣. месеца фефрѡарѣ к̣. г̣. днь престависе
владика новобрьдски Василикъ ; боуди емоу веѹна паметь.”

На 7.

„Въ лѣто † з̣. р̣. к̣. ѡбрѣтохъ сїѡ книгоу глаголеми минеи
неподпоунъ азъ грѣшныи и недостойныи Паисеи митрополить
градѹаниѹкы.”

На 8.

„Въ лѣто † з̣. р̣. к̣. прѣстави се блаженни нашъ владика
кѹрь Анани месеца Априла днь а̣. ї.”

На 9.

„ВЪ ЛѢТО † а̃. ѱ̃. и̃. з̃. ко҃гда помрѣе сло҃нце да се зна а̃. г̃.
юліа.”

На 10.

„ВЪ ЛѢТО † а̃. ѱ̃. з̃. а̃. паде снегъ велики въ днь свѣтаго
великомоу҃ченика Геѡргіа.”

На 11.

„месеца Новембриа с̃. і̃. днь прихѡдь въ Витиноу азъ
и҃гоумень пекски Геѡргіе и дигохъ п̃. ѹбра жита и однесохъ
оу Радево оу монастирскоу сѡницоу, тогда азъ и царско брахъ оу
Косовоу и тогда бысть велики поморь по Косовоу, оу Прициноу
помре више нежели † а̃. и ф̃. кое тоурака, а кое христѣана.
Во то време и царь Махмоудъ наста царовати и
топаль Османъ паша бысть везиръ и подавише Іаниуаре и
дроуге зле люде цю се налазе оу Цариградоу и по васѣмоу
царствоу вещьше нежели † р̃. и † п̃.”

На 12.

„ВЪ ЛѢТО † з̃. р̃. и̃. с. да се зна продадохъ Симѡноу Врьсѣеву
нивоу Лазъ Владиѣ ѡт поута водениуна до доуба Ниоуевѣа и
на средь ливадицоу Живкоу Новауевѣоу за
с̃. л̃. а̃. едноу҃ж на животоу, а дроугомоу додахъ на самрѣть
попоу за опело. Тоу быше сведоци Петръ Петровѣѣ, Тома
Врьсѣевъ, Андреѣ Врсѣскъ, Никола Лапокевъ, Дмитръ Коуаревъ
и Петръ Врьсѣевъ и сѣе записахъ азъ грешны попь Стефанъ
выви тогда попь селоу Смолоуше и вси кметови саборомъ
месеца Генуара з̃. і̃. днь тако выае въ разоумъ”.

Сад је ово сво село све сам потурица и Арнаутин. Знатно је овде ово: што има много овакових уговора тога села прибележених на крају књига црквених и што је писме "h" још тада писано.

На 13.

**„ВѢ ЛѢТО † З. Р. П. СЛОУЧИ СЕ МНѢ ГРѢШНОМОУ ПОПОУ
Маркоу ЗДѢ ПРИТИ ВѢ СЕЛО ГМОЛОУШОУ РАДИ ПРѢДРЖАГА
свещенаго правила вѢ храма св: и славнаго архиепискоупа и
УОУДОТВОРЬЦА Николае: тогда прѣастоль сръбски придръжецоу
прѣсвещеномоу патриархоу кврїю кврїю пицелюбныи
цркъвеныи ѡмилователю ликоу священническомоу тѣшителю и
оучителю и нѣказателю тако нешврѣти вѢ нинашна времена
таковомоу просветителю”.**

Идући од Грачанице за IV:, час право у Вељетјен планину налазе се развалине бившег огромног и прекрасног манастира, ако не лепшег, а оно као и Грачаница, тако званог "Царица" или "Васиљевица", Цркву је ову, сву од прекрасног и углађеног мрамора, била подигла царица Симонида, али је сада у самим урвинама. Њу је оборио помињати Јашар паша и тесани камен из ње а бив: огромних ћелија вукао на своје воденице. Ово су исто чинили од остатака и римокатолици Срби из Јањева подижући своју сада лепу нову цркву. Бивше манастирско воће на дворишту и ливади око манастира и сад стои што сведочи: да је овај, по причању некада бившији женски, манастир скоро запустио, и да је скоро порушен. Сав је био изидан од прекрасног и прекрасно углачано ружичасте и беле боје мрамора. Око ових урвина налазили су многе и разне црквене и светске скупоцене, ствари.

Сутра дан, такође нејављајући се никоме, кренусмо се у Јањево, стару епискупију нашу. Од Грачанице па до Јањева рачунају добра три часа, по високоравним хумићима и брдима. Кад се човек попне на огранке Вељетена и са овога погледа на дивну и прекрасну светињу прошлости српске, на успомену славе и моћи српске, дике и поноса, слободе и изображења српског Грачаницу: - милина га обузме гледајући у њена дивна и прекрасна кубета главна, иза којих се тек једва види на дозиданој препрати, оно мало и незнатно спрам 5. главних и великих. Ово прекрасно кубенце као да је још у времена нашег св. Милутина софиског, показивало оно доба, у коме се Србија гушаше у разним сектама и јересима, а сада налази погажена, потлачена и гушећи се и издишући у мухамеданству и под његовим преставницима. Подигнуто над храмом за одлучене од цркве, кајуће се неправославне и јеретике, у оно доба показиваше надмоћност праве и чисте вере над заблудама људским, а у ово показује униженост, нејач и слабост српску.

Негледајући на доба која нам указује, и негледајући на црно и чемерно, очајаничко стање наше, ипак је оно за нас — као што смо и сами - од неоцениме важности, од неописане милине и блага: оно је наша: "и ако си турска удворица, и опет си српска перјаница" што је народ за Марка казао. Ко хоће, да види оно што човека узвишава и подиже више кола и круга људског; ко хоће да осети сва блага, дивоте и лепоте, које нам се у рају обећавају; ко хоће да појми ону божанствену красоту, насладу, светињу и светост, која је за праведнике и све напојене вишијим појмовима: нека дође и види нашу дивну Грачаницу, са осталим старинама у царици и краљици Србији, а ми му их нити умемо, нити можемо, нити хоћемо описавати и описати. Што тумарамо по световима да видимо ваљда Вавилоне, Содоме и Гоморе туђе; боље би било да путујемо по нашим дивним и светим земљама, да их гледамо, да се у њима напајамо животом, знањем и светлошћу, које нам туђин тлачи, црни утамањује и сатире.

— Одиста после 3. часног путовања по дивној и најлепшој земљи на свету, заишав планину Вељетен, поче смо се са његових прекрасних и неописаних огранака спуштати скоро у провалију,

која између њега и његовог огранка Црног врха лежи. На дну те провалије хујаше планинска речица Јањевац, а на њој, са обе стране, лежаше Јањево некада православно и сво српско, а сада српско, али римокатоличко и српско мухамеданско. Са западне стране подиже се више њега горди Вељетен са раз. старог српског града Вељетена и 8. цркви, међу којима се највише види у своим урвинама св. Василије, тако звана Васиљевска. Од југа и сјеверо-истока такође се подиже исти Вељетен, који се са своим крилима опире на брда у срезу Лаблану, а од истока план: Сопот. Испод самог Вељетена виде се урвине и развалине некада, бивше огромне српске вароши, у којој су и фабрике биле, а нарочито свите, и фабрике рудне или металне. Ова планиница Сопот, са окрајцима своим, допире на једно 50 хвата до самог Јањева и обрастао је ситном шумицом.

На њојзи су три зазидана извора, који се зову Сопоти. Кад се над један дође чује се како унутра под земљом нешто бубња и тутња. Прича се да су ову воду зазидали српски цареви, што је врло велику штету по Косову чинила. Јашар паша заповеди, да се у једног извора провали зид и насилно пусти на ужету мајстора једног у тај зазидани кладенац. Зидара овог извуку... мртва, и Јашар заповеди: да се одма та рупа опет зазида, као што је и била и да се затрпа земљом.

Издајека се види прекрасна римокатоличка црква са 5. кубета савршено по свему и свачему озидана и подигнута у изгледини православне цркве. Њен олтар, ширина и дужина у неколико одговара потпуно темељу од старе прав: цркве св. Николе, на којој је и подигнута. Шта више православна прастара икона св: Николе, још из доба српске царевине, и данас стои у олтару, а тако исто св. Богородице на западном дувару, више западних врата. Одма спрам ње подиже се стара кула, а крај ове са сваки даном руше се све више и више урвине, још од једне такође куле старе, за које причају да су некада смештале штампарију српску. Остатака од ове налази се по у којег овог Србина римокатолика; али, благодарећи дошавшем од пропаганде западне италијанском и у Италији изобразеном свештенику, нама нико нехтеде показати баш ништа од овога.

Осим овога, недадоше нам да видимо прастара звона наша са натписима нашим, која су нашли у развалинама бив: наше, а сада подигли на своју нову римокатоличку, цркву. Један прекрасан младић кујунџија — а сви су само кујунџије, — који је пре 2. год. дошао из Београда нашег и сад овде ради, — хтеде на сваки начин да нам покаже звона; али поп недопусти разно увијајући и завијајући. По дугим преговорима сам поп каза:

"Звона су била српска, кад је овде била и црква српска, имају истина натписе српске; али су ливена у Мљетцима; чиме се доказује: да су и стари Срби били римокатолици!"

Неколико стараца, и онај младић из Београда, рекоше у глас:

"Не је тако попо! Наши су стари некада сви били Срби; па смо се полатинили од зулума турског. Ти незнаш то, јер си скоро дошао, а стари попа, бог да му душу прости, знао је и причао и сам ово што ти рекосмо".

На ово попа, као васпитаник јежавана одговори:

"Па нека џанум! Све једно је, све једно! Бог је један".

Негледајући ни на то, ни на већ донешене, истина пократке, стубље, или лествице, ми немогасмо видети звона и снимити са њих натписе. Попа говораше, да ће сам снимити, предати оном бив: у Београду, а он да ће нам послати; али је то мрка капа, а зла прилика. Да знадијасмо италијански и да се умедосмо понашати као какав римокатолик, могло би се све учинити. Са драгом вољом попа нам показиваше све што имађаху у цркви, мрштећи се на оне две иконе православне, које народ особито поштује и сматра за чудотворне. Он нас вођаше у потпуном смислу римокатолички олтар, у коме у најневештијој нагрди и накаради беху поређани дрвених 12. кипова апостола и тринајести Ис. Хрис. Ове је светиње попа вели, донео чак из Рима — што неверујемо би ће их сам овако невешто направио, или бар донео са ког села италијанског — и сам их је, вели, Намесник Христов, особито волећи и благосиљајући ову општину дао, из особите наклоности према овд: становницима и њиховој правој вери; поклониио им и своим светим рукама предао му, да их овде смести! При овим речима, клечећих неколико римокатолика, ницом попадаше љубећи голу земљу цркве још непомошћене; а неколико падајући на земљу љубише обућу попину, од чега се он јако застиди, и као тобож својски отресао се. Сам наш бив: београђанин, неучини другчије; но клече и пољуби

прострту на земљи овчију кожушину. У целој цркви, као у џамији каквој, стоје прострте овчије коже, на којима клече наша браћа римокатолици Срби, кад се богу моле.

Десивши се туне један наш калуђер опљуцкиваше се погледајући на оне кипове, и уколико римокатолички попа беше у потпуној финоћи брезобразан, у толико овај у потпуној простоти. Он мољаше са свим просто, да види своја прастара звона, ама узалуд; навађаше живљење своје и братства му са старим попом, и како је онај ноћивао у Грачаници и т.д., рекав: "ти кад прођеш покрај моје цркве плујеш на њи обилазиш је 6. часова хода, само да је невидиш." Попу римокатоличком и свима беше ово одвећ тешко и он у место грдње у тисућу пута беше још учтивiji, разно изговарајући се: да је увек био болестан, да ће доћи, да он непрезире св. цркве и т.д. Светина рече: "вала калуђере, ако је тако, није лепо од нашег попе, домна, а и теби домне кажемо: ми нећемо тако; нама је свеједно, а ова наша црква, а света Богородица — Грачаница. — Колико год има овде стараца, сви смо се у њој покризмали и повенчавали. Ми то неможемо трпети"

Попо римокатолички на све ово осмејкиваше се као света бона, ништа противно и ружно неговорећи. Наш калуђер погреши, те јавно знацима, презирући и опљуцкујући се на кипове, гласно поче наводити неки текст да се свет неклања кумирима. Кад већ виде, да се никако неможе доћи до звона и да попа римокатолички остављаше то до другог пута, наш ти кале поче гребати уз дувар, као да се попне, па уздишући завика: "ах. кукавац сињи! кад немогу да вас видим и целкивам, а оно да учиним све што се може. Грех на душу онима који недају да вас видим и целкивам." По овоме докопа уједанпут за ужета од звона и одпоче звонити, колико му душа хоће. Он сиромаш никад није ни видео, а камо ли звонио: те му дође, по овомс, срце наместо. Једва га отргоше са прекорима и скоро претњом од ужета и ми одосмо, мољени управо од попа римокатоличког, у његову кућу.

Кућа му је у огради црквеној, спретна, скромна и уљудна. Један орманчић књига, на немачком, латинском, а нарочито италиском језику, показиваху: да је попа довољно изображен човек. Прегледајући књиге видесмо да су све духовног садржаја, изузевши неких песмарица на италиском, које показиваху, да попа није с раскиде покрај духовног и светски проживети. Нама се чињаше, да и телесно није далеко од обичвог живота; јер му свака домаћица из 200 кућа, редом, по недељу дана готови јела и осталу послугу врши. Кад и овде наш калуђер виде још кипова, престављајући Ис. Хр : на крсту, св. Богородицу кукајући за њим и друге, њему се скоро стужи и неможе да поипје сву кафу; али ракију изкапи.

Чувши звона цела се паланчица Јањево слеже у двориште црквено. држећи да је сутра дан некакав велики празник. Попа им објасњаваше зашто је се звонило иронички изсмејавајући дивљака шизматика, а светини беше то у место неповољно, још као дика: што они имају звона; што су им ова допуштена да се дигну а Србима православним недаду и т.д. Клекнувши сваки пред попом при доласку и одласку, ови се враћаху савршено спокојни и задовољни. Видело је се, да им сада попа није давао окрајак своје доламе и обуће да пољубе, као што је то обично чинио.

Потурице Срби такође нису седеле са прекрштеним рукама. Оне су изтуриле своје хоце не само на једну целу и полуразорену мунару; но још и на двоје урвине од некадашњих своих богомоља. Ваљда су и саме хтеле својом виком, да одрже достојанство, доброту и превасходство своје вере над ђаурском; те је се био подигао страхан урнебес, каквог можда одавно нечу Јањево. Благодаревши овој узрујаности, морали смо се што пре враћати из Јањева, а иначе имало је се још много старог и знатног да се види. Нарочито смо мислили ноћити, код оног Срба римокатолика бившег у Београду, и сутра дан видети звона; јер нам он обећаваше, да ће се ово на сваки начин учинити.

При поласку нашем римокатолички свештеник превијајући се, клањајући се и увијајући, као прави европејац, а нарочито језован, не хтеде нас пустити, док невидесмо старе натписе на две римске надгробнице, које ми, користећи се овом изненадном домновом љубазношћу и снимисмо са ова оба, надгробна римска споменика. Ово је нарочито хтео зато да нам и неисказујући докаже: да је Јањево од искона припадало римокатолицима и то не Србима но Римљанима. Са особитим задовољством, пошто нас је умолио слушаху како пред народом читасмо натписе, и кад казасмо да су римски, нуђаше нас и вуцаше да части.

Он тада говораше, да су звона са таквим истим натписима, што му светина, разуме се по себи, и вероваше и невероваше. Једно му само загорча, што му казасмо да су одиста Римљани владали овим земљама, али од 1000 и неколико-стотина година бјаху њени прави господари само Срби и т.д: На ову његову муку, коју и народ одобраваше, дође му још гора, што онај младић, који је радио у Београду, причаше: како у Београду иде свако у коју хоће цркву; како је једно гробље за све; како се не разбира ту много о верама; како смо сви браћа од једног народа српског, а да смо одиста то, питаше попа: "па што џанум незборимо римски; но српски?"

Овој попиној невољи дође још једна што многи рекоше: "на звонима не пише римски, но влашки — т.ј. српски — и пише светог Николаје звона за краљ Милутина ливена у Јањево".

Попа све ово гуташе недавајући лица да га се што тиче. Благодарехи дакле његопој римској души и срцу, ми прекрасно снимисмо натписе са поменутих споменика на лепом белом прекрасно урађеном мрамору, од којих први ово каже у 6. врстица. 1. D. M. 2. PVBLIVSN. 3. SEVERIAN VS VIX: 4. AN: XIX ET VALERI 5. ANA FIL: PVBL: VIX: AN: VXIII. други у 5. врста: MIIIXXVIIIEXIVNIIHOCOPVSFECITFIERIPLEIEBANVSSSTEPHANVSETMARCIZVPANVSDEPB OTASA

Пошто сађосмо са страшне узбрдице, на којој је црква, доле на обалу Јањевца, гомила светине обе вере угледаше се у нас запиткивајући, по свом обичају: ко смо, од куда смо, шта смо, шта ћемо? и т.д. Нас вођаше оно пракрасно момче, о ком говорисмо, да је било у Београду, и цедим путем јасно говораше и причаше: како попови и фратри двоје и мразе једну и исту браћу, што му и остали сви одобраваху. По који би из громилице шапутао: "и они пси тамо" указујући на хоће.

Од ових пос: двоица, црни као цигани дођоше, частише нас, лукаво и подмукло испитивајући нас за сваку ситницу. Њима одговараху браћа римокатолици Срби, да смо даскал — учитељ, — "Е, ђејф му је ага, да вида оно мало наше богомоље, па ето дође из Гилана!" Ови одговараху: "Е, Е, неки џанум, неки! Ништа, ништа, царева земља слободна, ето виде, оно велиш ваше мало, а бог ме, неје ти мало, богомоље но цео град. Па, ако, ако, цар је дао слободу нека гледа ја". Обе хоће, и ако су добиле овакве одговоре: да смо њихов човек и учитељ, нису толико исто у ово веровале; колико ове њихове комшије хришћани у њихову љубав и тобожње одобравање њихове цркве. Да се нису конзули, а нарочито аустриски, заузели за ову њихову цркву, неби, по Турцима, од ње било ништа.

Праштајући се са овом нашом правом и још непоквареном браћом, која хоће да се учи на свом српском језику из срп: књига, не можемо пропустити, а да нерекнемо: да потпуно и у сваком смислу заслужују ове изразе. Они су осим тога доста изображени, доста су света видели, јер су сви занатлије — кујунџије — и од тога живе. Обишли су кнежевину Србију, Румунију, били у Аустрији, Русији и другим земљама, у којима православни живе; јер они, као и ђаковци, највише раде крстове, окивају црквене књиге и т.д.

Ми напоменусмо: да је и овде била епискупија, што нам сведоче записи на неким књигама. Као свуда што су у разним неприликама пренашане столице владика и владоца из једних места у друга, тако је и овде из Грачанице пренашана епискупија у Липљан, из овог у Јањево, из Јањева у Новобрдо, где је сасвим и пропала и утаманила се. Тако је она из Моравице у Кумановској нахији пресељавала се, од насиља турског, у Жеглигово, из овог у Криву паланку, из ове у манастир св. Јована Претече у кум: нахији; из овог у Матејчу такође у Кумановској нахији, из овог у Врању где је и пропала, преливши се у Скупљанску, као горња у Призренску и т.д.

Тако се дакле морадосмо вратити из Јањева несвршивши посао, за који смо били отишли; а како је већ доцкан било морали смо се опет вратити у свету Грачаницу на конач; јер од Јањева до ње беше нам у пола ближе, но до Приштине, до које је требало ићи пуних 6. коњаничких часова. Јањево је од искона било рударско место; оно је се особито славило онда, кад и Новобрдо. А кад је српска држава, раздирана у своме сопственим срцу изродима и утворама своје сопствене деце, гибала се и љуљала, час наједну, а час другу страну, — тада је Јањево губило, своју важност, те с тога видимо: да га владоци наши дају под закуп дубровчанима и осталим, да из њега ваде богатства. Сва брда и планинице око њега усејана су самим јамама рударским, развалинама, урвинама и осталим, из чега се закључује: да је негда било одвећ живо и радничко место. А да су у њему од искони седеди само

чисти и православни Срби, то и садањи његови становници и стари споменици тврде. На последку саме урвине православних цркви, пренос епископске столице и т.д. такође то исто тврде.

Да Јањево није каква нова паланчица, такође јемчи нађени натпис над вратима бивше православне цркве св. Николе, кои, по причању наше браће сада римокатолика, гласи : "да је ову цркву наново и на месту старе у Јањеву граду подигао свети краљ своме даваоцу очију св. Николи." Цео овај натпис чува и данас један стари писмени Србин римокатолик; ама га на поискивања наша недаде, одговарајући се: да га је сада негде затурио.

Кад се изађе из Јањева и пође, од овог 1 1/2 час југу вељетјенском планином, дође се у село тако звано Оклоп, у ком је сада 20. к. пот. и само 2. Срба римокатолика. И ово је село, у којем су се до Косова ковали оклопи, од којих се радионица — и сада виде развалине, — ферманима Муратовим ослобођено од сваког данка. Фермане су те, стари претци ових садањих становника, добили овако: кад је Мурат дошао на Косово до спрам Грачанице, разређивао је своју војску по овога планинским крајцима; те тако возећи се на колима, у ових се сломије стражњи рукавац. Мурат уморан од тешка пута тешко је слазио са ових. Прекрасна једна девојка из овог села опазивши то притрчи и задржи кола од пада, и држала их је све дотле, докле нису притрчали Муратови људи; те их тако под њим оправили. Мурат опази ову прекрасну девојку, допадне му се и узме је у свој харем; те постане зет, Оклопничана, кои се и данас диче говорећи: "Ми смо сви шураци цара Мурата; јер је он узео нашу девојку."

Мало даље од овог села почињу се тако зване Голачке планине, које припадају приштинској нахији, изузевши неколико села гиланске, а допиру чак до лесковачке нахије и имају 12. часова дужине и скоро толико ширине. Становници су овог предела били пре, 80 год. Срби, а сада су сви Арнаути мухамеданци. Арнаути из тих крајева говоре, да ту има преко 500 које разорених цркви, а. које манастира. Од ових су неке скоро са свим читаве, а тако и манастири са кубетима и ћелијама. Путници, кои су овуда путовали ово све тврде, а нарочито: да има и прастарих српских, огромних гробља са натписима, и ми смо чинили кораке да до ових натписа, и натписа са разорених цркви и манастира дођемо. Овим је пределом до Косова владала мајка царице Милице, а неки веле сестра, која је седела час у Лесковцу, час у Курвином граду тако званом сад: разв: близу Ниша, а чак и највише у развалинама једног Голачког града тако званог Голупца, од којег је и овај предео име добио, а он је недалеко и то идући сјеверу од Врање.

Близу Лаба је село Орлан са развалинама цркве и дворова, Орловића Павла, кои се у српским и у арнаутским песмама пева; али у ових последњих, као непокорник цару Мурату. А даље су двори опет Шајновића Дамјана у селу Шајиновце. Овуда се највише у земљи налази скривница, које се, са сваким даном откривају. Тако је скоро једну пуну блага, причају, развалила и открила речица једна, а у авлији једнога Арнаутина стајао је огроман камен којег он помери и под њим појави се на свод зид. Арнаутин развали овај, и кад тамо . . . соба пуна блага и златних змија од којих се Арнаутин престрави и опет зазида ту рупу!. Нек се незаборавља да је овај Арнаутин од оног истог племена људског, које за 20. пара убија човека, рескирајући у исто време и своим животом. Баш при нашем путовању открила су се грдна блага на српским рудницима на Корабу, Копаонику и овде. Не може се веровати, да су сва блага нађена на овим голачким планинама; али је свакојачко истина: да су се у њима копале златне, сребрне и оловне руде за време наших владоца и да их ваљда и сада има. —

Враћајући се из Јањева и пењући се опет на огранке вељетенове, није нам другчије, а да некажемо коју и о дивном погледу са ових на голу Голеш планину, која је једина у овом крају тако рећи наги гола, без најмањег дрвцета, или бар каква цбуна и шибљака. Голеш је сав го обрастао травом зеленом; није тако висок, али је опкољен равницом скоро са свију страна: да се сво Косово и сва околина с њега види, као што се и сам види са свију страна. Дугачак је преко 3. а широк преко 1. часа на својој површини и скоро сав припада приштинској нахији, изузевши малог дела, кои припада Дреници, с којом се код села Ариљаче и Слатине везује малом честом шумицом. Одавде извире више малих извора, кои се сливају у малу речицу. На врху Голеша стои још и данас мало језерце, које никада неотиче и око којег су силни гробови турака још од Косова од Стр: Бана. На површини је широк, те је с тога могао ту боравити Силан Влах Алија, са свих 12 000 војника.

Народна прича у изгледини епа у кнежевини, Босни и Ерцеговини као: да је тобож на Голешу Вук издао, нема смисла и ту је Голеш земенуо право име и планиницу Грдеч. То није могло бити ни с тога, што је од Самодрже па до Голеша ваљало добрих 5. часова ићи кроз турску војску. Један час од Голеша је, код села Враголије, тако звани Враголиски мост, српских владоца, преко ког је тада водио пут у Босну, кад јо ово сво Косово густо засељено било српским народом. Недалеко од овог места утиче Дреница у Ситницу.

Идући од Јањева мимо православна српска села Д. и Г. Гуштерицу, Сушицу и Чифлик један турски, имасмо прилику видети једну жалосну и опалу текију, или манастир турски, који је на огранку Вељетена, а из међу Јањева и Грачанице. Неколико надгробних турских споменика, развалина од старих српских цркви, остатака од прастарог српског гробља, — украшавају тако рећи урвину текије правоверних. Како су овде старешине њене потурице са потпуним фанатизмом мухамедове вере, немогасмо промотрити све како треба и ваља. Само нам један сељак Србин рече: да је ту некада био светац српски, а Турци обрнуше га у свога, подигнувши му ону избу над гробом његовим и разоривши све оно што беше налик на цркву и српске споменике.

У Текији, и свему око ње беше само ђубре и смрад, што одговараше појмима вере мухамедове; а урвине показују ону изображеност, коју само мухамеданство проповеда. Неколико бивших кладенаца, које раине руке подигосе, и воћака, које раја сађаше и каламљаше, најжалосније изгледаху. У првима воде нема, а у другим животних сокова; те и једно и друго показиваше одживеле дане свога живота са преставницима мухамеданизма. Но негледајући на све то потурице недају ни погледати, а камо ли гледати и видети њихову теке, док сваки дан попише и поједоше црно иза нокта у Грачаници. Теке ову издржава неколико српских кућа око ње, које јој све и сва дају. Ми свратисмо у ове кућице, или боље разваљене и опале колебице, дивећи се правом српском поносу и животу садање раје, господара њихових, ако се тако може назвати у сваком обзиру потпуно робље турско. Има смо прилике чути неколико песама и нешто запамтити обичаја месног, које ћемо после навести.

Овде нам причаше, прилично у годинама старица прекрасна и дивна српкиња: како је на месту, где је данашња, тако рећи урвина од текије, био у време Јашар паше гроб неког српског свеца; како су овај тада на силу потурчивши се Срби задржали, као своју светињу и у мухамедаиству; како су је до неког времена поштовали и то све дотле, док недође један хоџа потурица, који је се у Цариграду учио, светињу ову утаманио и т.д. Ту је била црква св. Николе, коју је обновио св. краљ Дечански, као што је гласио бивши на њој напис, а подигао ју је веле најстарији брат Немањин и т.д. У недалеком растојању око ове дан: текије, која је почела опадати, како јој овај поменути хоџа утамани св. мошти; налазе се 8. ре развалине од старих српских цркви. А сјеверу ка вршку краја Вељетјена стоје развалине и урвине од града Вељетјена — и Вељетина - са троим развалинама старих српских богомоља. Причаше нам се још: о насиљама од Турака, њихових власти, Арнаута, а нарочито Черкеза и т.д.

Ми се несмо могли дуже овде бавити и због времене и околних потурица; те по прекрасним и дивним огранцима Вељетјена, десно мимо Г. Гуштерице на Јањевцу речици и Ливађе, а лево Сушице, српских села, — дођемо далеко чувеном и знатном Дрену дрвету, које је још од Косова овде. Ово је дрво одвећ знатно и чувено у свију народа живећих на Косову, и око овога, ван Черкеза. Старина његова, историски догађаји, успомена о прошлости красној и слободној српској, вера у помоћ његову и светињу у свима невољама и неприликама Срба православних, римокатолика, мухамеданаца, сад: Арнаута и правих Турака учинило је то: да је се он до данашњег дана сачувао и ако, савршено сух, без коре, огранака и животних сокова.

Народ српски у њему види свегињу своју, која му у свему и свачему помаже; види и чита некадашњу прекрасну и славну прошлост своју; свој независан, слободан и прави српски живот, а види и дан своје несреће и туге. Он је двојако важан и свети за њега; јер у исто време казује му доба слободе и независности, као и доба пропасти, унижењости и почетак тешког и чемерног ропства свога.

Напротив Турци у њему виде: почетак своје славе, силе, величине и дан од ког су тврдом и здравом ногом стали на челично, за њих, земљиште у својој новој постојбини, у Европи и европском

земљишту. Подједнако га дакле поштују, и благодарећи томе: он је се до данашњег дана сачувао. Код, и спрам, њега је се решио бој за Турке славан, а за Србе стидан и несретан. На пољу његовом беше усредоточена сила Муратова од 80.000 коњаника Арапа и 20.000. Черкеза.

Овде је био најглавнији и најзнатнији убојни стег Муратов. Место, на ком је био пободен, још се и дан данашњи види и показује. Оно је рукама војника Муратових насуто округло и узвишено. Овде је и Косово најравније и најшире; јер захвата преко 6. часова ширине. Одма спрам њега, на западној страни, подиже се гола тако звана Голеш планина, на којој је била Потурпца тако звана Силан Влах Алија са своих 12.000, као и он, одпадника и срамних потурица. Као што смо напоменули: Дрен је овај светиња и неприкосновена ствар за све становнике Косова и околине.

А као такови, он, заједно са такође прастарим и од Косова Студенцем и Кладенцом, лечи и вида од сваких боља и напасти, па и вражбина, гатбина, чина, урока и т.д. С тога је, као и кладенац, који се зове "Студенац" окићен и начичкан сав, од врха па до дна, са свима своим деблама, гранама, огранцима и пригранцима, разнобојним пантљикама, кончићима, крпицама остатака од марама, чоја и т.д. парицама, иглама. оптокама, чиодама, шљокама, саливоркама, жућацина и осталим стварима.

Са места, на коме је, види се цела околина у наоколо докле очи човечије виде: види се Липљан и остале знатније месности. Но негледајући на његову светињу; на моћ лечења и видања од свију болести; на силу и снагу; на успомену и старину: на толике заврћене ућ болести и чесреће људске: погане су га и скрњаве руке Черкеске засецаље и у мал што га нису обориле. Ово је био узрок, као и још неколико посечених и јединих грмова на Косову, што је неколико оваквих безбожника пало на оном месту, на ком су њихови праоци 1389 год. ухватили у замку бегалућег нашег цара Лазара. Од то доба Черкези су се страшно уплашили од Срба и боје их се, као живе ватре.

Око овог Дрена народ околни највише налази, вели, костију изгинувших на Косову јунака српских. На 200 хвати од Дрена стои рукама људским за 2 1/2 хвати насуто брдашце, на коме је био турски санџак барјак, као стег 80.000 Арапа. Даље за једно 50 хвати виде се развалине од некакве зграде, у којој је Мурат седео, пре но што је дошао до Лаба. Одатле је веле гледао своју војску. Место се то зове стога "Гласовик" јер је из њега викач викао и давао налоге. Преко речице Грачанице још се и данас виде два гроба турска од Косова. Кад смо већ дошли на најшире и најравније место Косово клето, ваља нам да коју кажемо и о њему самом. У овом казивању, нећемо наводити причања разних путника, иноплеменика и туђинаца, који пролазише преко Косова и описиваше га. Ово нарочито нечинимо с тога, што се ни с једним описом њиховим неслажемо; јер нам се ни један невиди да је како треба.

Косово, ово дивно и прекрасно земљиште искључно и право српски, протеже се сјеверно од Баранске реке - Ибра — иза Митровице ново-пазар. нахије па све југоисточно до Црне планине, или тако званог Карадага у гиланској и скопљанској нахији. Дужина му је око 18 часова, а ширина како где почев од 3. па скоро до 1 часова, а скупа узето износи до 30 четвороуголних часова Од сјевера ограничавају га и губе се у њему огранци Рогожње планине: Звечан планина, Кошутковица и Кориња; а од нашег Копаоника: Соколица, Шаља, предел Копаоник, Грдеч, Самодрж Пропаштица, Бајагора или Суворбор стари; а преко Лаба продужење Копаоника под именом планина: Пруговац, Бутовац, Мрамора. Бинча планина, Гадимља, Велетјен, Жеговац. Бутовац и т.д. до новобрдских планина, или тако зване Старе и Големе планине више Новогбрда. Ово је идући од запада истоку и југо-истоку.

Од запада и то идући од сјевера југу и југоистоку, опкољавају га и заклањају од равне Метохије велике планине: Девич, Чичавица, Грабовац, Голеш, Дреница Црнољево, Сливово, Језерац, Гатске, Неродимске и Сиринићске, планинице, огранци Шара. Од запада идући истоку, а са јужие стране огранци поменуте Шаре Сиринићске планине коих се највишијих врх зове Љубетен од неких Љубетрн, а главица овога Округлица, вечно и увек покривена снегом и ледом. Даље: Качаник, и Црна Гора. Од сјевера идући сјеверуистоку и истокојужно опет огранци прешавшег преко Лаба Копаоника нашег: Пруговац, Бутовац, Мрамор, Вељетен, Козница, Жеговац, новобрдске, Орма и опет Карадаг или Црна, планина. Од свију ових поменутих планина највишији је Љубетен, као један и то источни највишији крајичак. огромног, простирућег се од више Орида Шара па све до крај Витоца у правој Србији; па Неродимка, Бутовац, Чичавица, Вељетен, Голеш, Шаља, Језерце,

Слизова, Црнољева, Жеговац, и. т.д. Све су оне, ван Голеша, који је савршено го, покривене шумом, буковом, грмовом и грабовом.

Цео овај простор Косова поља изцресецањ је сав милим речицама, поточићима и рекама. Ток је њихов тако рећи на све стране. Баранска река или наш Ибар, који извире из Рођајских планина, тече средином малог Колашина од југо-запада, а дошав на окрајак Косова тече право сјеверу у предел Мала Боњска тако исто и Ситница, која је и највећа и најзнатнија Косовска река. У њу се све остале реке и с једне и друге стране Косова улевају, које извиру из околних планина, ван Љуште. Ток јој је од почетка у неколико југо-западна, а после све прав од југа сјеверу, док се код Митровице, а спрам Звечана не улива у Баранску реку. Она извире од Качаника 6. час. из Рабовичког блата — језера — које лежи у сред Косова; те 12 час. тече клетим Косовом. Где јој је баш глава незна се; јер се у то блато улевају: Неродимка, Гадимка, Смољуша, Црнољевка и Шљивовка. Блато је ово сво обрастло трском и ваља вам се издалека чувати од њега јер на неколико 10.хвати не дошав равним обалама његовим пропада се у земљу. С тога овчари и други непрестано одбијају стадо од њега за 1/2, часа хода далеко свуда унаоколо; иначе приближилиму се стока, она пропадне и више је нико не може извадити. Дугачко је за 1 2/4 а широк 8 час.

Млоги мисле и држе да се Ситница тако зове с тога: што оданде излази из пом: блата, где се поменуте реке уњ уливају, а ми држимо да је се прозвала тако због своих бистрих и ситних вала. Широка је од извора до улива у њу Дренице до 5. а код улива у Барању 7. хвата. На сјверном крају Косова кваси га у неколико 2. Лаб доста велика река, која тече од сјевера југу до Косова, а по овоме од истока западу; те се више села Предлужја и Главотине улива у Ситницу. Он извире на окрајцима Копаоника или тако званих Копаоничких планина или званог Духа или Добна планине. За њим иде 4. Самодржа река, која извире из сред Копаоника, и стаче се у Ситницу ниже села Пестова на 3 3/4 часа. 5. Вучитрнка извире такође из Копаоника, а стаче се у Ситницу више Вучитрна. На њојзи је град Вучитрн, а на Самодржи трагови развалина Самодрже цркве.

Више српског села Самодржа за 1/2 часа на једној литици, испод које протиче река Самодржа, стајала је славна и далеко што се вели чувена наша Самодржа, у којој су држани млоги духовни и свети сабори: као што вели нар. песма:

Састала се четири табора,
На убаву на пољу Косову,
Код бијеле Самодрже цркве,
Једно табор Вукашина краља,
Друго табор деспота Угљеше,

Треће табор војеведе Гојка,
А четврто царевић Уроша;
Цареви се отимљу о царство,
Међу се хоће да поморе,
Злаћенима да пободу ножи,

А незнаду на коме је царство.

Ту је цар Лазар пречестио војску пред бојем косовским.

Кад кнез Лазар причешћава,
војску,
Код прекрасне Самодрже
цркве,
Три недеље 80. калуђера.

Сва се српска причестила војска
Најпослије 3. војводе бојне:
Једно јесте Милошу војвода,
А друго је Косанчић Иване,
А треће је Топлица Милане."

Самодржа, а не Самодрежа, зове се ово место, а пређе црква с тога: што речица Самодржа протиче испод оне литице, на којој је била црква. Сад је на том месту, где је био св. олтар, камен воденички; јер је ова литица пробијена на којој је стајао олтар од цркве, те је витло право сашло у корито реке. Цркву је ову, као и скоро све остале у околини овој још Бајазит, по битци косовској разорио, а проклети Јашар паша урвине њене утаманио и воденицу на месту цркве подигао. Од тесаног њеног, као и млогих других цркава и манастира, камена правио је мостове, помосте, — калдрме — водеице, куле и остале насилничке грађевине, које су се све одма, по подизању и

рушиле; јер су биле насилнички одузете од светиња и богомоља. 6. Добролучка речица, извире такође из Копаника, а имено огранка његова Соколице па се ниже свињарског хана улива у Ситницу.

Од западне стране, почев од сјевера па идући југу, обливају Косово: 7. Митровица речица, ова извире из Девичких планина а ниже Митровице улива се у Баранску — Ибар — реку. 8 Свињарка такође извире из Девич планине, а улива се у Ситницу ниже Свињарског хана; 9. Неволачка река, 10. Стреоц извире у Чичавици, а улива се у Ситницу више села Бивољка, 11. Дреница извире из планине Дренице, близу села Црнолева и протиче око Голеша са 3. стране; тече још између Грабовца и Чичавице планине и 2. часа Косовом; те се, више враголиског моста улива у Ситницу; 12 Црнолејка извире из планине тог имена, а улива се у блато — језерце — Рабовачко; 13; Сливовка извире из Црнолејке, а улива се у поменуто блато. 14. Неродимка извире из планине Језерца и Неродимке више града Неродимља; тече кроз сред Неродимља и код Фатића ар: села раздваја се у два крака. Први крак протиче кроз Сазлиско блато а улива се такође у поменуто Рабовачко блато. Други крак јужно код Качаника улива се у Лепенац.

Од туда се види: да је ова страна Косова најузвишенија кад се воде од једне и исте реке деле; те једне уливају у Црно, а друге Егејско море. Као што је речено Љубетјен је увек покривен снегом, а на самом вршку је језеро, коме иду свештеници из тетов. и окол. нах. у сушне године, свет водицу да буде киша и тд. а тако и на ово Блато и Неродимку. Потурице и Срби сваког Ђурђевадне кољу јаганце а о св. Илији кољу по 4. овна и кров пуштају у језера. Вода из овог језера кроз планине пролази и излази чак више Призрена; те се улива у Јадранско море. Кад се што баца уњ, оно то изнесе на спрам Призрена. Тако се прича за сирочад неку, брата и сестру, да је се брат погодио код неког призренског трговца да му овце чува, а са сестром уговорио: да ће јој слати по љубетенском језеру сваке недеље по једну овцу за храну. То и учини, и бацајући у поменуто језеро сваке недеље по овцу оному је те овце сестри износило у Јабланцу виш Призрена. Трговац, дознавши за то отера свог овчара. Одтуда је пословица: љубетенског језера овца, кад за кога каже да краде, и Рабовичког и Сазлиског кад што пропадне без трага и гласа.

— Све ове реке теку од запада истоку. 15. Лепенац извире из Шаре планине, протиче кроз Сирнићски предео, а више Скопља улива се у Вардар. Главни ток Неродимке улива се у њега са 16 Гатском реком и још 6. мањих речица 17. Каменоглавска река извире из Карадага, а улива се више Качаника у Неродимку. 18. Од истока западу теку, и у Ситницу уливају се, почев од југа па, идући доле сјеверу: 19. Сазлија, која са Неродимком гради Сазлиско језерце 2 часа дуго, а 1 час широко и са још другим Рабавачко 1 1/2 часа дуго а 2 1/2 часа широко. 20 Гадимка извире на Жеговици пл., а улива се у Рабовачко језерце; 21. Жеговац извире из поменуте планине, а стаче се у Ситницу више Глоговца, 22 Јањевац извире у Вељетену, протиче крај Липљана код ког се и улива у Ситницу 23. Градчаница. извире из Новобрдских планина улива се више села Добријева у Ситницу.

У Градчаницу се улива Сутјека река, на којој имају развалине од три старе-српске кузнице, у којима су се ковали новци. Кузнице су ове биле за 1 час пред изливом њеним и све са стране Вељетена пл: или леве њене стране. 24. Приштевац извире из Бутовца, а тако исто 25 и Брњичка или Бутовка речица. Око 30. које речица, а које поточића са поменута два језерца, или блата, као што их овде зову, квасе клето Косово: те га тиме чине одвећ плодним, скоро вавек зеленим и правим европским земљиштем.

Оно је било врло важно по своме положају и то стратегијском у Србији, или место, за војну у стара и најстарија времена. По положају оно је лежало, а и сада скоро лежи у срцу, или средина праве Србије и срп: земаља. Тако од средине Косова па на југ до Прилепа има 33. до Битоља и Орида по 40. Котора 40. Ихтимана на Балкану 40. утока Искра у Дунав и границе бугарске 48. до Саве и Дунава, 40. до границе Србије на Балкану спрам Тракије — Рашке старе дан Илице — 50; до Радовића 40. до Штипа 36. до Бање и Разлога 40. Поменуто му стару стратегијску важност сведоче по свима околним планинама и огранцима ових развалине градова.

Тако су на сјеверу, с леве стране Баранске реке — Ибра — 1. Звечан, с десне Соколица и 3. Вучитрн. Са западне стране на Чичавици 4. Стрелац и 5 Градина; на Грабовцу: 6. Госпођин град на Дреници: 7 Милоша Обличића град, а огранци Чичавице допирући до Ситнице између Бивољака и

Кузмина зову се 8 Милоша Обилића врата, где се виде трагови од развалина, на Језерцу пл: 9. Јелеч. На Неродимљ: пл: 10 Неродимље или старо Родимље. 11. Качаник и 12. Чечан развалине града у малом Колашану од Митровице западно, а над селом Чечево такозваним.

Од истока: 13 Бутавац, 14 Вељетјен, 15. Жеговац 10. Градац, а даље Новобрдо, Морава, Градац и т.д. Осим ових 18 градића, данас су на њему још ове паланке: 1 Митровица, 2. Вучитрн, 3. Приштина. 4. Јањево, и 5 Качаник. Качаник је садања једна мала паланчица арнаутска, а пре 70 година чиста српска са своих 130 кућа, које са сваким даном све више и више опадају и пропадају. Становници су му до тога доведени, да по који велики бег, у урвинама каквог бившег хана, помало механише и на тај начин, кад већ неможе с пушком, глоби пролазећу мало богатију светину. Качаник овај лежи југо-западно на дну Косова поља а њега је подигао старина Новак са сином Грујицом, братом Дели Радивојем и синовцем, а по некима сином Татомиром.

Да је одиста ово новији Кочаник сведочи село са развалинама градића, тако звано сада "Стари Кочаник;" преко планине Црне Горе — Карадага, — а и Качаника. Кроз овај Стари Качаник, причају да је ишао стари српски пут, а не низ Лепенац крај овога новог Качаника, или града — Кале — Старина Новака. Прича се, да је од Скопља један део Муратове војске прошао први пут овуда уз Лепенац, па од то доба туда се и иде; али је то невероватно. Као што смо рекли, овај је Качаник основао Старина Новак, наш тако звани први хајдук, и у њему је тек 1611 год. савршено угашена слобода Српска. Причају, да је Старина Новак био из ове околине, а дели Радивоје од Тетова. Због њиховог страшног јунаштва, а нарочито Дели Радивојевог, Турци су, пошто су већ сасвим утаманили устанке српске у Правој Србији, прозвали Тетово "Калкандели" што ће рећи од великог јунаштва прејуначна па већ и луда крв или порекло. Осим овог значи још и такво јунаштво, које голим прсима разбија оклопе на тур: јунацима и зидине око градова. И једно и друго турски значи поменути "Калкандели". Такве су убоице били наши славни Тетовци и околни по Шарпланини Срби.

Пошто је око 1511. год., а по некима 1611., сасвим пропала, српска моћ, овде се угнезди у Качанику некаква потурица Муса Кесеџија, која је млога чуда чинила. Прича се: да је Татомир у борби, са овим уљезом Мусом Кесеџиом, истина убио га и надвладао; али од његове силне војске погинуо са своима. Муса је, по свој прилици био освојио Качаник, па га Татомир, или који његов потомак, од овога отимао и повраћао. Сад још стои једна караула из које, као гладне хијене, извлаче се и нападају на путнике грабљиви разбојници под именом заптија — жандара — и прегледања попутница — пасоша. — Осим ове разбојничке куле, или боље хијенске у урвинама јазбине, има и тако звани кадилук или тобожњи српски суд, који са целим овим срезом припада скопској нахији. С друге стране прекрасног и Престуденог Лепенца још се и данас познају трагови од урвина огромне српске цркве, са огромним старим-српским, већ скоро утамањеним, гробљем. Даље од црквине и гробља познају се трагови од развалина неке повеће паланке и њених кућа. На 400 хвата одавде идући Скопљу стои и дан: данашњи полуразорена мала турска тећи — текија — у којој је гроб турског свеца којег именују: "Муса".

Једни причају да је ово гроб Мусе сина Бајазитова, други Мусе Кесеџије, а трећи и то прави Турци и већина њих: да је то гроб оног паше турског, који је овуда први пут, по налогу Муратова, провео мали део његове војске на Косово. Ово је веле заповедник оних 20.000 Черкеза који гнаше побеђене Србе и уватише жива кнеза Лазара, с тога хоће овај гроб да зову и: "Черкез пашин" или паше Черкеза. Што је тај паша овде сахрањен види се из приче, коју у главном наводимо: Пролазећи овуда допадне му се ово место и рекне своима: "Ако погинем у овом боју, да ме овде сахраните." Пошто погине на Косову, оставша му војска, одиста овде га и погребе. У Турака је овај гроб и дан данашњи "шеита" т.ј. светитељ и сви они који се поклоне муратовим цревима на Косову, поклоне се и овоме овде.

Али сада раз: град Новаков; породица и потомци његови, који су овде живели до пре 100 год. и тек тада одавде изтерани; разорене цркве, и баш спрам овог гроба и над њим теће или текија, оставше огромне урвине и развалине од огромног здања, само још две собе новакове издубљене у риду и литици, у којима се још српски живопис по где где види; као и разорене 3. цркве и све остало сведоче: да је овде погребен, по свој прилици, Старина Новак, или ко од његове породице. Ово нека се неучини никоме чудноватим што би Турци поштовали за свеца свог диндушмана, јер скоро сви

садањи тако звани турски свеци и нису ништа друго: до стари српски, који потурице примивше на силу мухамеданство и у овоме поштоваху и уважаваху, а деца и потомци њихови и познајући за то узимају ове свеце као своје и из своје вере.

Нама је за сад свеједно био тај гроб поменутог паше Черкеског, још од Косова, или Старине Новака, или и кога члана од доцније његове породице, кад другчије није и кад није у нашим рукама; али свакојако верујемо и држимо, са свима нашим: да је баш одиста, ако не Новаков, за чијег га тврде, а оно бар његовог ког потомка. Осим поменутих соба издубљене су у литицама и огромне коњушаре у којима су коњи Новакови били. Неки све ово погрешно и без икаквих основа, преписују, што смо за Новака казали, Краљевићу Марку. Кои овако држе, а мало их је, они тај гроб зову: гроб Мусе Кесеџије, којег је Марко распорио. Да би поткрепили своје наводе позивају се на једну смокву, која сваке године из жила своих изтерује, а она је веле постала овако: Муса ненадајући се Марку, ишао је из Скопља рано на коњу и јео смокве, које је особито волео, Марко га нападне, распори и како се смокве нису биле још свариле у стомаку, кад из овог изпадну, упадну у ону јаму у којој је Марко од ударца мусиног пропао био до колена у земљу, и из ове изникну.

Али се све ово неможе однети на Марка, као и причање: да је из овог града Марко убио на Косову Арапина и опростио српски косовски народ тешке свадбарине. Све то није учинио Марко, — као што нису и све урвине и развалине од оволиких овде и у свима срп. зем: градова дело руку тако зване "Проклете Јерине" — но они борци народа српског, који поникоше у срцу и језгри Србије праве, као и бивша краљевина и царевина српска; који поникоше прво на Шар планини и њеним огранцима од Горње и Дољње Дебрце охридске нах — 5. часа од Орида сјеверу — па све Шаром до Витоца планине и његових окрајака, и које Турци називаху хајдуцима с тога: што немадоше свога владаоца, свога краља и цара; по само народом месним срп: изабраног вођу и преставника, главара, целог тог појединог устанка и покрета народњег у борби противу дивљих и азиских разбојника и пуштахија.

Што се тиче самог Краљевића Марка, њега треба двоити у Марка сина краља Вукашина, дакле правог и историског, управо краља Марка сина проклетог Вукашина краља, и Кр: Марка српског, или народњег у песмама народним, који је у свом имену оличио тад. срп: народ и његово стање. Тако је исто и тако звана Проклета Јерина сама измишљотина, у којој је оличено тадање стање народа срп: Од ове ваља разликовати другу историску и праву Јерину, жену Деспота Ђурђа Бранковића, поштену и честиту, благу и добру душу, која за целог свог века, о свом трошку једва подиже само једно једино наше Смедерево. Да су све то били народни покрети и борбе противу Турака, а не хајдуци и одметници, као што Турци зову и као што у песмама певамо сведочи град Качаник, Градац дибарски, градић бив: Тетовски и т.д. А да су власти турске сваку борбу народа српског, од Косова па до данас, звали само хајдуклуком сведочи: Кочина краина, Карађорђева, Милошева и тисућама других, о којима се и зна и незна, па и све црногорске, које су у њих само хајдучке четице; те их тако и наш народ прозва.

— Истоку од оног Качаника идући моравском пределу за 2 часа хода на огранку планине Качаника, стои и данас село тако звано Каменаглава, у ком је до 80 кућа. Све су ове куће до пре 30 и неколико год. или до доба Јашар-пашиног, биле српске римокатоличке и говориле су само српски и т.д. али због тешког насиља и упропашћења 100. кућа, све се изтурчише, а данас им младеж говори само арнаутски, а ови се сви зову не Србима, но Арнаутима. Ето одкуда су и како постали толики Арнаути у Правој Србији. Стари је и прави Качаник за 1 1/2 час места даље од овог новог. На Косову је и његовим окрајцима ових 102. села приштиске нахије: 1. Коиловица 6. к. с. а до Јашара 50. с. 2. Маковац 2. с. 13. п.; а до Јашара 60. с. 3. Бутовац 6. с. до Јашара 65.

На врху су планине Бутовца развалине града тако званог Бутовца, који је мањији од звечанског и Приштинског; одма мало ниже ових лежи поменуто село Бутовац са своих 6 ср: кућа. Село је врло мало и незнатно по броју кућа; али по снази и јунаштву своих малих бројем становника, најзнатније је и чувеније не само у целој приштинској, но и у околним нахијама. Од селцета овог, или боље рећи ових шест не кућица, но избица и колебица, зазиру не само потурице, Турци и Шкипи мухамеданци, него и сами Черкези. Два случаја да наведемо, који су се пре неколико годнна догодили и који ће расветлити и показати наведено. Није давна било, кад су се нешто

препоречкали спахија овог села и његов роб укућанин ове једне чемерне и тужне избице. Спахија је, као приштинац, бесан и набусит пре 2. године напао био нешто на свог чивчију, — како се овде зове, или роба, као што ми кажемо — али овај, по обичају и нарави бутовачкој, ни пет ни шест, но гори у хајдуке. С њиме су пошла и два друга његова, два верна побратима.

Турска власт одма ту ствар узме као побуну целог краја и погна своју војску од 360. душа на три верна друга, а остале многе чете разтури до целој околини. Војска опколи место где су се три побратима находила и почну већ на оне и насртати. Главни, по турском држању побуњеник, угледа међу војском и свог господара, па рекне, друговима: "Браћо моја и мили побратими ! Зашто сва тројица да гинемо кад је овде мој крвопија? То неће и неможе бити; него ви чекајте мене овде, а ја ћу сам отићи до мог господара. Кад дођем дому, ако ми што црвено у устима видите, а ви јуришајте на крвопије, а ако ништа невидите, а ви се сакрите од њих или бегајте, да узалуд не гинете". Дружина га цела и словом од два цела побратима, саслуша и он оде међу Турке. Господар светећи му се рекне: "Е бре синак бре! видиш да сам те ухватио бре?" Овај му је се ћутећи приближавао све ближе, и ближе, а ага све бешњи биваше. Није много времена прошло, а побуњеник, и хајдук, по турском мишлењу . . . у сред 360 војника разпори свога господара у један мах ножем, извади му цигерице, метне у зубе и учини јуриш кроз ову силу и мложину турску ! Другови му, кад то виде, навале озго на Турке, кои изненађени овим и оваквим поступком, разпрште се по планини куд кои, а бутовчани се спасу.

Пре 8. године, по старом српском обичају, родитељи једне девојке бутовачке обећају је просиоцима неког момка, кои јој се не допадале. Девојка кад то виде, да је родитељи дадоше преко њене воље, подвиге косе, обуче мушко одело, узме две запојаснице и дугу; па се одвргне по свету у скитњу. Родитељи, па и нико, ни су смели ићи у потеру за њом; јер би она свакога убила, Она је тако ходала и шетала све дотле, докле није нашла према себи прилику. Кад је ову нашла, тада је одвргла оружје, свукла мушке, а обукла женске дреје и венчала се за онога који јој је по вољи и коме је у вољи. Овакви јунаци, а нарочито јунакиње милионице се да бог да у нашем народу!

4. Софалија 5. с. до Јашара 50. с. 5. Златаре 15. с. 5. п. до Јашара 80. с. 6. Новосело 6. с. 15. ар; до Јашара 45. с. 7. Мотичан 10 с. до Јашара 90 8. и 9. Г. и Д. Брњица 21. с. до Јашара 100 У Г. и Д. Брњице, које леже за 1. час сјевероисточно од Приштине, сада има једва 81 кућу, а до Татара неких, кои починише огромна свирепства у овим крајевима одма после сеобе патриара нашег Арсенија III, беше у ова оба села 1700. кућа све саме задруге. Од косовског разбојишта па све до 1696 год. дакле за пуних 306 година ова садања два села, а тадање једно, ни су се била сасвим покорила Турцима.

Али кад је турски Султан скупио био у своју војску преко 300.000. све самих некаквих Татара, па да би још више ослабио Србе и и утаманио, сам је са свом својом влашћу и подстакао и ишао на руку патриарху Арсенију III: да се са главним људима из свију српских земаља изсели у Аустрију, а само просту светину да несме водити, и пошто се Арсеније изсели; он онда навали са овим своим неким Татарима, осим војске од своих Турака, кроз све српске земље, да сву простоту српску истурчи. Што је се истурчило изтурчило, а што није хтело све је од 12 па до 60. године подвргнуто од тих Татара под њихну криву, али оштру татарску сабљу. Одлука ова почне се вршити и над Брњичанима; али су се они, са околном браћом, борили противу Турака пуних 6 година, док се нису под неодоливом силом страшно и ужасно саломили.

Саломи их ова ужасна сила, не обичном силом и јачином телесном, но својом умном турском лукавштином и подлошћу. Старешине брњич. после шестогодишње борбе преваре се и на ласкања турска: да преговарају о миру, оду Турцима под вером: да им ништа бити неће, и да престаје борба. Турци их, по свом обичају, похватају и побију, а у исти мах на одмарајуће се у селу и околини нападно; те тако ужасно изсеку и изкасапе: да је од 1700 само брњичких кућа остало нејачи за 7 кућа, а остало је све утамањено. Од Брњице до Приштине за добар час хода, и с једне и друге стране пута, бораху се са најужаснијим мукама живи набијени на коље српски браниоци и српске узданице. Говоре, да је тада, на самом кољу умрло у најтежијим мукама, преко 2000. мученика. Турци још данашњег дана ова два сеоца називају: "асија" што значи непокорни.

10. Дреновац 8. ар: до Јашара 50. ср: 11. Пруговац 8. ар: до Јашара 30. с. 12. Бакшија 16. 1/2 с. ар: до Јашара 20. ср. 13. Расково 8. с. 7. пот. до Јашара 50. Срба. Ово је се село у старо доба звало

Трновац, а кад је баба Милена — народ вели шокица т.ј. српкиња римске вере, коју сваки дан на Синан пашиној џамији у Призрену и осталим џамиама овуда, а нарочито у вече петкова спомињу, — казала: како ће са уваћена Милоша Обилића оклоп свући и разковати, па Турци то и учинили; Трновац прозове се Расков, што је у њему раскован оклоп на Обилићу.

Мало ниже овог села, а при Лабу, стои и данас подигнут од Турака овој баба Милеви надгробни споменик. За ово добро Турцима њу је уморио Обилић овако: пошто су га ухватили Турци и баба им казала: да је у оклопу, да се не може другчије убити, док се овај са њега не свуче и т.д. Милош последњом снагом јурне напред, шчепа бабу зубима за нос, овај јој баш до очију из главе изчупа; те од тога она и умре, а ово село и мост, где је се све то догодило као и месност прозове се: "Бабиннос." Гроб јој је са надгробним спомеником, кои су још на Косову Турци под Бајазитом подигли, више Бабиног Моста — ћуприје, а не села, — а ниже села Раскова, баш скоро при самом Лабу. Он се и данас зове "Баба Миљеце, — шокице — гроб"!

Даље мало идући Приштини иза села Мазгита и споменика газиместанског стои тулбе Муратово и од овог идући Приштини "Газиместан, на ком је био сахрањен кнез Лазар, Бошко Југовић и многи српски и турски павши на Косову знатнији јунаци. Овако Срби и Арнаути са потурицама причају, а прави Турци веле: да је Милош бабу домамио себи говорећи јој да јој хоће на ухо да пришапље и каже своју оставу. Баба га је добро познавала, полакоми се на новац, дође му и он јој у место шапутања одкине и изчупа зубима из главе нос. Због овога сада Срби зову село преко Лаба "Бабиннос," а Турци "Бабинмост."

14. Азизиа Черкеско село од 200 и више к., 15. Племетина 80. с. а до Јашара 150. с. 17. Глободерица 20. с. и 2. п. до Јашара 80. с. 18. Крушевац 15. с. до Јашара 35. 19. Накарад 5. с. до Јашара 120. 20. Брест 20. с. до Јашара 45. 21. Угљаре 20. с. до Јашара 73. 22. Добријево 18. с. до Јашара 38. 23. Преходце 25. ср. до Јашара 30. 24. Чаглавица 80. с. до Јашара 230. 25. Черкеско село 180 и више к. 26. Лаплесело 30. до Јашара 56 с. 27. Авалипоток преко 100. Черкеск. к. 28. Градчаница 40. с. до Јашара 260. 29. Сушица 15. с. и 2. п. до Јашара 40. с. 30. Ливађе 25. с. до Јаш: 56 31. Г. Гуштерица и 32. Д. Гуштерица 70. с. до Јаш: 280. 33. Коњух 20. ср. до Јаш: 48. 34. Липљан 38. ср. к. до Јашара 500. варошица.

Овде је била прва епискупија, па у Грачаници, из ове пренета у Јањево, из овог у Приштину, из ове у Новобрдо, из овога у Мораву и тако продала. Липљан, до пропасти српске на Косову паланка, а од Косова урвина и село, јер га још Бајазет разори, — удаљен је од Кочаника 7. од Звечана 9. од Приштине 3., а од Неродимља 4. часа хода. Лежу тако рећи у најлепшој равници косовској, која даје најбољу и најпитомију траву, од свију трава косовских.

На крају овог сеоца, које је у самим урвинама, а са јужне стране, још стои прастара срп: црква, храм Ваведења. Ова је старија од Грачаничке и ради ње је Бог, преко оног момчета, учинио чуда за време Јашар паше, о којем се говори код Грачанице. Неколико од ове прастаре цркве, којој је, веле, више од 900 година, а готово на сред села, стои прекрасан тако исто прастари, и од доба цркве бунар, кои се никако нечисти, а и не квари. Воду су му довели српски владаоци, веле, још пре Неманића, из неког планинског извора, који овуда кроз земљу протиче; те с тога често захватају из бунара букова лишћа, којег нема за 6 часова даљине одавде. Осим ове две старинице и старине Липљанске као места епископије основане св. Савом и града отетим његовим оцем од насилника Грка, — за нас су користније ове две ствари и ако поготову још тужније и јадније и од сад: Липљана.

Прва је од њих та: што је се у данашњој породици Воинчића до данашњег дана сачувала крв Воиновића, кои у време наши краљева и царева беху тако силни: да се и сами краљеви и цареви наши са њима пријатељише и сурођаваше. Доказ о томе до скоро је се чувао, а он је се састојао у томе: што је се у овој породици, до пре неколико година, као највећији аманет, чувала читуљу Воиновића; још неке старине, са једним пуним сандуком копаља, стрела и огромац зелени мач старога Воина, на коме је веле и натпис био, кои је казивао име војводе и господара старога Воина.

Ово је се све чувало до 1810. год: Од те године, пошто је ова породицама, арањем, отимањем, мучењем, нарочитим глобљењем и т.д. од стране турске власти и Турака дошла до крајњег разтројства и последњег пада; сво је ово оружје и сва ова старина мало, по мало, изпродавана, а само је био остао мач старога Воина. А на велику нашу и општу, за изображене људе, жалости и несрећу,

пре 8. година и тај је мач, којег су сви сељани виђали а који је се непрестано по тавану повлачио — прекован у раоник, и тако у тамањен и последњи знак Воиновића старине, чије је дворе у Липљану још Бајазет био разорио, као што каже тадањи летописац. Да л' је тај мач одиста био прастарог Воина, или његових потомака 3. брата: Вукашииа, Петрашина и Милоша; или је можда ових потомака и т.д. ствар је остала нерешена? А да су дан: Воинчића одиста од тих Воиновића цео народ прича, а утамањене ствари, као и трајућа читуља још и данашњег дана потпуно сведоче.

Друга, је старина у једној породици, која вуче своје порекло од Дели Радивоја, Старине Новака, Грујице и Татомира. Она има, из тога доба, и читуљу, коју као највећу светињу храни. Од исте породице и данас у једном месту има и свештеник један коме је и Новаковић, а по оцу Стаменков, сада Стаменковић, презиме. Од овог имамо и неколико лепих народних песама. Изван села, а код ситничког моста, налази се још данашњег дана прекрасан из доба царевине српске, "Сињак или Тишина" у коме се преко целог лета хвата најбоља и вкуснија риба.

Још је једна, знатност, о којој вам најрадије сви Липљанци причају, као о догађају савршено неподлеажећем никаквој сумњи. Ствар је врло занимљива, а нарочито односећи се прекрасном само српског народа обичају слави, или ономе: "Ко крсно име слави, томе и помаже". Беше то 25. Октомбра 1849.год. и то у вече св: Димитрије, којег један Липљанац слављаше. Као што је ред и обичај, домаћин је дозвоао баш на вечеру госте у вече свога светог; али не лези ђаволе, пре ових, рупе му неке аге са своим слугама и розквартире се на сред кујне свечарева. Аге простру у кујни своја сецадета и настане се слободније и безбрижније, но у својој сопственој кући. Узовници су већ почели били долазити, ама их домаћин није могао дочекати, па шта више ни пресрести како треба. Он је морао само аге дворити а о гостима није смео и могао ништа ни помишљати. Узовници незнајући беду и невољу домаћинову, одпочну непрестано долазити. Домаћин је морао напослетку изаћи из куће и сваком казати: "Идите ми драга браћо и добри пријатељи! Ја сам вас истина помиловао позвати; али ми је велика беда и невоља у кући, којој кад св. Димитрије неће, и ваљда неможе, ништа да учии, немогу ни ја?"

Пошто су аге појеле све цицваре, коњи одморили се, нахранили се зоби, слуге турске одведу своје и своих ага коње горепоменутом бунару да напоје; а кад тамо човек на коњу, са копљем, престрави слуге, а коње преплашене разagna којекуда!| Слуге нису могле никако видети куд одоше њихови и њихове госпде коњи, те у страху долете и јаве агама све шта је се збило. Аге оспу срч на домаћина говорећи му: да је све његово масло, да је он подговорио неког Липљанца да тако учини са њиховим коњима и т.д. Бадава је се спромах извињавао и свакојако их преклињао наводећи: да није ни помислио, а ни могао то учинити; јер није знао да ће они доћи, није ни излазио никуда од кад су му дошли и т.д. Све то беше узалуд и сиром домаћин морао је сву ноћ престајати везан док су се аге, са слугама своим, чистиле, спавале, и како су хтеле башариле. После свега овог слуге рекну агама: да ће познати оног које уплашио коње.

Аге дигну сво село исту ноћ да им траже коње; али коња неби нигде ни од корова. Заповеде за тим да се сутра рано сви мушки становници тог села од 16. па докле их има у животу на више година, дођу са своим коњима; е да, би слуге познале оног неваљалца који уплаши и разтера коње спахијине. Липљански становници од 16. па на више свију година и узраста дођу сутра дан са своим коњима; али не беше ту онога, који је разтерао коње ага и њихових делија. Кад то виде аге наљуте се још већма не само на домаћина но и на сво село. Јадни Липљанци, у тузи и невољи, досете се и рекну агама и делијама: "Е ако је човек на коњу са копљем у руци, ми аге наше, копаља немамо, а готово и незнамо што су, ви то добро знате, — аге одобре ово — па онда, ако није који Турчин то учинио, — делије ага пресеку речи и рекну: не, не, не — влах је!" — онда јо то морао бити . . . св. Димитрије!"

Сиромаси липљанци, поведу и слуге и аге у цркву да виде св. Димитрију на коњу; па ако још он небуде учинио поменуто чудо, они одоше сви, са целим селом... у прогонство можда чак у Азију и то кад им изсеку и поробе све што је лепших жена и деце, и отму и разграбе оно мало вајне и чемерне сиротињице и убожства! Од бунара па до цркве сво је село ишло гологлаво и молило се Богу и св. Димитрији, да их спасе од ове беде и невоље. Као побијени идући тако дођу до цркве и онако сви уђу у ову; па кад слуге и делије агине опаже живописаног св. Димитрија на коњу, они се бегујући напоље, продеру .. "Ово је, ово тај што је синоћ коње поплашио и разтерао!" Аге

приморају своје делије, да још једном уђу у цркву и оне то исто потврде. Липљанци благодаре Богу и св. Димитрију, што их је тако спасао, а аге видећи то чудо рекну домаћину: "Море Влаше! кад те тај твој светац Димитрије помаже, и кад је он наше коње разтерао, онда нека ти је просто што је то учинио само моли му се да нам коње поврати; јер ћемо иначе опет учинити оно што смо намислили". Сиромах домаћин, са целим селом, знао је шта Турци хоће, па су се сви молили Богу и св. Димитрију.

Напослетку домаћину прекипи, па рекне: "Вала аге, ако је св. Димитрије, којегла славим, још свети, и ако је код правог Бога, он ће ме и сво село спасти и од ове беде; те ће вам коњи доћи, а ако није чините што сте наумили." Ово потврди сво село и аге уплашене од оваквог оштра израза, а и сумњајући се много и о томе: да одиста није у ово дело помешан св. Димитрије, преселе се у другу кућу, која није славила св. Димитрију. Цео дан Турци су преседили у Липљану недајући да и један свечар слави своје крсно име, а зато су и дошли били да укину славу. Већ је и ноћ наступила била, а Турцима још нема коња и ако су њихове делије са Липљанцима тражили их цео дан тако рећи и под трном и каменом. У исти час, кад су коњи прошле ноћи били разтерани од бунара оног, опет дојуре исти коњи од некуда онако исто преплашени фркајући на иос и престрављено хрзајући.

Али коњи недођу првом домаћину и свечару, него оном новом код ког су Турци били, и у својој престрављености недочекају да им се вратнице отворе; но онако прескоче преко ограде, што Турке страшно изненади. Целом се селу, које је било пало ницом на земљу, и делиама ага, учини, да коње јури св. Димитрије! Сви то потврде викајући гласно, и аге видевши и то чудо, обдаре у страшној трзавици цркву св. Димитрије, и тај час оду из села. Тако се Липљан спасе од коначне пропасти; јер су Турци тражили повода само да га свог искасапе. Повод би им био у томе: што су дошли с намером да забране славе, при чему би се родио заплет, из ког би Турци изашли као прави господари целог Липљана, а Липљанаца Срба неби било више на овој божијој земљи. Све ово још и дан: дан: и сами Турци признају. 25. Суводол 2. с. 18 п. до Јашара 60 ср. 36. Скулањово 25. с. до Јаш 150. 37 Батуси 30 с. до Јаш 100.

Ово село лежи баш при самој Ситници од Липљана 1. час сјеверу, од Приштине 3 1/2 часа југозападу а од Грачанице скоро сасвим западу 24, часа. Оно је на помињатом најширем месту Косова поља, на коме је 15 Јуна 1389 год. пропало царство српско. Од њега је поменутог дана и године оних 20.000 одморних Черкеза, дошавши од села Бабуша изненадно напало са 80.000 Арапа и 12.000 потурица Силног Влаха Алије са Голеша, на кнеза Лазара и његову рањаву и уморну војску. Они су напали са леђа од Ситнице на нашу војску а тако рећи утаманили је. То су учинили вијугајући се по малим придолицама и дољачама косовским. Турци још и данас уважавају, поштују и унеколико светкују ово месташце, а Срби га куну и проклињу. Знатно је овде још и то што се код овог села налази онај бели камен, о ком се у народ. косовским песмама спомиње.

Камен је овај бео, округао, над земљом висок 7. стопа, а дебео је у пречнику око 3. стопе. Познаје се да је сав био исписан, а свет мисли: да је он означавао међу разним деловима земље појединих господара им. Прича се да је оваквог камења, у старини, по Косову много било и да је сво служило само за међе, а не за шта друго. Све што је, од овога утамањено, као што су овуда утамањене и све остале старине, утаманили су само Турци употребљујућиј све на разне своје грађевине које им бадава ради раја, а не ко други. Камен је овај сада накривљен на једну страну, јер су испод и око, њега тражили новце неке. Што је се до данас задржао, код све и сва утамањујуће силе, то баш и јесте дивно и велико чудо, које се може само тим протумачити: што су Турци добили битку косовску но од Србима спрам њега, оном војском, која је овде одморна и изненада долетела.

38. Лепиња 20. с. до Јаш: 85. 39. Черкеско село има преко 200. к, 40. Радево 15. с. до Јаш..70. 41, Слатиње 14 1/2 п. ар.до Јашара 30.с. 42. Ариљача 15 1/2 п. а.до Јаш: 80.с. 43.Помазетин 20. ар. до Јаш. 20. с. и 30. п. 44. Руица 18. ср. до Јаш: 40. 45. Чучуљага.20. ар. до Јаш - 50 1/2 с. п. 46. Краиште 15. с. 10. п. до Јаш: 50. с. 47. Рибаре 8. с. 30. п. до Јаш: 150 с. 48. Мужихани 4. с. 10. а. до Јаш: 48. ср. 49. Црнољево 10. с. 20. а. до Јаш: 150 с. 50. Штиља 12. с. 25 1/2.; а. п. до Јаш: 100 1/2 с. п. 51. Кошаре 30. а до Јаш: 75.с.

Овде су биле ливаде и ергеле срп: краљева од лозе Неманића. Прекрасна равница око свог села, од своих 600 дана орања зове се "Краљева ливада.". Пре овде неје било села, но само ливаде краљевске са кошарама са којих је тако и прозвано.

52. Воиновце 15. с. и 16. а. до Јаш: 50 1/2, с. а. 53. Топличан 15. с. и 6. п. а до Јашара 50. с. 54. Черкеско село са преко 180. к. 55. Смолуша 8.с. 18. а до Јаш: 60 1/2, с. п. 56. Словиње 2. с. 15. а до Јаш: 50. с. 57. Добротин 35. с. 58. Бандулић 28. а. до Јаш. 50. с. 59. Гумносело 20. а до Јаш: 60. с. 60. Глоговце 6. с. 9. п. до Јаш: 100. с. 61. Робовац 18. с. до Јаш: 30. 62. Бабуш 10 с. до Јаш: 75.

Овде је Мурат оставио оних 20.000 коњаника Черкеза који су решиди битку. Село је ово готово под самом планином тако званом "Гадимка" Удаљено је 4 часа од Грачанице, 4 од Качаника и 2.од Неродимља. Кад је Мурат на Косово дошао, застао је био у овом селу, са главном својом силом, цео месец дана и нешто више док није одавде покорио и разорио Неродимље, Липљан, Призрен освојио и разорио стари Качаник и још неке градиће у моравском сиринићском и карадачком пределу. А кад је већ и то учинио, кренуо је се даље и захватио оно Косовско поље, које је спрам Грачанице и на ком је закопана српска, царевина, оставивши овде помињатих 20.000 Черкеза коњаника резерве, која је са оних 80.000 такође коњаника Арапа, спрам Грачанице, и решила битку у корист Турака.

Док је се год Мурат бавио ту, за поменути месец дана и више, из тог села једна богата српска породица, приморана, хранила је бесплатно, његову свиту са свим људима и коњима за сво то време. За такву насилну услугу овој породици Мурат изда ферман у ком јој је поклонио 2000 дана орања најлепше земље на Косову, а за коју, док је год турске царевине; да не даје ни цару харача, ни богу колача. Данашњи потомак те породице, по имену Жива, чува још тај ферман и држи у сопствености сво ово село, а до1832. год. држала је ова породица још два срп: села на Косову, као своју сопственост. Турци га зову "Жива от Бабушанин". Од тог доба па до данашњег данка обичај је у овој породици, да свакога без разлике вере и народности, дочекују, угосте и почасте по 3 дана бесплатно. С тога у свом дворишту та породица, или садањи њен претставник Жива, има особену гостионичку кућу, са одвојеним двориштем. Самој овој кући vele има више од 300. година.

63. Мираж 12. а. до Јаш: 50. с. 64. Папаз 20. а. до Јаш: 350 с. 65. Гадимља 30 п. до Јаш: 50 ср. 66. Бабљак 20 с. до Јаш: 40. 67. Косин 16. ср. до Јаш: 40. с. 68. Трн 5. с. 10. п. до Јаш: 50 с. 69 Сливово 5. с. 20 п. до Јаш: 45 с. 70. Прелез 11. п. до Јаш: ср. 71. Влашкобара 20. п. и 5. с. до Јаш. 72. ср.

До пропасти српске овде је била велика паланка, у којој су сами седлари, сарачи, самарџије и сви они били, који су орме коњске израђивали, и још данас познају се трагови од бив; ове паланке, кућа, зграда помоста и т.д. Паланку је ову разорио, по битки косовској, Бајазет, и издао ферман: да Србин неможе бити ни седлар, ни ормар и ни један рукоделац, оног рукодеља, које израђује оружје и осим припадајуће ствари, а тако исто и остала знатнија рукодеља и т.д. Ова је се наредба до скоро код Турака испуњавала.

72. Фатић 25. а. до Јаш: ср. 73. Сазлија више од 100. черкеских к. 74. Некудим 30 1/2 п. а. пре Срба 80.

Некудим је пре била паланка у којој су махом живили рудари, који су руде вадили из сиринићских, карадажских, голакских и моравских брда. Цела околиница зове се "Некудимски предео", који је некада морао бити велики захватајући све поменуте пределе. Некудим је оно наше знатно место, које је по једној хрисовуљи Деспот Ђурађ Бранковић уступио дубровчанима за 1000. дук: ц: год: данка. Ова се хрисовуља и данас чува у једнога; али нам је недаде да је препишемо. Ово је овде оно место које г. Милићевић у једном свом спису погрешно помиње да је у Смедер: нахији данашње кнежевине

75. Варош о којој је казано код Качаника 28. п. пре 100 с. 76. Г. Неродимље 10. п. до Јаш: 200.с. 77. Језерце 125 1/2 п. а. до Јаш: 200 с. 78. Засељак Неродим 15. п. а.

79. Пљесимна или Пљешина 20 1/2 а. но. до Јаш: 160. с: лежи југо-источно за 1, час од Неродимда, на прекрасном и најпријатнијем земљишту, баш на устима при уласку у неродимљске планине. У целом Косову нема не само лепшег места, него и више разноврсног и најблагороднијег воћа, које доводи своје порекло још од српских владоца. Од овог воћа и село се невиди док се год

неуђе у њега. Поред села протиче бистра каменита речица Пљешимица, са прекрасном царском рибом, још из доба Неманића. У самом селу и око њега налазе се разорених 6. црква српских, са огромним старим српским гробљима са натписима, које садањи Арнаути мухамеданци — а до пре 80 година, а нарочито помињатог Јашар паше Џинића бив. Срби — недаду прегледати и натписе снимити,

80. Д. Неродимље има сада само 48. кућа срп: а до преношаја моштију св. Уроша у Аустрију било је преко 1800 кућа. Од то доба број кућа српских непрестапо је опадао, докле није у време помињатог Јашар иаше Џинића сведен на овај садади. Пошто Јашар паша утамани неколико десетина, ако не и стотина кућа, у овом српском селу, које се нехтедоше потурчити; тада се они који се насиљем овога потурчише иселише из Д. Неродимља и као потурице населише: 1. у Језерцу 60 к. 2 у Фатићу 20. 3. у Г. Неродимљу 10 и 4 у Засеоку 11.к. Дакле је број самих изселеника, а тада већ потурица преко 101. кућа, а колики је Јашар прождрљо, то бог једини зна. Сви се овв, данас већ зову Арнаутима, осим горњег Неродимља, који су тако још и сада православни. Нема лепшег места у целом Косову од овога на коме је Д. Неродимље. Оно је баш при самом уласку у неродимске планине, које се више уздижу и као господаре над Косовом клетим. Са јужне стране протеже се прекрасан огранак неродимске планине скоро за 2. часа хода, сав обрастао још у време царева српских нарочито засејаном прекрасном буковом, кленовом и јасеновом: шумом.

Са сјеверне стране, истог, а и обраслоа таком истом шумом, брдашцу, стои прастара црква св. Аранђела, задужбина Неманића, но у урвинама, а пред њом је огроман бор још св. Симеуном ту пресађен. Борова нигде у околини нема; те једно с тога, а друго и што га је још св. Симеун пресадио, овај се овде поштује, као највећа светиња. Због њега Неродимци и на урвинама св. Аранђела свете водице и остале требе чине. Од ове исте стране, само на другом узвишенијем брдашцу као греда каква, обрастлом редком, некада нарочито сејаном и гајеном растовом шумом, стоје урвине цркве св. Богородице, таво зване "Источнице". Само то брдо, или дивна планиница ова, зове се "Језерце," с тога, што је негда на врху његовом било дивно и прекрасно језеро. Са источне стране села, а за пуна 2. часа, простиру се прекрасни најплоднији брежуљци, на којима се виде још троје развалине од бив: св. божијих храмова, међу којима је један св. Николе, задужбина св. Дечанског краља српског.

Од западне стране протиче дивна и чудновата, лековита, река Неродимка, стара Родимка, пуна пастрмки и других царевима српским добављеним, веле. чак из Китаја, рибама, које се још и дан данашњи налазе у њој. Речица се ова разликује од свију косовских с тога, што се никада, немирне; те с тога од њена извора, па до улива код Качаника у Лепенац има више од 120 воденица, које и лети и зими без престанка мељу. Већином су сада скоро све ове воденице Јашар-пашиних синова и наследника, међу овима су најзнатније и то: она, која је била српских царева цркве Грачанице, цркве св. Уроша тако звана "Калуђерка св. Уроша". Међу напоменутим воденицама једна је и помињатог Живе од Бабуша, коју је још Мурат поклатио његовом тадањем претку.

Више од једног часа од села идући све уз поменуто реку Неродимку, уздиже се за 1. четвороуголни час, такође четвороуголно брдо, највише од свију неродимских брда и планина. На врху његовом био је тавозвани Родимљски град, а од убиства св: краља Дечанског и св: Уроша тако прозван Неродимљски, од којег и данас стоје урвине и развалине. При сјеверном зиду, испод кога вечно жубори Неродимка, или стара Родимка, а у граду био је огроман краљева српских дворац, опкољен јаким и ужасно високим више округлим, но четвороуголним кулама. На јужној страни, и при јужном зиду, такође је опкољен но у неколико слабијим кулама, бив: српских краљица, дворац. Од кула и зидова око дворца краљевског и између краљевских и краљичиних двораца, био је огроман сад напуњен разним воћем и дрвима.

Цео овај прекрасни четвороугаони брег, са три стране обливају речице и то: са западне и сјеверне Неродимка, а од источне и нешто југоисточне једна мања без имена речица, која се и Мала-река зове. Она се са источне стране под самим овим брегом и градом — јер је град колики је и брег — улива у Неродимку, па одатле заједно протичу мимо поменуто село Неродимље. Пред ушћем ове Мало-реке у Неродимку види се огроман зид, који је затварао, у време нужде, воду; те је ова градила огромно језеро за 1. час широко, 3. дуго а неколико десетинахвати дубоко, које је се савијало око

целог града и ове планине Неродимља. Планина ова Неродимље, на којој је град, види се да је човечијим рукама овако стесана и дотерана.

Са сјеверне стране од ове планине и града на дивној и прекрасној високоравни дугачкој и широкој од прилике до 40. хвати, стоје и данас урвине манастира св. Богородице, у који су лежале преко 300 година нетљене мошти последњег императора, Срба, Угро Влаха, Маџара, Бугара, Грка, Руса и Срба. Црква је ова била око 14. х. дугачка и 7. широка, без кубета, а на троје преграђена. Ако се може веровати причи дан: Неродимаца, која је по свему и по свој прилици верна и истинита, њу је сазидала мати посл: срп: императора Уроша царица, и импер: жена Душанова и то на врло брзу руку.

Спрам саме ове цркве, преко речице Неродимке, а уз помињату четвороуголну планину, на којој су развалине града Неродимља, налази се, испод једне огромне и прастаре букве, огроман кладенац, који одатле извире и који се зове "Царевац". У овоме је, веле, цар Урош мртав окупан. Овај кладенац ила извор, "Царевац" до данашњег дана је, због што је мртво тело последњег цара и импер: српског у њему окупано, лековит, и лечи од свију болести не само православне, него и мухамеданце и римокатолике. С тога је овде сваки дан огромна светина свију вера и народности. Једни од њих захитају воду и умивају се, други се истом мажу, трећи ране перу, четврти купају и т.д. и свима помаже. Ову светињу су српску, пре неколико година Неродимски Срби мало поправили, а и св. цркву св. Уроша, почели да подижу; ама немају довољно срестава да је подигну. Ваљало би им помоћи, као и другим нашим светињама и другој нашој браћи; па и помозимо браћо за времена, јер доцније може бити да се неће имати коме помагати и ако би се хтело!

Са источне стране од села Неродимља за 1 1/2, час добра хода, а поред Неродимке речице, подиже се један брежуљак, сада сав обрастао ситном шумицом, а некада самим цвећем и благородним воћем. Брег се овај зове "Света Главица" с тога, што је овде проклети Вукашин, код једног извора испод огромног шупљег дрвета, убио св. Уроша. Цео овај брег, као и околина му, био је сад или вртоград Неманића, сав засејан најразличнијим цвећем и најблагороднијим разним воћем.

На врху његовом и данас се познају трагови развалина од тако званог "Увеселителног дворца" Неманића, који је такође био сав зидовима и кулама опкољен. Дворац је овај разорио још Мурат, кад је дошао на Косово и то пре битке, а по битци опет је Бајазет разорио град Неродимље.

Народ српски, свију вера и сада језика о смрти св. Уроша, као и цркви његовој, а нарочито Неродимци, овако прича: "Краљ Вукашин, пошто је лукаво и злоковарно, после смрти Душанове, кривоклетнички обвладао земљама српским уступајући ове своим пријатељима и страним државама, само да би се сам утврдио на царском императорском српском престолу, и пошто је у прилепској нахији поправио дворац св. Симеуна у Чепигову, где је непрестано Уроша под притвором држао, а мајка му је седела у Серезу и тамо владала, — намисли већ једном и свога господара и импер; Уроша смаћи са овог света и сам завладати свом српском државом.

С тога некако превари царицу и имп. да из Сереза дође у Призрен и под стражом од своих људи, као тобож пратњом, пошље и цара и импер. Уроша у Призрен, да види српских царева дворе. Он је већ пре тога у целом Призрену, које побио, а које разагнао све оне који су волели правог цара и импер. и који су му као законитом били верни и населио је тако саме своје људе. Ови су морали пазити да ко недође Урошу и царици и импер. матери му, а међу тим око њих су ласкали, као да су рођени за цара и импер. и да ће за њега и умрети. Овако свакидан лагајући Уроша и мајку му они који су их окружавали, лагали су још и друго: да ће скоро доћи у Призрен и сам Вукашин из Прилепа — т.ј. сада разореног града вукашиновог више манастира Зрзе, у ком је и крунисан за краља, а који је 5 ч. сјеверозападу од Прилепа,—и да ће ту положити своју власт, а Урош да ће се за цара крунисати. Али је Вукашин, са својим намислио био и већ уговорио да убију светог Уроша. За ово недело одредили су Неродимље и земље око Призрена, а не око Прилепа, зато: да би још боље траг заварали.

Урош никад није био у Неродимљу, на Косову и Паунполу, које је све била сопственост царска и на којем су царске ергеле и разне дивље звериње, становале. Сви су Урошу сладили ова места, а нарочито лов, који су на њима његови претци чинили и навраћали га да иде тамо пре крунисања. Урош је наваљивао с мајком: да се прво сабере сабор, рад чега је из Чепигова сад. прилеп: нахије, у Призрен и дошао и да се прво крунише, па после да иде у лов. Кад је и ово видео

проклети Вукашин са своим друштвом он напише књиге и разашље за сабор, а некако наговори Уроша: да оду у Неродимље до доласка госпoде на сабор. Урош се превари и пође, а и да није пошао, он би га ма како убио и у самом Призрену. Они дођу у Неродимље и то Урош са свитом пре, а Вукашин после, јер је заостао био, да уреди све што треба за сабор.

Урош је међутим излазио, са оном свитом, у лов и ловио; али га ни један од те свите није могао, или смео, убити. Вукашин дође и онако љутит што Уроша нису убили до његова доласка, позове овога: да иду, у вече св. Првозваног Андреје, једноме Неродимљцу, код којег су и остали цареви српски долазили, а одатде опет да одпочну лов наново. То вече стигну код тог пријатеља, где и предане. Тек први дан, по св. Андреје, а, то је 1. Децембра, пођу, обоица сами самцити заједно у лов, тобож на Пауновопоље. Осталу сву дружину оставе ту да се весели. Вукашин је нарочито, цео тај дан задржавао Уроша у лову и забављао, само да нестигну у Неродимље; те тако доцкан дођу у ове увеселителне или тако зване Летње дворце и ту ноће. Сутра у јутру, а то је било 2. Децембра, пошто се пробуди св. Урош, заиште од Вукашина воде да се умије, а овај му похвали онај извор и кладенац под поменутих дрветом и Урош оде тамо да се умије. Вукашин је полако за њим ишао са буздованом и кад је се св. Урош онако сагнут умивао—удари га Вукашин са траг буздованом у главу и убије, и ту у оно шупље дрво метне, затим узјаше коња и одма оде у Призрен, да разтера са сабора оне, кои су му били противни, а да на овоме задржи своје пријатеље.

Свита бив: у Неродимљу, такође се врати у Призрен други дан, пошто дођу послужитељи из увеселителног двора и кажу како је нестало цара и краља. Вукашин и Уроша није нико видео кад су и куд су отишли до једног старца, кои је преко у брду чувао овце. Он је видео, кад су обоица изашли из дворца, а видео је и кад је Вукашин сам на коњу отишао. Тај одлазак учини му се подозривим; те одма јави своим пријатељима у селу, оставивши, за неко време, своје стадо. Пријатељи се сгледе, али нико није смео ништа да говори. Вукашин како дође у Призрен, јави царици, мајци Урошевој: да је се вратио тако брзо због сабора и да је оставио Уроша здрава и читава, а ишао је у Неродимље само зато: да представи цара добрим људима, те да га чувају.

Сабор се започне и на њему погину сви они кои нису хтели Вукашина, па и сами патриарси. Вукашин је сабору говорио, да је Урош побегао из земље зато, што неће да је владоц, а другога до Вукашина нема. Осим овог њему је то дао и сам цар Душан. А ко неверује да Урош неће никако да је цар, јер хоће онако слободно да живи, тај нека га нађе да пита. Његови су људи ово исто говорили које и Вукашин и она свита из Неродимља потврди: да је Урош од њих само зато побегао, што је чуо: да хоће сабор да га зацари. Многи су говорили, да свему томе неверују и да ваља сам Урош да дође, па, ако одиста неће, онда да дођу његов стриц или браћа му од стрица и т.д, Ове је Вукашин, које побио, а које потровао; те тиме почну подозревати на њега.

Сабор пошље једне, на све стране да траже Уроша а друге да из Грчке доведу његова стрица; али је ове последње које све побио, а које подмитио Вукашин, те су донели лажне књиге: да се неће ни стричеви ни браћа од стрица Урошева да приме царске круне. Они који су тражили Уроша врате се и кажу једни, да је побегао, а други да им је дао и само неко писмено, како неће да је цар. Многи су ово држали за истину, а многи опет знајући лажу Вукашинову нису ни једно ни друго, како за Уроша, тако и за стрица му и браћу од стричева, веровали. Међутим, од оног старца и пријатеља, све се даље и даље и више и више прочује: како је сам Вукашин са Урошем отишао у лов; како су сами ноћили; како су сутра дан изашли, па је се сам Вукашин без Уроша вратио у Призрен. И они, кои су били са стране Вукашинове, кои су му све лажи веровали сад се згрозе и почпу сумњати, а непрестана убиства и умирања главаша још више се распросте.

Поштени људи оду царици матери и кажу јој да како сама оде у Неродимље и онако преобучена испипа ондашње људе; еда ли се неће што дознати? Вукашин је и њу не само лагао, него под именом свите држао готово у затвору. Сад се она није могла никако избавити од свите и изаћи из двора. Напослетку дође глас: да је Вукашин убио Уроша, а овај је неко од покајане оне неродимске свите казао, ког је Вукашин одма убио. Сад цео сабор почне још више сумњати. Царица мати пресвуче се у просто одело и побегне из дворца бив: у призренском Душановом граду "Вишеграду", а Вукашин нареди потеру за њом. Она пешке и у простом оделу целим путем од 7. часова хода кукајући дође у Неродимље и почне распитивати, а да је не би познали није улазила у град. Њојзи,

држећи да је нека проста жена, кажу све што су знали и она кад разабере: да су Урош и Вукашин сами ноћили у оном дворцу, изјутра устали заједно и изашли, па Вукашин сам отишао у Призрен и т.д. закука тако, даје се сва гора у плач обрнула. Она потрчи право тамо већ непрестано овако кукајући: "О Родимље до сад мене славно, а од сада тужно и жалостно! До сада си ти Родимље било; а од сада црно Неродимље; јер у теби јединца изгуби, кога више никад родит нећу. Ти ми уби мојега јединца, мог јединца, а српскога цара".

Тако кукајући цео је дан неједући и непијући ништа, тражила и лутала по пољу. Она омркне код оног извора и ту ноћи на голој ледини. Сутрадан тако лутајући и тражећи Уроша наиђе на оног истог старца чобанина, који је једини видео Уроша и Вукашина и стане га преклињати и молити, а он јој све каже што је знао и видео. Пошто он изприча све што је знао, царица врисне и рекне: "Ту је мој син од проклетог Вукашина погинуо."

Тако је она и тај цео дан тражила Уроша око тога извора; али га немогоше наћи. На последку на њена кукања; "Уроше дико моја, Уроше круно Србије, Уроше украсе Неманића, Уроше јарко сунце српско, Уроше узданицо земље и царевине и т.д: где си сине и царе мој? јави се мајки својој, ако си овде гдегод ?" и т.д: у једанпут зачује глас: "Ево ме, овде сам мајко царице ! Овде је цар српски и једино чедо твоје!" На тај глас царица полети дрвету узпење се узањ и видећ Уроша, извади га и рађаву а крваву главу, почне љубити, кукати и нарицати: "Авај мене, слатка главице моја!" и т. д: те се то место с тога прозове "Главица". а кад се св: Урош посвети: "Света Главица".

Док је тако царица мати кукала над св. Урошем, а није му главу од крви умивала, прође један сељак са празним колима и царица га замоли да је и на тим простим воловским колима са Урошем одвезе у Призрен мислећи: да га тако мртва покаже сабору и погребу у цркви св. Аранђела, код оца му Душана. Сељак потера кола, али кад дође до спрам града Неродимља и оног кладенца у брду његовом, кола стану, волова нису могли ни маћи, запрегну више рада, али све бадава. Царица видећи то досети се шта је, скине тело и окупа у том кладенцу, који се од то доба прозове "Царевац" и ту одма близу на брзу руку на поменутом брду сазида ону споменуту цркву, код које насели калуђере и да много земље и испусте.

Да је одиста а сама црква на брзу руку прављена познаје се: што је најмања од свију целих и разорених св. храмова српских Неманићских што је слабо зидана, што је без кубета и што је била покривена са неуглађеним црним каменим плочама, којима и данас оближњи Срби покривају своје јадне и чемерне садање нове црквице. Види се, да су се сви храмови у старо доба зидали од тесаног камена, међу који су по где где уметали ради разних шара опеке; тако је и овде, и сав тај камен Јашар-паша однео је и од њега зидао своје воденице".

О селењу св. Уроша у Аустрију такође исти причају ово: "Пошто ће настати љута турчења и гоњења од стране турске, по српском народу, од којег и патриарх Арсеније III. са првим и главним људима, из све Србије побеже у Аустрије, а то је кад су Турци завладали градом старине Новака Качаника, градом Дели Новака Тетовом, градом Татомировим Островицом на Руднику код Неманић планине више Велеса, градом Грујице Малога, Кратовом и другим многим градовима; тада се јави у сну светог Урош једноме ваљаном, здравом, храбром и поштену момчету тако званом "Галапу" — Голубу - рекавши му: "Галапе ! носи ме одавде у Француску гору". Овај кад се пробуди, помисли у себи: како да га носим, кад је тежак, а и не знам на ком је крају света та Француска гора, несам је никад ни чуо ?" Другу ноћ, опет му се јаве свети, рекав му: "Галабе! ја ћу ти бити ласан, и пут ћу ти показивати, само ме одавде носи". Галап кад се пробуди оде настојатељу и све по реду изкаже. Овај се заплаче и рекне: "Мора бити, да се наш народ виш још није опростио греха, да је наново грешио Богу и да ће настати тешка и зла времена; кад хоће одавде наш свети да иде". С тога повери све Галабу, једног празника увије мошти, св: у чисто бело платно и преда Галабу, који их упрти и као перце однесе по показујућем му се светлошћу путем, преко самих планина, преко који нога људска није још газила.

Народ кад се сабере и виде да нема св. моштију, разјари се на настојатеља, а овај га умири докле се сабере цео народ и тада им каже, али не како је било, бојећи се да овај нестигне Галаба, него: да су саме мошти некуда отишле. Кад то чује бедан и жалостан народ, почне сав запевати, кукати и говорити: "Ми смо нешто много пред Богом сгрешили, кад нас је и св: Урош оставио!

Народ изађе из цркве кукајући, а од жадости које за Косовом, а које св. Урошом, обрне плаве обтоке на доламама и осталом оделу у црне, које још једном од Косова оврани, преврне капе и одело и тако до данас чини у овој, скопској, тетовској, делу кумановске и велешке нахије. Овај Галаб Проић живио је после тога, пошто је се опет из Фружке горе вратио у Неродимље, још много година, а после њега његов син 100 година, који је пре 17.год. умро, и до смрти Неродимцима и осталим околним Србима ово све и овако причао".

Овдашњи и околни, а нарочито пећски Арнаути и Турци о бегству патриарха нашег у Аустрију Арсенија III. ово и овако причају: "Патриарх грчки једном оде цару на посету, цара је лепо разговорио; те га овај задржи на ручку. Кад је патриарх видео, да је цар добре воље одпочне: "Честити, једини и најмоћнији на земљи царе! послушај ме роба твога, а за твоју корист и срећу, па ако је добро учиви, а ако је лудо немој ме казнити." Цар му се обећа, да му неће ни влакно с главе фалити. Патриарх настави: "Твоје је царство једино на земљи највеће и најсилније; јер си покорио царевину српску, која је једина и најмоћнија на земљи била; али је неси сасвим утукао. Ти си убио змију; ама је неси сасвим утукао. Та змија има главу у Пећи у сред срца те Србије, и док је год она и народа српског неће твоја царевина бити мирна; него ме послушај шта ћу ти рећи: Патриарха са свима првим људима у земљи, или уби, или протерај, или и изтурчи. Ако остане што од бегства главних људи, све изтурчи или поби, само остави од ових главних и простог народа нејач нека се моле богу по свом закону и мени их предај; па се никада и ничега не бој. Земља ће ти бити увек мирна, а ако баш небуде ја сам ту и моја је глава ту; ту су владике које ћу тамо слати у место српских па их увек можеш погубити. Небој се да ће оне са Србима ићи на те и ове противу тебе дизати. Ми се одавна мрзимо и никада се неможемо волети. Моје су све владике Грци и Бугари а од Бугара и Грка, а нарочито првих нема већији непријатеља Србима. И ми би се могли кадгод са Србима само помирити, али не волети, а Бугари никад ни довека. Кад изтераш, или исечеш, патриарха и прве људе, ти тај сав народ прозови Бугарима; па се ништа на свету небој.

Цар је се дуго мислио и премишљао, док му није дошао велики хоџа и везир Ђуприлић паша. Он каже све овоме, а то Ђуприлићу небуде мило; јер је и сам био од српске краљевске крви, па да би одвратио султана, рекне му да узме закуп од Грка, а султан зовне грчког патриарха и заиште му 40.000 ћеса годишњег закупа, а патриарх му да за сву српску патриаршију 100.000 ћеса годишњег закупа. И ово небуде мило Ђуприлићу, али шта ће, цару буде драго. Тако Ђуприлић, да би одвратио цара и патриарха, рекне цару да иште плату и за српског Митрополита у Ориду и за митрополита бугарског у Трнову. Цар и то једва дочека, дозове патриарха и заиште и за ове ревав му: "ако ми недаш паре за ове; онда ти недам ни пећског!"

Патриарх је се дуго увијао и превијао говорећи: да је бугарски у Трнову под њим, а оридски митрополит под пећским, па како два пута да плаћа за се и за пећског? Цар није хтео да слуша, и патриарх мораде или дати још за ову дволицу паре или би остао и пећски. Немаде куд и додаде још 60.000 ћеса годишњег закупа. Кад цар узме паре, он одма пише паши у Пећ, да на превари погуби и патриарха и прве људе свуда у земљи, од Солуна па, до Београда и од Једрене па до Драча, Дубровника и Авлоне. Ђуприлићу то буде жао, па пише патриарху у Пећ, да бега без обзира; али је писмо царкао пре његовог дошло паши пећском! И пећском паши није ово мило било; али није имао куд, јер је цар послао 300.000 из преко мора некаквих Татара, који незнају ни Србе ни Турке, и запов. му: да кад погине патриарх, сав народ српски, а не само главне, или изтурчи или исече.

Паша прочита то писмено пред својом једном булом, коју је најбоље волео, а она је била тајна хришћанка, и пошто је дознала: да ће паша одма сутра дан да обеси патриарха, опије слуге и ноћу пресвучена оде у патриаршију и све каже патриарху, па се тако исто те ноћ тајно врати натраг у пашин харем. Кад се врати паши, ова бојећи са да патриарх није могао побећи и јавити своим главарима, одврати сутра у јутру рано пашу од намере рекав му: "Није лепо ни по Србе ни по Турке, да патриарха рано данас обесиш, док несврши своју молитву; него после ове." Паша је послуша; али кад пошље војску по патриарха, а овај је био тек тада измакао на мали Колашин у Вучитрнску нахију и то у планине очекујући тамо главаре своје.

Баш је у то доба Немац краљ хтео да војује на цара, а чује све шта је закључено и у Цариграду и шта је се учинило с патриархом, па му пише у Мали Калашин и позове га: да што може више

прикупи први људи у народу и њему оде рекав му: "да ми помогнете противу силе царске сада, а ја ћу вама свагда и до века!" Док је ту патриарх чекао да се паша умилишти, па да се опет врати у Пећ, — дође му писмо од Ћуприлића хоће, у ком му каже да иде 300.000 Татара некаквих, да сав народ или изесече или изтурчи: "зато бегај куд те очи воде, а ноге носе!" Патриарх кад то чује и пошто му дођу поглавари из свију срп. земаља: Шевић од Авлоне и Бакић од Солуна, Милорадовић од Ерцеговине, а Кутузов од Далмације; Станишић од Једреве, а Марковић од Прилипа-и други, крену се, кроз земљу, прођу и оду Немцима; ама их и они слажу.

После патриарха и првих 40.000. људи остане сама самохрана сиротиња, коју Татари, поробе, изсеку и изтурче, највише у Гиланској, Скопљанској, Тетовској, Призренској, Дибарској и Ђаковичкој нахији; али када, дођу до Дечана и почну га палити и турчити, св. Краљ и св. Јелена сакруше га. Татари, кои су туда пролазили, прегазе и Неродимце, а од ових почну их све више мучити спахије и друге потурице; те се тако и сами раздробе и разделе у разне породице, а тиме још више послабе. Ове породице, доцније се, због нужде скупе у племена и свако племе, или сродство, избере себи старешину, кои ће са њима управљати и тако се ове старешине једни с другим сближе и увате веру. Неродимци, као прости и без великаша, а тако исто и сви у старој Србији прости људи, остану где су и пре били. По бегству патриарховом паша сутра дан после службе божије потражи патриара а он је већ био побегао. Тако преварен паша одма се сети да је само жени казао и да га је она преварила; па је на сред Пећи спали живу".

Причају Неродимци: да су се са Турцима, Татарима, доцније Арнаутима и своим потурицама спахијама, дуго и дуго борили, после бегства оба патриара и првих људи и кад су ови хтели да поруше. цркву св. Уроша, скоро сви изгинули, а Турци цркву срушили. Нејач оставша још неизтурчена незнајући ни за какво сродство одели се и оснује Г. Неродимље, а оставша у Долњем до данашњег дана неузима се. Дуго су и без свештеника били; те су се и с тога много њих, осим већине насиљем, изтурчили, а и сада ниједан свештеник неможе остати међу њима, кои незна обичаја њихових. Осим урвина св. Уроша имају још троје и четврта је готово цела св. Аранђела у којој служе.

Други дан ускрса и Троица од најмањег, па до највећег и мушког и женског, па ма какво време било, излазе и носе крста. Крста почну носити од урвина св. Уроша па све редом код сваке урвине свете водицу, момчад носе црквене а и онако барјаке, а девојке јело. Код сваке развалине мора се ма колико јести и вино у славу божију пити. Кад се из једне цркве св. Николе пође за у други такође св. Николе, онда се мора проћи кроз воденицу пређе бившу манастира св. Уроша тако звану "Калуђерску", а сада Јашар-пашиних синова. Изпочетка и за дуго време овде је падало по 100. срп. глава, јер Турци нису допуштали, да се кроз њихову, отету насилно од Срба земљу и воденицу, проносе крста и да раја пролази; али су доцније, немогућн одолети сили, попустили мало и сад дотле дотерали да још и врата од воденице сами отварају и проводе светину.

За ову воденицу Неродимљанци давали су скоро сва своја убоштва Турцима, али је Турци за инат неће да продају. Садањи Јашар-пашинићи хоће да продаду; али сиромаси Неродимци немају ни паре, па је зло. Требало би. богатија браћа да је одкупе и поклоне манастиру св. Уроша кои се лепим прилогом два три брата из далека подижу. Код урвина св. Уроша сече колач породици Даића, која је то одпочела одма по убиству светог, а код осталих урвина сви редом. Сва земља бив. српска сад је у рукама турским, и Неродимци су, као и сви у Правој Србији кметови — т.ј. чифчије — које газде Турци увек могу са земље отерати кад год хоће. Једино их овде задржавају урвине св. Уроша. Неродимци су махом сви сачували права српска и прастара имена као: Драгуш, Драгор, Деан, Тројан, Владета, Борашин, Бојан и т.д. која ћемо у сборнику имена напоменути.

81. Гребно 20. с. 20 п. 82. Гаћно 30 1/2, с. п. 83. Пестово 30 1/2 п. а. до Јаш: 200 1/2 с. п. 84. Д. Брњица 20 с. до Јаш. 46. 85. Шашковац 6. с. до Јаш. 86. 86. Алаш 7. с. 8. п. до Јаш 30 с. 87. Јенце 20 1/2 с; п. 88. Медведце 20 1/2, п. а. 89. Черкеско село са преко 80. к. 90. Ћићево 15 1/2 п. а. 91. Вранидол 15. а. до Јаш. ср. 40. 92. Белопоље 15. а до Јаш 36. с. 93. Штрбце 130. с. 94. Готовуша 75. с. 10. п, 95. Беревце 65. с. 93. Врбештица 50. с. 97. Вича 35. с. 98. Битиње 40. с. 99. Грковце 20 с. 100. Грајковце 26 с 2 п. 101. Сушица. 20. с. 102. Фираја 60 1/2 п. а. 103. Брод 200 1/2, п. а. 104. Коштањево 75 1/2, а. п.

Ова су сва села приштинске нахије на Косову, а има их на окраинама овога још 29. дакле свега око 132. села у приштинској у којима Срби живе у 2450. к.; у 10. села ар. по 30. к = 300. к.; у 16. села п. по 20. 320. к. и у 7. села Черкеза по 100. к. 700. к. Овоме броју кад се дода у Приштини 350. к.: Срба онда је свега у овој нахаји и паланци му 2800 к. српских. Потурица у Приштини 2600 и 320 по селима то је: 2920. к.; Арнаута у Приштини 70 и 300 у селима свега: 370. к. Черкеза 740. к. Османлија у Приштини 260 и војске са џандарима 2180. момака.

Али Косово осим 132. села приштинске нахије има вучитрнске ових 76. села: 1. Крајмировце 26 1/2 п. а. 2. Лапушник 18 1/2, п. а. 3. Градинце 15. а. п. 4. Љубча 10. а. 5. Пропаштица 15. а. 6. Лужане 30 1/2, п. а. 7. Ковачица 30. с. 8. Јањенце 10. с. 9. Прелез 10. с. 11. Угљаре 15. с. 12. Читлук 10. с. 13. Велибрег 20. с. 14. Лучкарека 15. с. 15. Медвеђипоток 10. с. 16. Бурлате 10. с. 17. Клечка 12. с. 18. Витковићи 15. с. 19. Бања 10. с. 20. Табалија 8. с. 21. Струмце 15. с. 22. Драгачево 15. с. 23. Варјаге 10. с. 24. Зубин поток 8. с. 25. Јасеновик 8, с. 20. Газиводе 15. с. 27. Ковачи 11. с. 28. Резала 10. с. 29. Тушићи 15. с. 30. Лајчићи 12. с. 31. Вуковићи 10. с. 32. Драгалићи 33. Брњаке 12. с. 34. Окладци 6. с. 35. Бабићи 10. с. 36. Пресека 18. с. 37. Чечево 25. с. са развалинама града Чечана. 38. Орнице 8. с. 39. Каљуга 15. с. 40. Малоје 15. с. 41. Јабука 20. с. 42. Црепуље 20. 43. Стрмац 10. с. 44. Сухогрло 25. с. 45. Новосело 19 1/2 с. п. 46. Слатине 17. с. 3. и. 47. Букош 15. с. 48. Пестово 12. с. 49. Белаћевац 16 1/2, п. а. 50. Кузмин 12. с. 51. Враголија 5. с. 9. п. 52 Добридуб 15, с.

Лежи западу од Приштине за 1 3/4, часа преко Ситнице. Сво је село у самим траговима од разорених кућа и зграда. Прича се да је у овом селу било 2000 кућа све зиданих, кад је Мурат дошао на Косово 1389 год. Кад је српска војска од Грачанице бегала испред турске и сво је ово село разбегло се у планине, а док су Турци били на Косову није бегало с тога што их Мурат није као и остале дирао. После косовског разбоишта на неколико дана прође кроз ово село један Приштевац и нађе га свршено опустелим и пустим; куће су све стајале читаве, само што су Турци све и сва оплаћкали и однели. Ваљада је од тог доба у овд: народним песмама ово неколико изрека: "А кад дођо Добромдубу, куће су му од камена, ал' у кућам' ни камена."

Одавде идући западу за 1. час долази се на брежуљак тако звани "Милошева — Обилића — врата" на планини Грабовцу, која је опкољена источно, западно и сјеверно реком Дреницом. Она, као и Чичавица и Голеш, гради границу међу Приштином и Дреницом. Осим Голака и Голеша, све планине око Косова обрастле су прекрасном и разном шумом. На највишем врху Грабовца, а спрам села Помазетина, стоје и данас развалине од града тако званог Госпођина, жене Милоша Обилића, а свуд околу и на целој овој планини стоје тако рећи једне до других урвине и развалине од цркви и манастира наших.

53. Црвенаводица 19. с. 1. п. 54. Аде 8. а. 55. Грабовац 15 1/2, п. а. 56. Лесковчић 15. с. 57. Сибовац 8. с. 58. Стреоце 10. а. 59. Бивољак 1 п. а. 60. Предлужје 25. с. 61. Главотина 15. с. 62. Бенчуг 11. п. а. 03. Бариљево 12 а. 5. с. 64. Бабиннос 30. с. 65. Грац 5. с. 8. и, 66. и 67. Д. и Г. Станци 15. а. 12 с. 4. п. 68. Новосело 15. п. а. 69 Самодржа 8. с. 6. п. 70. Судимља 12 с. 4. п. 71. Растик 6. с. 72. Неволане 18. с. 2. п. 73. Кичићи 28. п. а. 74. Врбица 8. с. 75. Бања 2. с. 24. п. 76. Добралука 12. с. 8. п. 77. Вучитрн 250. с. 600. потурица.

Све је ово на Косову. А у осталих — са овим наведеним — 220. села вуч., нах: живи Срби у 6600 к.и у Вучитрну 250. свега 6850 Срба: у 30. села потурица 900 са наведеним у Вучитрну 600 к: свега 1500 к. пот. у 30. села Арнаута са наведеним 900 к. и џандара 80. момака.

Сва су ова села на Косову назначена, до Јашар паше имала од 50—100 сред: број кућа српских, по где где мешана са потурицама; но Арнаута није нигде било. Али је Јашар савршено утаманио у Приштинској нахији, међу побројаним селима 32., а у вучитрнској 22. свега; у обе нахије 54. села и у осталим нахијама који захватају Косово 25. свега дакле 79 села. Осим овога више је од стотине у 3/4 сатарио.

Још је на Косову 12. села и варошица Митровица новопазарске нахије и то: 1. Рибари 19 1/2 п. а и 20 с. 2. Старчевићи 10. п. 3. Пресло 20. п. 4. Зубче 10 с. 5. Чабар 12 п. 6. Кошутново 12. п. 7. Винарце 15 п, 8. Рударе 5 с. 10. п. 9. Кориља 10. с. 10. Свињаре 10. с. 25. п. 11. Черкеско село са преко 50. к. и 12. Рибаре 8. с. 30. п. 13. Митровица 80. с. 340 п.

Са побројаним селима српским у која улазе још до 210. села са 7030. к, у Новом-Пазару 150 и Митровица 80 к има свега Срба у овој нахији 7860 кућа срп. Потурица 900 и у Ново-Паз: 600 свега: 1500 к. Арнаута 900 к. и 2. 3. седа Черкеза са по 50 к. свега 200: војника и џандара у Новом: Пазару и Митровици веле, 2000 и 12. топова.

На Косову има 9 села гиланске нахије: 1. Мрамор 15. п. а. 2. Слиново 8 с. и 11. а. 3. Кукавица 18. п. а. 4. Лабљан 10. а, 5. Андравац 20. п. 6. а. 6. Оклоп 15. п. а. и 3. с. р. 7. 15. Жеговац 22. п. а. 8. Јањево вар: 200. Срба-римокатолика и 60 потурица 9. Бадовац 10. с.

Скопске нахије: 1. Качаник 130 а. 2. Стари Качаник 25 а. 3. Каменоглава 25. а и 4. Провалија 16 и

Призренске нах. 1 Јажинце 65. с. 2. Севца 50 с. Свега дакле села и паланчица 206.

На Косову налази се много и много остатака од наших старина и онога што нам разсветљава нашу прошлост. Пре доласка Османлија у Неродимљу су били летни и увеселителни дворци Неманића; на реци Неродимки неколико њихних воденица; мало даље поља где су им ергеле коња становале; а између старог Качаника и Жеговца планине поље се и данас зове Пауново с тога: што су ту Неманића фазани и паунови држани. Оно је дуго 8 а широко око 4 1/2 часа и на средини му је село тако звани "Варош" са огромним развалинама веле коњушара старих српских царева и т. д.

Косово поље није свуда једнако и равно, као што се о њему пева и приповеда; јер има по себи брдашца, а и околне планинине, са своим огранцима понегде су се увукле у Косово чак до дивне Ситнице. Најравније је код Вучитрна поред Лаба и спрам Грачанице, где је и најшире, Лапљегсела, Преходца па све до Липљана. Тако је исто равно и Пауновопоље све до Новогхана.

За садањи начин војевања оно невређи ни по паре: јер би топови са свију огранака поменутих планина, као и олучасте пушке, сву војску, која би на Косову била, тако рећи засули и упропастили. Косово сада, за војене ствари, као и Качаник, невреде скоро ништа и то су све врло добро. Турци су врло добро све то спасили; па су по крајцима косовских планина населили потурице и Арнауте, а на самом Косову јадне и жалостне Србе. У стара времена, Косово је било душа коњаничким војнама, а тако исто и пешачким; јер су ови обоји, а нарочито последњи, по и између вијугастих косовских огранака планина, увек могли заићи са сваке стране непријатељу, само ако су добро знали место.

Осим овог и околне речице могле су се загатити и вода, из њих, на непријатеља и војску му пустити. Што се заилазења и прекрасног расположеја војске тиче; то се све види у Муратовој косовској војсци. Што се загађења речица тиче; то се види у маџарској војсци Сибињанин Јанка, кад је она страшно изгинула и пропала; те остаде пословица: пропао као Јанко на Косову. А како погибоше Маџари на Косову, ево изписа приредешке учињене тада на крају једне грачаничке црквене књиге:

**† з д дц. дн. дс. мѣсеца шктомьврїа днь к д. с д. оу
пѣтакъ дньмь множество езыкь вьстоуыхъ западныхъ
странь скоупише се наѹелници оугрьскомѹ езыкѹ бысть
јанко, агаранскомѹ Мурать и бысть бои подь Прициномь
и зѣло множество трѹповь ѹловѣуьскихѹ паде**

— Јанко је се био, са својом војском, станио са западне стране Косова и Ситнице, а турски цар Мурат са источне код Грачанице, спрам које су Турци, увек бојеве добијали. Јанко се није надао, да ће турску војску застати на Косову, а још мање, да ће ова одма на њ ударати. Да би се колико толико обезбедио, он загати речицу Грачаницу и Ситивцу код враголиског моста, и то по науку месних Срба; те сутра дан скоро сво поље грачаничко вода поплави. Јанко охрабрен овим прође враголска мост и Ситницу, те се настани, са војском, код села Добријева.

Кад, су сутра дан Турци видели скоро сво поље у води, на ком су мислили да реше битку као и у време цара Лазара и Мурата I. — страшно се преплаше и нису смели нападати на Угре. Мурат је

већ био заповедио, да се његова војска крадом, по огранцима Косовским, креће Качанику, а од овог сирињског страном и огранцима планина међу Косовом и Метохијом па да зађе за леђа Јанку и војсци му. Велики део војске већ је пошао Качанику, а мањи изнад Приштине Вељетјеном и приштинском долином лабској. Није дуго прошло од одласка ове две војске, кад уједан мах, крава водећи за собом бика, од турске војске нагази на воду и право оде војсци Сибињанин Јанка. Турци опазе, да је вода плитка, захлакају и ударе на Јанка, побију га до ноге, а оно мало бегујући с њим на Лабу пресретне изаслата турска војска, побије скоро све, ван неколицине са Јанком који се потуцајући се и пресвучени спасу у земљи Деспота Ђурђа Бранковића, која је и сво Косово па чак до иза, Кичева захватила. Погрешно се каже као: "Јанко на Косову" јер је он са своим славним Угрима измакао, а пропала је до ноге војска оставша да брани његово срамно бегство, која је се састајала: из Чеха, Словака, нарочито Срба и других аустр: Словена.

Од тог је доба остао обичај код свију косовских народа, а нарочито мухамеданаца: да крава, водећи за собом бика, ако учиии ма какву и колику ма коме, па ма и самом Султану, штету ова се ненакнађује никоме. У свима другим случајевима и ма какво живинче да учини штету и најмању Турчину, Арнаутину и Потурици, оно одплаћује собом, а ако је још и србско; онда осим што се то живинче одузима, газда му даје и глобен прима бојеве и каквих ти ту још нема јада и покора. У уопште је Косово несретно за сваку и свачију војску, која долази са сјевера; јер је јужањима и исто онима оваква војска увек под ногу.

Прича се, а и познаје се, да је у старо доба сво Косово, ван Пауновогпоља, било насељено, а по огранцима косовских планина да су марву и стоку пасли. Богаштиња је његова, тада таква била, да је се одговарало, на питања пријатеља: хвала Богу! хране за сву кућу, чељад па и за све пријатеље и познанике имам исувише преко продајне; али сам оскудан са травом за стоку те и неznam, како ћу је овог лета изхранити. Сбог овога је стари пут ишао од Скопља, преко старог Качаника, садањег села, враголиског Моста и Чичавице за у Босну; а пошто Косово осиромашило и опустело тако рећи, под владом турском, сада иде по сред Косова, кроз Приштинупу преко Бабиногноса, или моста, на Лабу, Вучитрна, Митровице и т.д. који је пут и много дужији и лошији од поменутог старог. Узрок је запустелости Косова осим, бојева, ратова и т.д. још и тај: што је оно цело сопственост, митровичких, вучитрнских и приштинских потурица, који се за њега и изтурчише; што Срби немају сопствености, и што се увек морају селити, са ових потурица земаља, само кад се овим издаицама српства прохте.

Ево ћемо ставити кратак преглед урађеног и неуррађеног Косова. Сада је од Митровице, са обе стране Ситнице све до спрам Самодрже, урађено и одавде за 2 часа дужине и толико ширине све до реке Лаба зарастло у само трње, чечер и андрак. Од Лаба до Муратова тулбета и села Крушевца скоро пун час ширине и дужине, стои скоро савршено гола пољана. Од Бабиногноса, или моста, па све уз Лаб, а са обе његове стране, преко 2 час. лежи необрађено, ко је у трњу и андраку, а које онако голо и пусто. Од Крушевца па до Брњице 1/2 часа дужине и ширине зарастло је такође у само трње. Кад се сваког пролећа Лаб по овој пустињи и пољани излије, израсте, по опалој и тргнутој води, нека прекрасна трава виша од појаса човечијег. Трава је особито укусна, слатка и гојазна, али је нема ко ни да коси, ни марве да пасе; те тако пропада.

Од Муратова тублета, села Крушевца, па све до села Угљара, Бреста, и око Приштине, изузев само село Ливађе, а тај је простор 2 час. дужине и толико ширине, лежи пусто и неуррађено Косово, са својом најбогатијом земљом. Одавде такође толико ширине и дужине па све до спрам Грачанице, Лапљегсела и Преходца, такође је пусто и неоре се. Ово се поље зове "Ветериик." На 300 хвати од Грачанице и помесута друга два села, па све до Ливађе, Коњуха и Липљана, а то је до 3 1/2 часа дужине и преко 5 1/4 ширине, такође је пусто и неоре се. Од Липљана за 1 ч. до села Робовца и робовачког блата, с једне и друге стране Ситнице, оре се и урађује, а тако исто, но врло слабо, и међу селима: Бабушом, Бабљаком и Косином; но од Сазлије и ових села за 6 часова дужине и 3 ширине такође је савршено пусто и неуррађује се. Ово је поље тако звано Паунпоље. Ширина му је од Сазлије идући у село Варош па до Гребна и планина, а од Гребна покрај Пљешне, Г. и Д. Неродимља, Шљивове, Трна, Воиловице, Фатића и Некудима. Оно је сво зарастло у трње, чечер и андрак; али се опет познаје да је се по њему некада радило и орало.

Окрајци косовских планина од саме су природе створени за сва блага и богатства; али се и они нигде, ван код Приштине и Митровице, по два часа неурађују. Земља је у ових црноцрвенкаста у којој роди прекрасна: пшеница, јечам, крупник, зоб, кукуруз, проја и грожђе, а на Косову, по равницама, земља је црна и мастна. На целом Косову и његовим окраинама, Турци су утаманили сва благородна воћа. Тек од пре 30 год. почела је се лоза око Приштине садити, на упарложеним и пропалим прекосов: срп: виноградима.

Дућанска: је цена 10 гр. комад.

Имена Г. Г. уписника печатаће се у последњој свесци с стога, што је се ова, због многих државних послова, задоцнила.
По гдекоје погрешке нека изволе Г. Г. читаоци сами поправити.

Репринт издања из 1871. године

Издавачко књижарско предузеће
"НИКОЛА ПАШИЋ"
Београд, Трг Н. Пашића 9
тел.011/ 3235 311

За издавача
Љиљана Танић, директор

Уредник
Миодраг К. Скулић

ПУТОПИС ДЕЛА ПРАВЕ - СТАРЕ - СРБИЈЕ
(I књига)
од

М. С. Милојевића

У Београду,
у Државној штампарији,
1871.

Штампа "ДРАСЛАР ПАРТНЕР",
Београд, Далматинска 47

Тираж 500 примерака

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

886.1-992

МИЛОЈЕВИЋ, Милош С.
Путопис дела Паве - Старе - Србије. [Књ.

1] / од М. [Милоша] С. Милојевића. - Београд
: "Никола Пашић", 1998 (Београд : Драслар
Партнер). - V, 218 стр.; 21 cm

Репринт изд.,: Београд, 1871. - Тираж 500.

а) Србија – Путописи

ИД=63258636